

गं

त्रिभुवन विश्वविद्यालयं पिहां बड्गु छगू जक दें पो
GAN, the only annual literary magazine in Nepal
Bhasa, published from T.U. Central Campus.

ने सं ११०५ गुंसा

संपादक

नारद बस्त्राचार्य

सह संपादक

मिएम खेष्ठ

निरञ्ज मानन्धर

व्यवस्थापक

रती जोशी

बाइराजा खेष्ठ

दुजः

नारायणलाल सरस्ति

महेन्द्रलाल खेष्ठ

राजेश खेष्ठ

गोतमबीर बस्त्राचार्य

देवः

पुण्य बहादुर खेष्ठ

विकासः

नेपालभाषा साहित्य खलः

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कतिपुर बहुमुखी क्याम्पस

किपू ।

बाह्रः- सभाः प्रिन्टिङ्ग प्रेस, खेडपाटो ।

मूः- छय्तका

छयालः

खेल गुरु	उदव मास्के :	३८
----------	--------------	----

लेख

गणेशः	स्वयम्भूलाल श्रेष्ठ	२०
कविता	कशिन्द्ररत्न बज्राचार्य	५१
ज्यापु जातिया व्यवसाय : छगु परिचय	बुन्दा बज्राचार्य	५८
भाषाय् 'ध्वनि' छगु चर्चा	नमदेववर प्रधान	८२
श्रीगु कथाःका कथाः	सत्यमोहन जोशी	८७
मोति	सागरराज शाक्य	१३८

समालोचना

कविता : छगु अध्ययन	इन्दमाली	३०
मनूया मनुत्व मालाजूह्य कवि...	माधवलाल कर्माचार्य	७३
त्रासदीया संरचना	तुत्तिलाल सिंह	१२५

भाषा

भाषा कालक्रम विज्ञान कथं रूपःया...	कासिनाथ टमोट	१४३
------------------------------------	--------------	-----

अनुवाद

सदाचारया जन्म	हरि शंकर परसाइ	२५
---------------	----------------	----

इतिहास

नेपालभाषा अभिलेख ज्वलनम्...	जनकलाल बंस	१०१
-----------------------------	------------	-----

यात्रा लुमन्ति

बस्य् अमेरिका लुत, बस्य् हे...	भूस्वां साय्मि	१६३
--------------------------------	----------------	-----

नेपालया अभिलेख ज्वलय् नेपालभाषाया स्थिति

— जनकलाल वैद्य

१. न्याःखं

नेपालभाषाया उत्पत्तिया खं तःजिगु अनुसन्धान ज्या यानाः लुङ्के-
मानि । थुक्किया प्राचीनतमय अस्तित्व व विकासया पलाः चि नं लिच्छवि-
कालीन संस्कृत भाषां कीकातःगु अभिलेखय् न्ह्यथना तःगु संस्कृत मखुगु खंवः
पुचलय्, गोपाल वंशादि राजवंशावली थें जाःगु सफुती, नेपाल नामया खंवः -
लय् भाषा शास्त्रीय दृष्टि अध्ययन यानाः व 'नेवार' जातित्वया अध्ययन
अन्वेषण तथा नेपालया आदीवासीतय् भाषा भाषिकाया तुलनात्मक अन्वेषण
अध्ययनं पलाः ह्ये नानि । सन्दन्धित क्षेत्रया अन्वेषक विद्वानपिनि अनु-
सन्धात्मक अध्ययनं नेवार जातित्व, नेपाल नां, व नेपालभाषाया वारे छुं छुं
खें प्रकाश जूगु दु । थ्व च्वखेंया खास खुत आः तक प्रकाशित अभिलेख ज्वलय्
लिधंसाय् नेपालभाषाया प्राचीनता (लिच्छविकालय् नेपालभाषाया अस्तित्व व
स्थिति), मध्यकालय् तथा शाहकालय् नेपालभाषाया स्थितिया परिचय
न्ह्यवयेगु खः ।

२. लिच्छविकालय् नेपालभाषाया अस्तित्वया चि व भाषिक स्थिति

संवत् व शासकया नां स्पष्ट जूगु प्रामाणिक ऐतिहासिक अभिलेखय्
नेपालय् शक संवत् ३८६ (सन् ४६४) निसें इवः छुना न्ह्यलूगु खने दत ।

पूर्वं लिच्छवि लिपि व उत्तर लिच्छवि लिपि संस्कृत मूल माध्यमं उबले शिला-
भिलेख जक खास याना नेपाल उपत्यका दुने व गुलि गुलि उपत्यकां पिने
(टिष्टुङ, चित्लाङ, बनेपा) नं बलिस्था याना तःगु खः । तर, थ्व खेँ निश्चयं खः
लिच्छविकाल दुनेया गुगुं नं शिलाभिलेख्य नेपालभाषाया वाक्य कीकातःगु न्ह्य
मलूनि । थाय् थासय् लुयावःगु १९० गू ति लिच्छवि शिलाभिलेखया २४८ गू
ति संस्कृत मखुगु खेंग्वः मध्ये गुगुंनं खेंग्वः धाःसा शाब्दिक अर्थ, ध्वनि, रूपया
दृष्टि थौं कल्लय्या नेपालभाषाय् प्रचलित गुगुं खेंग्वया पूर्वज नाले बहःगु खने
दु । आपाः याना अन्वेषक विद्वान्पिसं संस्कृत मखुगु उपि लिच्छवि अभिलेखया
खेंग्वतय्त किरात परिवारया भाषाया खेंग्व, नेपालया आदीवासीया खेंग्वः
तथा नेवाः जातिया खेंग्वः धकाः थः थः पिनिगु विचार प्वंकाःदीगु दु । स्व.
ख. बाबुराम आचार्य, डा. दिल्लोरमण रेग्मी, धनवजू वजूआचार्य, हरिराम
जोशी थ्व सन्दर्भय् न्ह्यथने बहःपि खः । डा. कमल प्रकाश मल्लं “नेपाः गाःया
भाषा विज्ञान कथं पुरातत्व विवेचना” शीर्षकगु अनुसन्धानात्मकृतिस लिच्छवि
कालीन शिलाभिलेख्य छ्यलाःतःगु संस्कृत मखुगु खेंग्वःतय् ध्वनि विज्ञान व
अर्थ विज्ञानया दृष्टि विश्लेषणात्मक अध्ययन यांना दिल, वर्गीकरण यांना
दिल, वर्तमान नेपालभाषा खेंग्वः मध्ये छुं छुं खेंग्वःया काल क्रमिक विकासया
पलाः चिंनं ब्वया दिल । लिच्छविकालीन शिलाभिलेख्य दुथ्याःगु संस्कृत मखुगु
खेंग्वलय् न्ह्यतँसा (उपसर्ग) व लितँसा (प्रत्यय) कथं छ्यलाःतःगु चो, को, छुं,
गुं, लं, खु, बु, खा, ग्वल, दुल तथा हामु व सिं थें जाःगु खेंग्वःयात तिब्वत
बर्मा परिवारया भाषाया विशेषता प्रमाणित यांना दिल । वर्तमान नेपाल-
भाषाया थुपि न्ह्यतँसा व लितँसा दुगु खेंग्वः तथा सिं व हामो थें जाःगु खेंग्वः
प्रचलित जूनिगुलि उपि नेपालभाषाया खेंग्वः खः धकाः कनादिल । अथेहे
दुम्लङ / दु लँ, खोपृङ / } खोप, ह्यसप्रिङ / ह्ययपि, प्रंगप्रिङ / फम्पि,
मासोपृङ / }
खृपुङ / }
तेङ्खु / तेखु जूगु धकाः नं खेंग्वःया कालक्रमिक विकासया पलाः चिं कथना
दिल ।

काशीनाथ तमोटं संस्कृत मखुगु २४८ गू मध्ये व्यक्ति अधिकारी,
कर, खुसि, धः, गु, इत्यादि सम्बन्धी थो थो खँखःया थो थो त्याः क्वना
दिल ।

युपि अनुसन्धात्मक कृति लिच्छविकालय् नेपालभाषाया अस्ति
बिद्यमान जुयाच्चंगु प्रमाणित जूगु क्यं । खः जा, उबलेया भाषा नीतिया छ
गुगु नं उबलेया अभिलेखं स्पष्टं न्ह्यथना मक्यं । फुक्क अभिलेखया मूल माध्यम
संस्कृत जक छ्यलाःतःगु तथा मानदेव प्रथमया चांगुया (शक सं. २८६) निते
जयदेव द्वितीय पशुपति (सं १५६ ई सन् ७३५) तकया शिलाभिलेखया
संस्कृत प्रौढ स्तरीय जूगु स्वयेबले उबले सवकारी व धार्मिक सांस्कृतिक
ज्याखँया अभिलेखया मू माध्यम संस्कृतयात यायेगु व्यापक चलन दयाच्चंगु
सी दु । उबलेया नेपालया स्थानीय जन भाषाया खँखः न्यने मयपागु
(कर्णकट) थकाः गुगुगुगु थाय्या स्थानीय नां संस्कृतीकरण यायेगु चलन उबले
दयेधुंकल । अय्सां नं संस्कृत मूल माध्यम कीकाः तइगु शिलाभिलेखया उपि
२४८ खँखःयात संस्कृतीकरण छाय् मयात जुइ ? थ्व विचार याये बहगु छ
खः । उपि खँखःयात संस्कृतीकरण याना छ्यलेबं उपि उलि व्यापक रूप
प्रचलित बोधगम्य व परिचीत जुइमखुगुलि उपि संस्कृत मखुगु खग्वः लिच्छवि-
कालीन नेपालय् परिचित जुयाच्चंगु खः । थ्व खँ वाः चायेका उबलेया शिला-
भिलेखय् उपि संस्कृत मखुगु खँखः हे उबलेया जनभाषां तप्यंक दुकया छपले
मालाःवन जुइफु । संस्कृत उबलेया राजकाज व धार्मिक ज्याखँया मूल माध्यम
रूपय् लिपिबद्ध भाषा जुयाच्चंगु उबलेया अभिलेखं मल्ल वः थें उबलेया
प्रजाजनया भाषा त्तिहिस्या ज्या खँय् प्रचलित व व्यवहृत जुयाच्चंगु सख
धकिनं किकाः सुचुका तयेगु न्ह्याक्वः कुतः याःसां सुचुके मफु । उपि २४८ गू
खँखलं हे नं उबलेया नेपाल उपत्यकाया प्रजाजनया चलन चल्तिया व्यावहारिक
भाषाया रूपय् नेपालभाषाया नं अस्तित्वया दयाच्चंगु सत्य जः ह्लाच्चंगु दु ।
गुगु नं उजं खँ थः प्रजायात न्येकेभन कीका तइगु संस्कृत अभिलेखय् ह्लापा-
लाक सन्तति स्नेहवस भिजासं प्रजाया कुशल खँनि न्ह्यथनीपि तथा प्रजाजनया
सुख हे थःगु सुख भाःपिया प्रजाहितया ज्याखँ याइपि लिच्छवि जुजुपिनि

शासन कालय् प्रजाजनयात यःथःगु भाषां यवं यवय् खं ह्याये बियाः प्रवश्य तल जुइ धकाः याउंक अनुमान याये छि । मेगु खं, शिलापत्राभिलेखय् प्रौढ संस्कृत भाषां न्वाकातःगु जुनुया उजं बाक्य उबलेया सर्वसाधारण प्रजाजनयात ध्वायुइका बीत जनभाषा माध्यमं मौखिक सुवं न्वःहायेका न्यंके कने मयायेकं शिलाभिलेखया व्यहोरा खं अवश्य बोध जुइमखु । उज्ज्वःगु सुवं उबलेया स्थानीय जनभाषा माध्यमं स्थानीय प्रजाजनयात बीगु चलन उबले दयेमाः । श्व अनुसन्धान याये मानिगु खं तिनि । थुकथं थनथाय् लाक अनुमान याये छि लिच्छविकालय् नेपालभाषा छगू न उबलेया जनभाषा रूपय् प्रचलित जुयाच्चंगुसी दु । लिच्छवि अभिलेखया छो, त्, चां, को, थं, बु, खु, हाम्हुङ, खोष्ट, दु । नेपालभाषी आःनं छयःनि । श्व खं लिच्छविकालीन अभिलेखय् छघलातःगु संस्कृत मखुगु खंवः (न्ह्यतंसा लितंसा नं) मध्यकालीन नेपालया भाषाया छगू भाषा नेपालभाषाय् छु छ, गुगु कथं गुलिन दं हं वयाः प्रचलित जुल, स्वःलन मध्यकालीन पुरातात्विक अभिलेख उबलय् न्ह्यलुइगु खंवः (व न्ह्यतंसा लितंसा) या तुलनात्मक अध्ययन यायेवं प्रमाणित जू वः ।

३. मध्यकालीन नेपालय् नेपालभाषाया स्थिति

नेपालया राजनैतिक इतिहासय् नेपाल संवत् शुरू जूगु दं निसैं (विक्रम सं. ६३७ तदनुसार ८८० ई सन् निसैं) नेसं ८८८ दं (वि. सं १८२५ तदनुसार १७६८ ई सन्) या दुनेया समयावधियात मध्यकाल नालाः तःगु दु । श्व मध्यकाल नेपालभाषाया भाषिक इतिहासय् अतिकं महत्वपूर्ण जू । श्व समयावधि दुनेया नेपाल उपत्यकाया (उपत्यकां पिनेनं) थाय् थासय् पलिस्था यानातःगु, कीकातःगु, च्वया थकूगु थी थी पुरातात्विक अभिलेख उबलय् नेपालभाषायागु खंवः धकाः नाले वहगु खंवः, न्ह्यतंसा लितंसा घानातःगु खंवः, क्रिया खंवः लिच्छविकालीन अभिलेखय् सिबे बः नाले अपुक्त स्पष्टं न्ह्यलुलुं वल । श्व समावधि दुनेया गुलिगुलि अभिलेखं नेपालभाषा बह्य तकं न्ह्यस्वस्व हल । लिपा मध्यकालय् थ्यंकाः ला नेपालभाषा माध्यमं कालबिलया खं, धित्ति धि धा रःरिडान खं, (निर्देख खं) लाय्क्या ज्या खं,

शास्त्रीय ग्रन्थया ठिका सफू, वंशावली व गटनावली ख इत्यादिया सफू च्वयेगु ज्या नं जुल । नाप नापं काव्य (गीतिकाव्यय् व नाटक) नं नेपाल-भाषाया माध्यमं च्वयेगु ज्या जुल । पुराण व बाखें सफू च्वयेगु ज्या नं जुल । थ्व भाषाया सुसंस्कारित नां नेपालभाषा-जुयाच्चंगुया अभिलेख दसि नं थ्व हे समयावधि निसैंया थी थी अभिलेखय् आपालं न्ह्यलुयावं वल । अभिलेखय् राजकाज, धर्म कर्म काण्ड व सामाजिक ज्याय् खेंय् संस्कृतया लिपा नेपाल-भाषायात माध्यम रूपय् निगूगु स्थान दयाच्वन ।

थ्व समयावधिया आःतक न्ह्यलूगु थी थी अभिलेखय् दयाच्चंगु नेपालभाषाया स्थान व स्थिति अध्ययन याये छिकेत थुगु समयावधियात निब्वथले ज्यू - (क) न्ह्यच्चःगु मध्यकाल (नेस १-६०२ तक) (ख) लिच्चःगु मध्यकाल (नेस ६०२ निसैं ८८८ तक) ।

३. क) न्ह्यच्चःगु मध्यकालया नेपालभाषा (नेस १०३-५६२ दुने)

दसिज्वल - न्ह्यच्चःगु मध्यकालय् नेपालभाषाया स्थिति व प्रचलन सम्बन्धी खेंय् तथा भाषिक अध्ययन यायेगुली ग्वाहालि जुइगु प्रामाणिक पुरा-तात्विक अभिलेख दसि ज्वलं आः यक्वं प्रकाशनय् वये धुंकूगु दु । थुगु समयावधि दुनेया भाषिक अध्ययन यायेत थाय् थासय् पलिस्था यानातःगु शिलाभिलेख, गुथिजनया नामं च्वया बियातःगु ताडपत्राभिलेख तमसुक व इलय् बेलय् च्वयेगु याना थकूगु वाडपत्र सफू अभिलेख, गुथिजन व प्रजाजन-यात च्वका कीकाः थकूगु सिजः पौ अभिलेख व लुं पौ अभिलेख ज्वलं दु । दसि ज्वलं लिच्छविकालय् सिबें मध्यकालया सुरुनिसैं तःताजिया यक्वं ओकुबहाया भिक्षुसघया नेस २३५ या ताडपत्राभिलेखय् आःतक दकले ह्यापा-लाक नेपालभाषा वाक्य न्ह्यलूगु खने दु । स्वये दत । नेसं २६३ सक्वः वज्र-जोगिनोया शिलापत्राभिलेखय् शासकया नां व संवत् सहित नेपालभाषा वाक्य दकले ह्यापालाक खने दत । अथे हे नेसं ४५४ या ये, मरु सतःया सिजः पौ पाखें दकले ह्यापालाक ह्यगू वाक्य (मिश्र वाक्यत) न्ह्यच्चःगु खनेदत । नेसं ४८१ व ४९४ व ५०० या दसिकथं हितोपदेश हरमेखला व मानव न्याय शास्त्र नेपालभाषा टीका ग्रन्थत खः ।

नेसं ५०१ व ५०६ या अमरकोश निगू सफू ताडपत्राय च्वयातःगु खनेदु । जयस्थिति मल्लया शासन कालया गोपाल वंशादि (राज वंशावली) धाःगु ताडपत्राभिलेख ग्रन्थ नेपालभाषां (सुरुया २९ पीतक बाहेक) च्वयातःगु सफू खः । दोलखाया नेसं ५६० या लुँपौ अभिलेखयनं आःतकया दकले प्राचीन लुँपौ अभिलेख आःतकया दकले प्राचीन लुँपौ दसि खः ।

न्याच्वःगु मध्यकालीन त्वहँपौ अभिलेख ज्वलं आःतक नेसं १०७, १२५, १३२, २८२, २६३, ३५३, ३६२, ३८१, ४७७, ४८१, ४६२, ५०२, ५२३, ५२४, ५२७, ५३०, ५३४-५३६, ५४३, ५६१, ५७२, ५८८, ५९१, ५९२ या खनेदु । थुपि मध्ये तग्वःगु आखः दुगु देया त्वहँ-पौ अभिलेख नेपालभाषा वाक्यहे दुथ्याःगु अभिलेख खः । मेमेगु शिलाभिलेखय् संस्कृत मूल माध्यम भाषा यानाः नेपालभाषाया खँवः (व्यक्ति विशेष, थाय् विशेष व धार्मिक सांस्कृतिक खँवः व मेमेगु वस्तुया नाम खँवः) यथाप्रसंग गनं गनं जक दुथ्याकातःगु दु ।

न्याच्वःगु मध्यकालीन नेपालया राजनैतिक, धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक इतिहासया अध्ययनयात थें नेपालभाषाया भाषिक अध्ययनयात नं ताडपत्राभिलेख ज्वलं अतिकं ज्याय् छ्यलेदुगु अभिलेख दसिज्वलं खः । थुगु समयवादीया अभिलेख ज्वलं मध्ये त्वहँपौ अभिलेख दसिज्वलं सिबें पुलांगु ताडपत्राभिलेख ज्वलं लुयाच्वंगुदु । थ्व आःतकया दकले पुलांगु नेपालभाषा वाक्य यल ओकु बहाःया नेसं २३५ या ताडपत्राभिलेख न्याच्वःगु तथा लिच्छविकाल लिपाया नेपालभाषाया भाषिक स्थितिया जः ह्वलीगु अभिलेख ज्वलं जू । ताडपत्राभिलेख ज्वलं मालेगु, मुंकेगु, अर्थ छ्यायेगु, लिपीकरण (देवनागरी) यायेगु, विभिन्न पक्षं (धार्मिक, सांस्कृतिक, सामाजिक, आर्थिक भाषिक) । विश्लेषणात्मक अध्ययन यानाः सम्पादन यायेगु ग्वसाः ग्वये हथाय् जूगु दु । यलया छगू प्राचीन प्रख्यात ओकुबहालं जक लूगु ३७ गू ताडपत्राभिलेख नेसं १०३ निसं ३४६ तकया अभिलेख दसि लूगु व नेपालभाषाया दकले पुलांगु वाक्य दुगु (नेसं २३५ या) अभिलेख नं अनं हे लूगु तथा भाषिक अध्ययनयात बः काये जीगु ग्रन्थ, अभिलेख दसि लूगु स्वयंबले अनं च्वय् नेपालया मेमेगु विहार, देवदेवीया देगः मठ व गुथियाके च्वंगु (व्यक्ति

विशेषया संकलन च्वंगु) ताडपत्राभिलेख ज्वलनं अध्ययन याये बहःगु विषय ज्वलं दोँचिक न्ह्यच्याके हइगु सम्भावना दु । नेसं २३५-३४० या ताडपत्रा जक नेपालभाषा वाक्य दुथ्याः । मेमेगुली थायथासय् व्यक्तिया व वस्तुया ना खँवः जक दुथ्याः । संस्कृत व नेपालभाषा नितानि माध्यम कथ छयला तल ।

श्व समयावधिया मेगु महत्वपूर्ण अभिलेख दसि ज्वल सिजः पौ खः । सर्वसाधारण प्रजाजनया गुथि संस्थां गुगुं धार्मिक ज्याखँयात जक दुत बीगु व गुथि न्यायेकेया महिजान खँ (निर्देश खँ) न्यकेभनं कीकातःगु तथा पुण् प्रजा पञ्च व गुथिजनयात देशया क्वाथः संरक्षण यायेगु सम्बन्धी उज न्यंका-तःगु खँ दुथ्याःगु सिजः पौया अभिलेख प्रकाशनय् बःगु दु । नेपालभाषां ह सिजः पौ अभिलेख कीका नेसं २०३ निसं ५७३ तकया लूगु दु । तःगु मखि नेपालभाषा वाक्य (७ गू) दकले ह्लापां ये मरु सतःया नेसं ४५४ या सिजः पौ अभिलेखय् न्ह्यलुल । मुक्कं नेपालभाषां कीकातःगु दकले ह्लापांगु ताहाकःगु सिजः पौ यल आलोक्वः हितिया नेसं ५३५ या सिजः पौ खः । देशया सकन प्रजा पञ्चयात देशया क्वाथ (श्व यायेगु ज्याया सम्बन्धय् राज आना न्यंकातःगु आःतकया दकले ह्लापां) नेपालभाषा सिजः पौ नेसं ५७३ या ख्वपया लाय्कूया सिजः पौ खः । थुपि सिजः पौया नेपालभाषा अभिलेख भाषा शास्त्रीय अध्ययन निति यक्वं ज्याय् छचलेज्यूगु ज्वलं खः ।

सफू च्वज्याजूगु- न्ह्यच्चःगु मध्यकालय् नेपालभाषां सफू च्वयेगु ज्या जूगुलि याना नं श्व समयावधि नेपालभाषाया इतिहासय् महत्वपूर्णगु ई खः । उबले आपाः यानाः संस्कृत भाषाया व्यवहार उपयोगी शास्त्रीय सफुतय् टीका नेपालभाषां च्वयेगु ज्या जुल । नेसं ४८१ या हितोपदेश नेसं ६६४ या हरमेखला नेसं ५०० या मानव न्याय शास्त्र, नेसं ५०१ व ५०६ या अमर कोष, नेसं ५४१ या नेपालभाषा चिकित्सा व नेसं ५८१ या स्वरोदय दशा इत्यादि उल्लेखनीय जू । श्व समयावधि रिखे थ्यंकाः नेपालभाषाय् शास्त्रीय ग्रन्थया टीका च्वयेगु ज्याय् माध्यम कथं न्ह्यलुइगु क्षमता ब्वलना च्वनेधुंकल । श्व ई या नेपालभाषाया भाषिक अध्ययन याये बहःगु विषय खः । थुकि श्रीगु जिज्ञासायात कुलाःच्चंगु दु । नेसं २३१ या

नाडपत्राभिलेखया नेपालभाषाया क्रिया रूप व मेमेगु खँवःया रूप नेसं ५०१ व ५०६ या अमरकोष उ नक्सांहे व्वयाचवगु दु । ह्यगू च्यागू दशकं लिपा तकं नेस ५०१ या अमरकोषया नेपालभाषा क्रिया रूप यथावस्थाय् न्ह्यानाचवंगु विचारनीय खे खः । अथेहे नेसं ५०१ या अमरकोषया क्रिया खँवः व मेमेगु खँवः नेसं ५८६ तकं प्रचलित जुयाचवंगु नं खने दु । संस्कृत शास्त्रीय ग्रन्थया नेपालभाषा टीका अनुसारया माध्यम कथं टीकाकारयात परिश्रय साध्य माध्यम जुल लाकि स्वाभाविक माध्यम कथं सहायक सिद्ध जुल लाकि टीकाकार थःयात छिंके खना नेपालभाषाया वाक्य गठनभव शब्द विन्यासय् परिवर्तन ह्येगु वाध्यतां ब्वत्ययेके माल ला उबलेया टीका ग्रन्थया माध्यम जुयाचवंगु नेपालभाषां ब्यनी ।

भाषाया नां नेपालभाषा लूगु- थ्व भाषाया शृद्ध व सुसंस्कृत नां नेपालभाषा धकाः च्वने धुंकूगु ऐतिहासिक तथ्य न्ह्यचवःगु मध्यकाल अवधि दुनेया हे नेसं ५०० या मानव न्याय शास्त्रिय पुष्टिका वाक्यस व नेसं ५०१ व ५०६ या अमरकोष सफूया उपसहार वाक्यय् स्पष्ट न्ह्यायातःगुलि प्रमाणित जू । थ्वयांलि निसेंया सफू सफूया समाप्ति वाक्यय, त्वहँपौ अभिलेखय् थ्व हे नामं थ्व भाषा सम्बोधित जुया वयाचवंगु खः । “अन्तर नेपालभाषा” धकाः दकले ह्यापां नेपालभाषायात सम्बोधन लक्ष्य यानातःगु आःतक नेसं ५३० रूप त.मधित्वाःया शिलाभिलेखय् खः । लुमंके वहजू मध्यकाल अद्यावदि यंकं “अतः परं नेपालभाषा” धकाः उल्लेख यानालि वइगु नेपालभाषा हे खः, मेमेगु गुगुं भाषाया खँ मवः । नेसं ५०० निसें थुखे नेपालभाषायात नेपालभाषा नामं सम्बोधित यानातःगु ऐतिहासिक दसि बयं । लिचोगु मध्यकालय् थ्यंकाः थ्वयात देशभाषा व स्वदेशभाषा धकाः न सम्बोधित यायेगु याना हल । नेसं ६८६ या जुजु विष्णुसिंहया शिलाभिलेखय् थ्वयात दकले ह्यापालाक देशभाषा तथा नेसं ७७४ या जुजु प्रताप मल्लया शिलाभिलेखय् थ्वयात स्वदेशभाषा धकाः दकले ह्यापां सम्बोधन याःगु सीदु ।

नेपालभाषायात राजकीय कदर जुयाचवंगु- न्ह्यचोगु मध्यकालया अभिलेख ज्वलं पाखें नेपालभाषायात उबले उबलेया जुजुपिनि पाखें कदर

जुयाच्चंगुया दसि कथं नं स्पष्ट जू व । गुथिजन प्रजा पञ्चं पाखें पलिस्था
याइगु गुगुं धार्मिक स्मारक सम्बन्धित अभिलेख्य गद्दीनशीन जुजुया नां न्ह्यथना
तइगु, जुजुपिनि पाखें प्रजा पञ्चयात न्यकेत च्चका तइगु शिलापत्र व सिजः
बो अभिलेखया माध्यम भाषा रूप्य नेपालभाषा दुथ्याका तइगु, काल-बिलया
खें व दान पौ च्चयातःगु अभिलेख ज्वल्य (ताडपत्र, सिजः पौ, लुं पौ) संस्कृत
या ल्यु नेपालभाषां नं खें न्वाकातःगु खनेदु । थुकि उबले नेपालभाषायात
राजकीय कदर व सामाजिक मान्यता दयाच्चंगु प्रमाणित याः । नेसं ५७३ या
स्वप लाय्कूया सिजः पौ न्ह्यचोगु मध्यकाल दुनेया राज आहारया मूल माध्यम
(संस्कृतया ल्यु) नेपालभाषायात छ्यलातःगुलीं थ्व भाषा उबलेया राजकीय
भाषा कथं ज्या कयाः तःगुया ऐतिहासिक दत्ति खः ।

खँवः छ्यला- न्ह्यचोगु मध्यकालया शुरुया आपालं अभिलेख्य
नेपालभाषाया खँवः धकाः नाले छिगु यक्वं खँवः छ्यलाः तःगु खने दत्त ।
नेसं २३५, २९३, ३५३ या अभिलेख्य नेपालभाषा वाक्य आपुलुखं गुबलें
गुबलें खने दःसां नेसं ४५४, ४८१५ ५०० मथ्यंतले नेपालभाषां हे ताताहाकःगु
अभिलेख दत्ति न्ह्यमलू । ह्लाति च्चयातःगु सफू अभिलेख बाहेक नेसं १०३-
५६२ दुने तकया थो थो पुरातात्विक अभिलेख ज्वलनयजक (त्वहें पौ, सिजः
पौ, ताडपत्र) दुथ्यानाच्चंगु नेपालभाषाया छुं खँवः ब्वयेगु ज्या थन जुइ ।
न्ह्यचोगु मध्यकालीन अभिलेख ज्वलनय् दुथ्याःगु खँवः ब्याक्कं (अ) थाय्
सम्बन्धी (आ) वास्तु सम्बन्धी (इ) पेशा सम्बन्धी (ई) न वस्तु सम्बन्धी
(उ) नखः पर्व सम्बन्धी (ऊ) ला (महिना) या नां सम्बन्धी (ऋ) पूजा
ज्वलं सम्बन्धी थः (ऋ) थःथिति सम्बन्धी धकाः ब्वथलेबले थथे खने दु -

(अ) थाय्या नां सम्बन्धी खँवः - न्ह्यचोगु मध्यकालीन अभिलेख्य
न्ह्यथना तःगु थाय्या नां सम्बन्धी खँवः लिच्छविकालीन अभिलेखया थाय् नां
सम्बन्धी खँवः सिबें यक्वं नेपालभाषा खँवः कथं स्पष्ट परिचित जू वः । थाय्
सम्बन्धी खँवल्य घाना तइगु न्ह्यतेंसा व लितेंसां याना अथे जूगु खः । उजोगु
तेंसा गुलि लिच्छविकालीन हे देहें वया ब्वःलंगु व गुलि न्ह्यचोगु मध्यकालीन
उपज खने दु । गुलि गुलि लितेंसां न्ह्यचोगु मध्यकालीन नेपालया जीवन पद्धति

वस्तु, व आवादीया नं संकेत याः । थाय्या नांया थी थी धलः लित्तसा कथं
इवःलाक थये छः ।

धलः “क” ग्वल लित्तसा दुगु थाय्या नां

थाय्या नांया ल्यूने ग्वल लित्तसा स्वायेगु चलन लिच्छविकालय्
दयाच्चगु छः । न्ह्यचोगु मध्यकालय् नं इव लित्तसा नेवाः जाति थःपिनि
थाय्बाय् नामय् घाना स्वाकाः हना तल, छ्यला तल लिच्छविकालीन ‘नेग्वल’
खग्वः छगू जक मध्यकाल तकं स्वानाच्चन, व्वःलना च्वन मेमेगु गुलि चलन
मवल, गुलि न्हून्हगु न्ह्यलुल । मथे-

नोग्वल (नेसं १०३) - नोगल (नेसं २५१) - नोग्ल (नेसं २८६)

- नोगल (नेसं ३३१) नुगल (नेसं ११०४) - नोगोल (नेसं २६२)
(नेसं ५२४)

मणिग्वल (नेसं १०७) - मानग्ल (नेसं २९४) - मानोग्वल (नेसं ३३०)

- मणिगल (नेसं ४७७) मंगल (नेसं ११०४)

माणीगल (नेसं ५४७)

तेग्वल (नेसं १२१) - तेगल (नेसं २६२) - त्यागल (नेसं ११०४)

शिवग्वल (नेसं १२५)

सनिग्वल (नेसं १५८) - सानाग्वल (नेसं १६४) - सुनोगल (नेसं ३५३)

- सानोग्वल (नेसं २६६) - सौगल (नेसं ११०४)

तनिग्वल (नेसं २४५) -

तंगल (नेसं ११०४)

धलः “ख” द्रल, दुल लित्तसा दुगु थाय्या नां

इव नं लिच्छविकालीन लित्तसा दंहं वयाच्चगु छः । तर उबलेया “द्रल”,
“दुल” लित्तसा दुगु थाय्या नां खग्वःहे उस्त प्रचलित खने मन्त । थुपि
न्ह्यलू वःगु खने दत-

चनम द्रल (नेसं २८६)

फं द्रल (नेसं २६४)

वं बी दुल (नेसं ३३०)

धल: “ग” टोल लिर्तसा दुगु थाय्या नां

थ्व लिर्तसा दुगु थाय्या नां न्ह्यचोगु मध्यकाल निसें जक खने दत ।
उबले थाय्बाय्यात टोल कथं ब्वथला: व्यवस्थित ढङ्ग वस्ती आवाद जूगु
थुजागु नां खोंवलं संकेत या: ।

हङ्ख टोल (नेसं १५८, १६४)-हट्खा टोल (नेसं २४५)-ह.खा (नेसं ११०४)

बङ्कु टोल (नेसं २३६, २४०, २६४)

छु टोल (यंछु ?) (नेसं २७३)-

यछु (नेसं ११०४)

थ बि लि टोल (नेसं ३८१)

को टोल (नेसं ५२७)

धल: “घ” छे लिर्तसा दुगु याय्या नां

थ्व नं न्ह्यचोगु मध्यकाल निसें जक न्ह्यलूगु खने दु । नेवा: जातिया
वास्तु, सम्पना व स्थानीय विशिष्टया बालूगु स्थानीय थाय्बाय् नां सम्बन्धी
खोंव: ख: ।

पुंठो छे (नेसं २२४) त्यङ्गो छे (नेसं २६१) यन्था (यन्ता ?) छे (नेसं ३४०)

हंस गा छे (नेसं २२४) यको छे (नेसं २६२) पिय छे (नेसं ३४०)

पुकोल छे (नेसं २२४) दुथबु छे (नेसं २६२) केला छे (नेसं ४६२)

बुसि छे (नेसं २६१, २७२) यिनिफुस छे (नेसं २६२)

थंथ क्वाथ छे (नेसं ५२७) ग्व छे (नेसं ३३१)

धल: “ङ” बु लिर्तसा दुगु थाय्या नां

यंबु (नेसं १६२) पिन्छ बु (नेसं २८२) थंबु (नेसं ५२३)

दंखे बु (नेसं २४५) वनकु बु (नेसं २६४) वंता बु (नेसं ५६१)

बुँया अर्थय् गुगुं थाय्या नांया ल्युने बु लिर्तसा स्वायेगु चलन मध्यकालीन
(न्ह्यचोगु) अभिनेख्य न्ह्यथनातःगु थुपि स्थानीय नामं कथं । लिच्छवि
अभिनेख्य नं बु लिर्तसा दुगु थाय्या नां व: । थंबु, छगू जक लिच्छविकालीन
स्थानीय नां सम्बन्धी खोंव: दंह वयाच्चंगु सीदु, मेमेगु फुकक न्ह्यचोगु मध्य-
कालीन स्थानीय नां सम्बन्धी खोंव: ख: । संस्कृत “भूमि” या भू जक ल्यंका:
बुँया अर्थय् खोंव: छ्यलातःगु नं खने दु । “बु” खोंव आ: नेपालभाषाया थःगु
हे खोंव थें जुइधुंकूगु दु । लुमंके बह: जू, “बु” लिर्तसा विशेषण खोंवल्य नं
छ्यलातःगु अमरकोष (नेसं ५०१) या हाक्व बु, सीय बु, एय बु, तबु, डालाबु
(अश्लील) खोंव: पाखें सी दु ।

घल: “च” बी लिँसा दुगु थाय्या नां

लिच्छविकालीन अभिलेखय थें न्ह्यचोगु मध्यकालीन अभिलेखय नं बी लिँसा दुगु थाय्या नां वः । लिच्छविकालीन “थं बि” न्ह्यचोगु मध्यकालीन अभिलेखय थबिलि टोल जुयाच्चंगु खने दु । “जययम्बी” आः “जमल” जक जुयाच्चंगु दु ।

न्ह्यचोगु मध्यकालीन अभिलेखय न्ह्यलूगु बी लिँसा दुगु थाय्या नां थये खः -

यलु बी (नेसं १०३)

वंबी (नेसं २६४)

ली बी (नेसं २५१)

चुपाङ बी (नेसं ३०४)

दिशा बोधक थ्व बी लिँसा दुगु खँग्वः नेसं ५०१ या अमरकोषं नं दुथ्याकातःगु दु । गथे : व बी, या बी, य बी, जवला बी खवला बी, पि बी उझान इत्यादि । लिपा, गुलि खँग्वलय् वाहेक आखलं खँग्वलय् बी लिँसा छगलेगु मयात ।

घल: “छ” को लिँसा दुगु थाय्या नां

लिच्छविकालीन अभिलेखय प्रचलित “को” लिँसा न्ह्यचोगु मध्यकालीन अभिलेखय नं दहं वयाच्चंगु खने दु । ‘को’ लिँसा दुगु थाय्या नां थये -

हटको (नेसं २६२)

मानको (नेसं ३३१)

जल छोनको (नेसं ३०६)

(आ) वास्तु सम्बन्धी खँग्वः - न्ह्यचोगु मध्यकालीन अभिलेखय न्ह्यथनातःगु खँग्वः मध्ये नेपालभाषाया खँग्वः कथं स्पष्ट परिचित जू वःगु खँग्वः वास्तु सम्बन्धी खँग्वः खः ।

ढोल्का (नेसं १७४) - द्रुखा (नेसं ३३०) - मंजु ढोका लं (नेसं ३४६)

द्राखा (नेसं ४६२) - याबिली ढोल्का (नेसं ३८१)

कोट खा (नेसं १६४)

(नेसं ५०१)

जलधन (नेसं ३०६) - जलं (नेसं ३५३) - जलधुनि (नेसं ५६२)

जलधोन

चुगाद (चपाद ? चपाः ?) (नेसं २६३, ३०४)
 थिति फुस छे (नेसं २७३) हिति (नेसं ५३५) लुंयिति (नेसं ५६१)
 गु सतल (नेसं ३६८)
 सुवर्ण द्वंहा (नेसं ४६२)
 सुवर्ण प्वाथ (नेसं ४६२) देवल (नेसं ५६१)
 थथ क्वाछे (नेसं ५२७) लें क्वाठ (नेसं ५७३) थंथु लें, कोथु लें (नेसं ५७१)
 त्रिं (नेसं ५७३) चा (नेसं ५७३)
 जट (नेसं ५७३)
 पलोड (नेसं ५०१) - प्वलोड (नेसं ५७३)

(इ) पेशा सम्बन्धी खेंगः - न्ह्यचोगु मध्यकालीन संस्कृत अभिलेखेषु
 बेशा सम्बन्धी खेंगः नेपालभाषां न्ह्यथनातःगु छने दु । थथे -

लो करमी (नेसं ४६२)	करमी (नेसं ५६१)
भंहिरी (भंदिरी, भण्डारी ?) (नेसं ५६१)	
थस्त (थसेत)	(नेसं ५६१)
क्वाठ नादुक	(नेसं ५६१)
पूजा वारी	(नेसं ५६१)

(ई) न वस्तु सम्बन्धी खेंगः - लिच्छविकालीन अभिलेखय् उस्त
 न्ह्यमलूगु न वस्तु सम्बन्धी खेंगः लिबाकसां न्ह्यचोगु मध्यकालीन अभिलेखय्
 (नेसं ५६१ या सिजः पती) न्ह्यलुल । थुपि नेपालभाषाया नसा वस्तु सम्बन्धी
 खेंगः छः । ग्रमस (?) । कयं । चि । चेकन । धरि । फलके । माथ लडुवा ।
 हयं । दुदु जा । के (कि=जाकि) । हामल । घेर । साषर । कस्ति । सके ।
 ला । ब्रजि (बजि ?) । हामल जा ।

म्बारुत मंडे (मधि) । चाकु मंडे । चनाक्र मंडे (चनां यधि ?) ।

कहु बहु मंडे (?) । दुरप मंडे (?) ।

(उ) नखः पर्व सम्बन्धी खेंगः - न्ह्यचोगु मध्यकालीन अभिलेख
 ज्वलनं नेपाल उपत्यकाय् दैय् दंसं न्यायेका च्वंगु नखः पर्वया नां खेंगः नं
 थथे न्ह्यलुल -

महनि नवमी (नेसं ५६१) विश्व संक्रान्ति (बैशाख १ गते विश्वकेतु यातना?)

गुख रात्री (नेसं ५६१) जुधान पुनिसि (सकिमना पुनिसि ?)

मठि, कहु बहु (?) सिठि कति पुनिसि (नेस ५८८)

पसाद चवदश ।

फागु पुनिसि (नेसं ५८८)

दिन क्षय संक्रान्ति (ध्य चाकु संतूह ?)

(ऊ) लाया (महिनाया नां - थुगु समयावधिया अभिलेख ज्वलनं

ग्याव्यातःगु लाया नां सम्बन्धी खंग्वः नं नेपालभाषाया खंग्वः खः । थये-

थिस ला (नेसं ५६१) प्वस ला (नेसं ५६१) चित ला (नेसं ५६१)

चवंगुणि ला (नेसं ५६१) गुणि ला (नेसं ५६१)

(ऋ) पूजा ज्वलं सम्बन्धी खंग्वः - थुगु ईया अभिलेख ज्वलनं पूजा
ग्यालया थुजागु खंग्व न्याव्येहःगु खनेदत-

भोजा - भुजा (नेसं ५६१) निसरा - निसलाः (नेसं ५६१)

स्वान (नेसं ५६१) भो - भु (नेसं ५६१) कंस वादल (कय्या ?)

सभोचा (नेसं ५६१) घंठ (नेसं ५६७) हसकन (नेसं ५६७)

(ऋ) थयिति सम्बन्धी खंग्वः - थुगु ईया अभिलेख नेपालभाषाया
पथिथि सम्बन्धी खंग्वः नं थये छचलाःतःगु खनेदत -

माचा (नेसं ५२४) मरी (नेसं ५२७) काय (नेसं ५२८)

किज व कुकिज (नेसं ५६१)

न्याचोगु मध्यकालीन नेपालभाषा वाक्यया भाषा वैज्ञानिक अध्ययन
पानातःगु छुं छुं चवखे प्रकाशित जूगु दु, प्रवचन जूगु दु । कोष वंशावली
टीका ग्रन्थया नेपालभाषाया विस्तृत भाषा शास्त्रीय अध्ययन यायेगु ई
ग्याछि जुयानं वःगु दु ।

४. लिचोगु मध्यकालीन नेपालया भाषिक नीति व स्थिति (नेसं
१०५-८८ दुने)

थुगु समयावधि दुने नं धार्मिक ज्या ख्ये, शास्त्र विद्याध्ययनया ज्या
इष्ट देव-देवीया स्तुति व जुजुया प्रशस्ति चवयेगु ज्याय् संस्कृत माध्यम
पानातःगु खने दनि । शिलामिलेख, सिजः पौ अभिलेख, लुं पौ अभिलेख अ

जाःगु पुरातात्विक ज्वलनय् संस्कृतया ल्यु नेपालभाषा माध्यमयात बाबु
बियातःगु खने दत्त । काल बिलया भो, दान पत्र अभिलेख थजागुली धाःमा
संस्कृत त्वाकज्याःगु नेपालभाषा छचला तल । नेसं ६८४-६८६ व ७६९.
७८१ दुनेया गुगुं गुगुं शिलाभिलेखया वाहेक मेमेगु शिलाभिलेखया माध्यम
रूपय् छचलातःगु संस्कृतया स्तर थमन्हाः । उगु समयावधि दुने संस्कृतया
ज्ञान ह्यो जुयावं च्वंगु तथा संस्कृतं अभिव्यक्त यायेगुली नं कमजोर जुयावं
च्वंगु सी दु ।

थुगु समयावधि दुनेया नेपाल उपत्यकाया स्वंगुलि राज्य छु गुगु
भाषायात राजकीय भाषा नाला तःगु खः गन कितान यांना तःगुया बाबु
मलूनि । फुकक अभिलेख ज्वलनय् छचला तःगु भाषाया स्थिति स्वयेबले बाबु
सी दया वः उबले संस्कृतयात देवभाषा रूपय् प्रतिष्ठित यासँ उकियात धार्मिक,
भौगोलिक, व कर्मकाण्ड ज्या खँय् दकले चवय्यागु थाय् बिया तःगु खने दु ।
शास्त्र व विद्याया मूल स्त्रोत्र उबले संस्कृत जुयाच्चगुलि विद्याभासय् न
संस्कृत भाषां यक्व ज्या कयाच्चंगु तथा संस्कृतया काव्य, पुराण, रामायण
इत्यादिया लिधंलाय् नेपालभाषां काव्य [मे] व बाखं चवयेगु ज्या जुयाच्चन ।
शिलाभिलेखय् “अथ नेपालभाषा”, “अथ परं देशभाषा”, “अथ स्वदेश
भाषा”, “अतः परं भाषा” धयालि नेपालभाषा माध्यमं हे अभिलेखया मूल
व्यहोरा खँ न्ह्यव्वइगु उबलेया व्यापक चलन जुयाच्चंगु खने दु । छँ बु न्याना
काःगु मिउगु अथवा सुयातं बिउगुया अभिलेख (ताडपत्र नामापत्र इत्यादि)
संस्कृत व नेपालभाषा त्वाकज्याःगु माध्यम भाषां च्वया बोगु चलन नं उबले
यक्वं दयाच्चन । नेपालभाषेत्ररपित तकं संस्कृत व नेपालभाषा त्वाकज्याःगु
माध्यम भाषां हे ताडपत्र तमसुक व अधिकार पत्र च्वया बियातःगु खने दु ।
सम्बन्धित पात्रयागु विशेष नाम वाहेक कालबिल सम्बन्धी अभिलेखय्
नेपालभाषा व संस्कृत त्वाकज्याःगु माध्यम भाषा छचलाः तःगु अधिकार पत्र
इशाई पादरीतय् च्वया बियातःगु अभिलेख दसु रूपय् काये फु । अथे हे निम्न
राज्यया दथुइ जुइगु धार्मिक व राजनैतिक मामिलाया सन्धीपत्र जुइना
स्वयम्भू चाँगु वज्रजोगिनी गःया वाउँगु सिमा धेना काये मदु धयागु सन्धी
साधारण प्रजाजनयात न्यकेत तानातःगु राजुञ्ज सम्बन्धी सिजः पौ जुइना

११११११११ राहानीति [राजनीति ?] भिके नियतं सकलयात न्यकेभनं
 तानातःगु सिजः पी अभिलेख जुइमा मुक्कं नेपालभाषा कीकातःगु खने दु ।
 पुकि उबलेया नेपाल उपत्यकाय् जुजु-प्रजा सकसिया प्रयोजनया निति छपलीगु
 म् माध्यम भाषा कथं छपलाः तःगु सी दु । तर ध्व खं निश्चयं खः - उबले
 गुगु छता भाय्यात धार्मिक ज्याखेया मूल माध्यम भाषा, शिक्षा बीक्षाया
 माध्यम भाषा अथवा राजकाजवा ज्याखेया मूल भाषा यान्त तःगु महु ।
 स्वनिगलयत्तं भाषा नीति उदार खने दु । स्वनिगलयत्तं संस्कृत, नेपालभाषा,
 मैथिली ज्याखेया विषय प्रकृति स्वया अथवा सम्बन्धित पात्र स्वया गुगु गुगु
 भाषा माध्यम स्वस्त उगु उगु भाषा माध्यम छपलाः तःगु खने दु । अय् जुया
 देव-देवीया स्तुति व राज प्रशस्ति संस्कृतं च्चकेगु याना तःसा मैथिली नं देव-
 देवी स्तुति व नाटक व भृंगारिक मे चिबेगु नं उबलेया लाय्कुली यक्क चलन
 बयाचन । तीर्थयात्रीतसे रानी पुछूया धार्मिक महात्म्य सीका कायेमा धकाः
 नेपाली रानीपुछूया अभिलेख कीका तल । जोगि च्चक सम्बन्धी सदावनं
 गुथिया विधि विधि हनेगु सम्बन्धी अभिलेख साधु योगीतय् भाषा कीका तल ।
 नाटक प्याखनय् सा संस्कृत, नेपालभाषा, मैथिली, बंगला, हिन्दी [पुलांगु]
 तताःजि भाषा तक छपलाः तःगु खने दु । थुकथं उबलेया उदार भाषा नीति
 याना नेपाल उपत्यका तःताजि भाषा ह्वनीगु पापदाय् जुयाचन । उबलेया
 नेपाल उपत्यकाया स्वनिगया राज्यया गोरखा व सहुं नापया स्वाय् बयसं
 बःगुलि तथा लाय्कू ज्या खेय् खस उमरावपिनि सकि भूमिका बसं बःगुलि
 पवंतेभाषा अर्थात् [वर्तमान नेपाली] वा स्वयम व समकं बयाचन । फलस्वरूप
 नेपालभाषाय् नेपाली किय बयसात नेपालभाषी कियपद कथं छपसीगु चलन
 जुया बल । नेपाली अभिलेख तयेगु व पत्राचार यायेगु नं जुयावस । उबलेया
 लाय्कुली मैथिली विद्वा पण्डित सत्ताहकार, कवि संगीतकारतय् राज
 आभय व सम्मान बयाचनगुलि तथा मस्त बंसीय जुगुपिनि बंवारहिक सम्बन्ध
 बिहार रिलेया राजकुमारोपि भाष जुगुया फलस्वरूप उबलेया उपत्यकाया
 स्वनिमःया लाय्कुलि मैथिल जरापा नाटक व नीति राज्य ध्वःसंकल । नेपाल-
 भाषा नाटक व म्येय् मैथिली खेन्चःगुप्याकेगु याना हल । नाटक सा पुष्पिका

वाक्य व पात्रतय सवाद (गुगुं गुगुं अंश) मैथिली वाक्यं अभिव्यक्त यायेगु याना तल । म्ये बाखनय व मेमेगु गद्यवाङ्मय अभिलेखय मैथिलि वाक्य ला छयलेगु मयाःसां शब्द विन्यासय मैथिली प्रभाव आपालं खनेदत । लिचोगु मध्यकाल व शाहकालय नेपालभाषां फारसी अरबी उर्दू भाषाया खंग्वः व दुचायेका छयलेगु याना हल । दरवारी वास्तुकला सम्बन्धी, उर्जा सम्बन्धी, न्याय कानून, प्रशासन सम्बन्धी व भाववाचक खंग्वः फारसी अरबी उर्दू खंग्वः थः नालाः छयलेगु यानातःगु खने दु । लिचोगु मध्यकालय फारसी नाप नेपालभाषाया सतिक्गु स्वापू दयाच्चंगुया ज्वलन्त दसि नेसं ८२० स संस्कृत नेपालभाषा व फारसी शब्दकोष फारसी प्रकाश नामगु ह्लाति च्वया सङ्ग राष्ट्रिय अभिलेखालयस (ए ५५ ८/८) सुरक्षित जुयाच्चंगु दु । न्ह्योचोगु मध्यकालय संस्कृत व प्राकृत नाप बाह्य सम्पर्क दयाच्चंगु नेपालभाषां लिचोगु मध्यकालय तःगु मछि भाषाया सम्पर्कय वया इमिपाखें व्यवहार उपयोगी यक्क खंग्वः दुचायेका थःगु खंग्वः धुकू जायेकेगु ज्या यात । संस्कृत टीका ग्रन्थ व गुगुं धार्मिक पौराणिक बाखंया नेपालभाषा गद्यय संस्कृतया आपालं प्रभाव लाःगु जुल । लिचोगु मध्यकालया नेपालभाषा मौलिक गीति काव्यं थःगु भाषिक स्वरूप प्रकृति व्यक्तित्व संरक्षण याये फयाच्चन । नेपालभाषाया थःगु ठेठ खंग्वः, खेत्वाः खेमाय, छुनाखें, शब्द विन्यास व वाक्य-गठन लिचोगु मध्यकालीन गीति-काव्य (मे व बाखं में), न्यंक बाखनं, घटनावली टिप्पणी खं सुरक्षित याना तःगु दु । नेपालभाषाया भाषिक विकास व इतिहासया अध्ययनयात उपि ज्वलं नेपालभाषा निति पत्या याये बहुगु आधार ज्वलं छः ।

नेसं १०६८ सः सिधःगु राष्ट्रिय अभिलेखालयया नेपालभाषा ह्लाति च्वया सफूतय वर्णनात्मक छलः दयेकेगु बःचाधंगु अनुसन्धान परियोजना कथं लिचोगु मध्यकालय नेपालभाषायात प्यंगू माध्यम कथं छयलात गु खनेदु—
 १) वंशावली, घटनावली, मे व नाटकय तथा मेमेगु गुगुं शास्त्र ग्रन्थय मूल माध्यम भाषा २) कोष, टीका व अनुवाद थें जाःगु शास्त्रीय ग्रन्थय सहायक माध्यम भाषा ३) कर्मकाण्डया सफुती व संस्कृत मैथिली नाटकय निर्देश खंया माध्यम भाषा ४) ग्रन्थया समाप्ति वाक्य ह्वायेगु माध्यम ।

न्याचोगु मध्यकाल्य नेपालभाषा टीका अभिलेख ग्रन्थया जक त्याः
 आपाः दुसा लिचोगु मध्यकाल्य थ्यंका टीका अनुवाद सफूया नाप नाप मे,
 नाटक, बाखं, वंशावली, घटनावली, विषयया सफू नं नेपालभाषां चव्येगु ज्या
 जुल । उबले नेपालभाषा मूल माध्यम याना ह्लाति चव्या सफूत अवदान बाखं
 पुराणया ५६ गू, ८६ गू मध्ये), नाटकया २० गू (५४ गू मध्ये), गीति
 काव्य व स्तोत्रया २३ गू (४८ गू मध्ये), नीतिया ६ गू (३२ गू मध्ये)
 राष्ट्रिय अभिलेखालयस सुरक्षित जुयाच्चंगु खने दु । अथे हे व्यवहार उपयोगी
 वंशक, ज्योतिष, व पशु चिकित्सा सम्बन्धी सफू मुक्क नेपालभाषा माध्यम
 चव्यातःगु छसिकयं १० गू, १६ गू, व ६ गू खने दु ।

५. शाहकाल्य भाषिक नीति (नेसं ८८८ निसं थुले)– नेसं १०२६ बुने

नेसं ८८८ यंज्या पुह्लि खुन्हु कान्तिपुर, नेसं ८८९ यला गां यल,
 तथा नेसं ८९१ कछलां स्वन्हु तक सशस्त्र आक्रमण यानालि खप राज्य
 श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहजुं त्याकल । अनलि, नेपाल उपत्यकाय मल्ल वंशीय
 जुजुपिनि शासन यायेगु अधिकार मन्त । उबलेनिसं शासनया ज्या खंया मूल
 माध्यम नेपाली जुल । अयनं नं शाहवंशीय जुजुपिसं थःथःपिनि शासन काल्य
 नेपालभाषा, मैथिली, भोजपुरी अवधि भाषां नं चव्येगु, भजन मे चिना हालेगु
 व खेह्लायेगु अधिकार बियातःगु खने दु । शासक खलःया पाखें व सर्वसाधारण
 प्रजाजनं (मुथि समुच्चयं) धार्मिक सामाजिक ज्याखंया तुलन्ति कथं शिला-
 भिलेख पलिस्था याइबले व तामापत्र कीका बीबले नेपालभाषा माध्यम यायेगु
 चलन यिति उबले दया च्वन तिनि । सर्वसाधारण प्रजाजनया थो थो मुद्दा
 मामिला (नेसं ८९१-८९६ बुनेया) छिनेयाःगुया अभिलेख चव्यातःगु
 थं देश की देशया पद्धति सफूलया तथा नेसं ८९५ भाद्र्य नेपाल सरकार
 व ह्लासा सरकारया दथुइ जूगु सन्धी पत्रया मूल माध्यम नेपालभाषाहे खः ।
 शाहकालीन (नेसं ८८९-९३५ बुने) पुरातात्विक अभिलेख ज्वलन्तम् (शिलापत्र,
 तामापत्र इत्यादि) नेपालभाषा मूल माध्यम यानातःगु उस्त खने मन्त ।
 अयसां शासक खलक व सर्वसाधारण प्रजाजनं गुगु धर्म कीर्तिया स्मारक रूप्य
 पलिस्था याना तःगु शिलापत्राभिलेखया समाप्ति वाक्यस नेपालभाषां छुं तथ्य

खै न्वाकातःगु सम्म खने दु । अथेहे बुसबुसारय व उसाय मवयाः भी नैगा
साहेवयायाय हाजीर जू वने मफुगु खैतया अजिपत्र चवया तःगुया दसि बी
आपुलुखं लुया वःगु खने दु । शाह कालय नेपालभाषां सफू च्वयेगु, ववनेषु,
बाखं न्येनेगु, धार्मिक सामाजिक नैतिक विषयया मे बाखं मे चिनाः हामेगु
ज्येनेगु व्यापक चलन धाःसा दु । भ्व खै मे सकुती व बाखं सकुती च्वंगु मे व
बाखंनं पुष्टि या । शाह कालीन नेपालभाषाय नेपाली व फारसी उर्दूया खैगा
छपलेगु चलन जुल (परिशिष्ट “ख”) । विक्रम संवत् १९६२ स (नेसं १०२५)
नेपालभाषायात ऐन नियम बयेका पिकया राजकीय वहिष्कार याये न्ह्यो तखं
नेपालभाषां चवया बिया तःगु कालनिलया दसि भो प्रमाणित जुयाच्वंगु खः ।

लिचोगु मध्यकाल जोखि धयाबै शिलापत्र व लुं पो बुजागु ज्वलनव
“अतः परं देश भाषा”, “स्वदेश भाषा”, व “देश भाषा” रूपय (नेपाल-
भाषा विशेष-नामं गुगुं, अभिलेखय सम्बोधित) नेपालभाषां संस्कृतया लिजया
याय (अभिलेखं न्ह्यव्यत्यंगु खैया मू माध्यम रूपय) कया वःगु खः । शाह
कालय नेपालभाषां उजोगु याय काय मखन । शाहकालीन गुगुं गुगुं अभिलेखय
“अतः परं देश भाषा” व “देश भाषा” धयालि नेपाली भाषां अभिलेखया मू
खै न्वाकेगु याना हःगु खने दत- विसं १८३० (नेसं ८९३), विसं १९४२
(नेसं ९०१), विसं १८९४ (नेसं ९१२), विसं १८५० (नेसं ९१३), नेसं
९२०, १८५९ (नेसं ९२२) व विसं १८६० (नेसं ९२३) स । लिचोगु
मध्यकालीन अभिलेखय “अतः परं देश भाषा”, “अतः देश भाषा” व
“अव भाषा” बें जाःगु अभिव्यक्ति नापसं भाषाया नां स्पष्ट व नेपालभाषा
न्ह्यवना तः बें भाषाया गुगुं विशेष नाम धाःसा शाहकालीन अभिलेखय
न्ह्यवनातःगु खने मदु । शाहकालीन अभिलेखय “अतः परं देश भाषा” धयाः
नेपाली भाषां अभिलेखया व्यहोरा खै न्येकेगु याःगु लिचोगु मध्यकालीन
अभिलेखया परम्परा न्ह्याकेया नाप नापं देश भाषाया बासय नेपाली भाषा
पलिस्था यायेगु तबक नं जुयाच्वन । सरकारी ज्याय व मेमेगु ज्याय नेपाली
भाषाया प्रचलन शाहकाल निसं व्यापक जुया वल । तर शाहकालीन नेपाली
अभिलेखय नेपालभाषा खैवः छपले माःगु स्थिति नं दयाच्वन (परिशिष्ट ‘क’)

[विसं २०१४ (नेसं १०७७) सालम् तिमि नेपालीयान् नेपाल अधिराज्यया
 राष्ट्रभाषा धकाः संवैधानिक मान्यता विउगु छः ।] साहकालया शक इलं
 निसं विसं १९६२ न्ह्यो तक राजकाजया ज्याय् नेपाली भाषा भू माध्यम भाषा
 रूपय् थाय् कयाचवंगु जूसां उबले नेपालभाषा नं धार्मिक, सामाजिक व साहित्य
 सिर्जनात्मक ज्याय् अभिव्यक्तिया माध्यम रूपय् व उपायकाया धे, यन व
 स्वयया सर्वसाधारण प्रजाजनयात न्यंकीगु सार्वजनिक जन नृचया नीतिक
 (नाय्खिं चवयेकः वइगु) माध्यम नेपालभाषा याना तःगु छः । विचन नवन
 १९९० (नेसं १०५३) या दशकय् नेपालभाषा साहित्यिक मेलावि चवयेगुनी
 वन्देज तयेगु व २०१९/२०२० (नेसं १०८०) दशकय् राष्ट्रभाषा नेपाली कता
 अक थकायेगु यकोहरागु नीति श्री ५ या सरकारं जवन । विसं २०१०
 (१०६३ नेसं) या दशकं खुले माध्यमिक तहया पाठ्यक्रम नेपालभाषा
 साहित्य विषययात विज्ञान व प्रविधि धे जाःगु २४ गू विषयया गृथनय
 इच्छाधीन याना स्वनेमागु अप्रिय व अमानवीय बाध्यता हया विन ।
 विभुवन विश्वविद्यालयया स्नातकोत्तर तगिनय् तक नेपालभाषा साहित्य
 विषय स्वने दया चवंगुलि यानाः तथा अन्वेषक विद्वानपिनि साधना, इतिहास
 संशोधन मण्डल व Linguistic Society of Nepal धे ज्यागु
 संस्थाया अनुसन्धात्मक ज्याखं, प्रकाशन, सेमिनार, भाषिक प्रवचन गोष्ठी
 याना नेपालभाषाया नं भाषिक पक्षया व साहित्य विधायी गंभीर अनुसन्धान
 कृति साधना जुयाचवंगु दु । साहकालय् जूगु थव ज्याखं नेपालभाषाया निनि
 तःजिगु देन छः । यन ई सन्धा १९ गू सदी निसं युरोपया विद्वानतय् भाषिक,
 धार्मिक व सामाजिक सांस्कृतिक अन्वेषण ज्याखंया केन्द्र बिन्दु नेपालभाषा
 जूगु छं सुमंके बहः अ ।

परिशिष्ट “क”

शाह कालया नेपाली अभिलेखय् नेपालभाषाया कुं खंगवः

पेशागत जात सम्बन्धी-		सालमी	(")
तथोट	(शा का म, ४४७)	छोपा	(")
कुहाल	(" ४५५)	कल्मी	(")
अ (आ) चार	(" ")	सुवार	(")
इंगोज	(" ४३५)	आवाल	(" ४६६),	आवार	(" १३८)

वास्तुकला सम्बन्धी-

बिलपनि	(शा का अ, ४४७)
हिटि	(" ४५४)
शेल छे	(" ४४६)
वेषा हिटि	(" ४५५)
सतल	(" २१५)
नासल ननि	(" १५८)
पानाल	(" ४६७)

वास्तु सम्बन्धी-

टो (तः) ह्याल	(शा का अ, ४६१)
क्वाछे	(" ४६२)
क्वाठ	(" ४६६)
दबलि	(" ४६३)
पा	(" ४६७)
क्षेवल	(" १४३)

धार्मिक सांस्कृतिक खँवः -

नासल देवता	(शा का अ, ४६६)
बसा लाय गर्ने	(" ३६६)
दबु	(" ५८५)
द्वाफोल स्वां	(" ३६६)
सिध मु	(" ")
न्हक	(" ")

आगम गुठि

जजमका	(" २०२)
-------	-----------

थायुबाय सम्बन्धी-

ईया गाल	(शा का अ, ४१७)
इको हिटि	(" ")
व्याड गाल	(" ")

टुकुचा	(" ४४५)
पो डे (ई) पा	(" ४४७)
इतिरन्हे (इलन्हय)	(" ३७०)
सरस्वति खेल	(" ५७०)
नक देश	(" ३४२)
बो डे	(" ३४२)
दुहंचा पुषु	(" ३५५)
टोयं (तःघं)	
खेल	(" ३५५)
कपना डोल	(" ४४७)
था इमा डोल	(" ३५५)
फ दोल	(" ४६२)
इकु बहाल	(" ४६६)
कुमि लाछि	(" ३६६)

नाप, इकाइ सम्बन्धी-

वां छि	(४४७)
मना (माना)	(४५६)
लुह किल } = पाषाण किल	
लोह किल }	

विशेषण संज्ञा जुयास्वंगु खँवः -

मिलहमा	(शा का अ, २५१)
ज्याभ	(" ३३५)
चिकटो	(" ४६६)
पाल लाक	(" ३६६)
गुधि	(" १४३, ३२१)

पेशा स्थान (दर्जा)

मोहि नाइक्या
महान नाइक्या
नाइक्या
नायक
कम्पि नायक
घरदु कुल्या (घः बा)

शाहकालीन नेपालभाषाय् छवलातःगु छुं नेपालभाषेत्तर खंग्वः -

खंग्वः

घटोबढी (जात, १३५, नेसं ८६५)
ठेगाना (उकीहे)
अत्तल (शुक्र, नेसं ८६६)
गुलाप (उकीहे)
जरी (")
मलमल (")
ग्वाय (")
बल्चा (")
खुसि (")
फचिहित (")
रजोगार (")
घोबिया (")
मयि (")
वाहिरित्त (")
यहर (पाञ्जालि)

मनोमान (उकीहे)
उदार (")
व्याज (")
सिक्का (")
दुग्ना (")
तिग्ना (")
विचारी (") इत्यादि ।

क्रिया खंग्वः -

छपान याडा (पाञ्चाली)
खोजय मात्र (उकीहे)
जनाय् याडा (")
बुझय याय् (")
माया मारय् माडा (उकीहे)
स्वधय् याडा (")
छेकय् याय् (जात)
इत्यादि ।

ग्वाहालि ज्वलं

१. बज्राचार्य, धनवज्र - लिच्छविकालका अभिलेख ।

(२०३०)

- पाञ्चाली शासन पद्धतिको ऐतिहासिक

(२०३५)

विवेचना । (परिशिष्ट)

(२०४०)

- शाहकालका अभिलेख ।

२. मल्ल, कमल प्रकाश - "लिपिस्टक आचियलजो अफ नेपाल",

(सन् १९८१)

केलास, ह्या : ८ पृ० १-२, ५-२३ ।

३. तमोट, काशीनाथ - "लिच्छवि अभिलेखाया संस्कृत मञ्जु" (नेसं ११०१) - खेनु इताः, स्याः २
४. रेग्मी, दिल्ली रमण - मिडियवल नेपाल, भाग २-४। (सन् १९६६)
५. वज्राचार्य, घनवज्र व -
टेकबहादुर श्रेष्ठ (विसं २०३२) दोलखाको ऐतिहासिक रूप रेखा,
६. शाक्य, हेमराज - श्री कद्वर्ण महाविहार स्थित ताडपत्र अभिलेख। (नेसं ११००)
७. वेद्य, जनकलाल - "राष्ट्रिय अभिलेखासय स्थित मेवारी अभिलेख (नेसं १०६८) ग्रन्थया वर्णनात्मक सूची" (टाइप)।
८. हृदय, चित्तधर - नेपालभाषाया जातः। (नेसं १०६१)
९. राजवंशी, शङ्करमान - ऐतिहासिक घटनावली।
१०. वज्राचार्य, गौतम वज्र - "ऐतिहासिक घटनावली", पूर्णिमा स्याः १२, १८ (विसं २०२३, २०२५)।
- विनायकले, नेसं ११०४

- सोलार वाटर हिटर, सोलार टायरया निर्माण
- प्लम्बिङ्ग, स्यानिटरी सम्बन्धी ज्याया
निति जिमित चुमंका दिसं।

बालाजु यन्त्र शाला
स्यानिटरी इन्जिनियरीङ्ग लि.

पो. ब. २०७०

बालाजु, येँ।

फोन : २-१४८३५

त्रासदीया संरचना

— तुल्सीलाल सिंह

‘त्रासदीया संरचना’ जक धाय्बं असोमित त्रासदीया संरचनाया विवेचना जुइ । तर थन प्राचीन ग्रीसया महान् दाशनिक एरिस्टोटलं विवेचना यानादीगु उगु ईया त्रासदीया संरचनाया विषय जक छलफल खः । उर्के थन सम्पूर्ण त्रासदीया संरचना बारे थःगु धारणा अखुसे एरिस्टोटलया धारणायात कयाः जक छलफल जुइ ।

निद्वः दं मयाक न्हापा ग्रीकया एरिस्टोटलं ‘पोइटिक्स’ सफू चयाः संसारय् दकसिबय् न्हापां काव्यया बारे पूधक समालोचना यानादिल । थुकी नीखुगु अध्याय दु । नीखुगु अध्याय मध्यय् न्हापांगु स्वंगू अध्यायस क्रमशः अनुकरण, अनुकरणया विषय व अनुकरणया विधि बारे व्याख्या यानादीगु दु । प्यंगूगु अध्यायस काव्यया उद्भव व विकासया चर्चा दु । न्यागूगु अध्यायस अभिहास्यया परिभाषा, कमदीया संक्षिप्त रूपरेखा महाकाव्य व त्रासदीया तुलना यानातःगु दु । खूगु अध्यायनिसे नीखूगूगु अध्यायतक त्रासदीया परिभाषा कथानक, कथा अन्विति (Unity) चरित्र-चित्रण, पदरचना विचार तत्व, दृश्य विधान, म्ये त्रासदीया रचनाकारतय्त सल्लाह आदि दु । नीखूगू अध्यायनिसे नीखूगू अध्यायतक इपिक (महाकाव्य) या चर्चा जुयाध्वंगु दु ।

गुलिसिया धापू कथं ‘पोइटिक्स’ एरिस्टोटलं न्वचुया रूपय् बियातःगु चय्कःया विद्यार्थीतय्सं ल्हयातःयु खः, उर्कि निरस शैली जूगु धकाः धाइ । गुलिसिनं विद्यार्थीतय्त स्यनेत एरिस्टोटलं दय्कातःगु नोट्स धाइ । न्यागुसां

ध्व सफुती श्रृंखला त्वघुलाच्चंगु दु । उकिं 'पोइटिक्स' एरिस्टोटलं रक्का
रूप्य च्वयातःगु म्खु धइगु खे सी दु ।

एरिस्टोटलया जीवनया मुख्य ई (३६७-३४७ इ. पू) प्लेटोया प्रणि
'एकेदमी' फुत । ध्व सफू नं वहे इलय् च्वःगु धइगु धापू दु । 'पोइटिक्स' छा
चल धइगु खेय् थःहे गुरु प्लेटोया विचार खण्डन याय्त च्वःगु खः ।

सारांसय् प्लेटोया काव्य प्रति धारणा नकारात्मक खनेदु । नकारात्मक धारणां यानाः प्लेटो थःगु 'रिपब्लिक' सफुती कवितय्त 'प्राप्त
राज्य' पितिगु खः । एरिस्टोटलं काव्य mimesis खः धकाः धाःगु नं प्लेटो
छयःगु mimesis यात खण्डन याय्त छचल । प्लेटोया धापू कथं काव्य
'मिमिसिस' या नं 'मिमिसिस' खः । धन प्लेटो छयःगु 'मिमिसिस' शब्दया ध्व
नवलक जक खः । प्लेटोया धापूकथं छुं नं वस्तु दक्कल न्हायं दय्की वा
सिर्जना याइ- गुगु सुं नं मानविय कुतलं दय्कूगु जुइमखु । वहे वस्तु स्वयाः
मनुख (श्रमिकं) दय्की गुगु मःनदिय उपयोग जुइ । दकःसबय् लिपा कलाकार
दय्की, गुगु उपयोग्य वस्तु जुइमखु । ध्वहे प्लेटोया धापूति स्वय्-

“.....there are three beds; one existing in nature,
which is made by god, as I think that we may say- for
no one else can be maker.

There is another which is the carpenter.

And the work is painter is a third.

धन 'पलंग' स्वंगू कथंया दइ धइगु खेया नापनापं चित्रकारयात
वास्तवित 'पलंग' दय्कूह्य वा सिर्जना याःह्य मखु धकाः धाइ-

'But would you call the painter a creator and
maker ?

Certainly not,"

प्लेटोया तर्क कथं चित्रकार 'पलंग' या वास्तविक सिर्जक वा दय्कूह्य
मखुगुलि चित्रकार वा कलाकार 'फक्ताः' जुल । उकिं त्रासदीकारत 'नक्कल
याइपि' (emulators) जूगुलि इपि सत्यपाखे स्वंगू आयाम तापाः धकाः
धाइ-

“And a tragic poet is an emitator, and therefore like all other emitators, is thrice remocee ..the truth”

‘प्लेटोया ध्व सिद्धान्त ‘मूर्खता’ सिद्ध यायत् आलोचक एन. ग्रार. मर्किं छु तर्क तइदिल धाःसा ‘पलंग’ या अस्तित्व न्हापां विचारय् बल । सिक मि ध्व विचारानुरूप नक्सा दय्कल अले जब नक्सा अनुरूप पलंग तयार जुल । उबलय् वास्तविक पलंग सत्य पाखें स्वकवय् तापावक थ्यने (thrice remove from truth) धुंकी । मर्किं प्लेटोयात अनुकरणात्मक सत्यया महत्व थुइकेत न्हापां विचारया पलंगय्, लिपा अनुकृतिइ व उगु चित्रया नं अनुकृति वास्तविक पलंगय् छनेगु सुझाव बी ।’ (लीलाप्रसाद शर्मा : एरिस्टोटलको काव्य शास्त्र)

थः गुरु सोक्रेटस्, गुह्यसिनं न्हिलाः विषयानया सजाय् फल या बांलाक प्रभाव लाःगुलि प्लेटो नैतिकतायात उप्बः महत्व ब्यूगु खः । प्लेटोया विचार कथं काव्य चय् हे मज्यू, ध्व मख् । वया धारणा कथं, “...बांमला.गु चीकाः छय्माः, अले मां व तुतुमां (धाइमां) पिसं थथे ल्ययाः जक मस्तय् स्यनेगु वान्छनीय जुइ ।” ध्व विचार कथं प्लेटो कठोरपूर्वक कवितय् नैतिकताया मिबलं चिनाबिल । एरिस्टोटलं धाःसा स्वतन्त्रता बिल; अले प्लेटो छयःगु mimesis शब्दयात एरिस्टोटलं ठीक नक्कल मख् “कल्पना छयलाः जीवन-यात हाकनं दय्का क्यनेगु” धाल ।

‘काव्यशास्त्र’ या प्रारम्भय एरिस्टोटलं काव्य, संगीत, चित्रकला, मूर्तिकला फुक्कसित कलाया रूपय् फाल । अले हानं फुक्क कला ‘अनुकरण’ धकाः छइदिल । तर पूर्विय समालोचकतसें साहित्य व संगीतयात कलां पिनेया रूप बिल वा ललित कलायात जक कला धाल । एरिस्टोटलया भाषाय् त्रासदी दकसिवय् उत्कृष्ट कला खः ।

काव्य उद्भवया वारे ‘काव्यशास्त्र’ सफुती त्रासदी व कमदीया निगु अला अलग उद्भवया थाय् एरिस्टोटलं क्यनादिल । मानविय स्वभाव कथं मृतसें मच.तसें अनुकरण यानाः सय्की । ध्व जीव संसारय् मनू हे दकसिवय् विकसित जीव खः । अनुकरणया प्रवृत्ति यानाः मानव व जीव मयध्य् दक्व जी

उच्च तथा षष्ठ जूग खः ।

एरिस्टोटलं ध्यादी, ‘परन्तु, याकनं हे कविया स्वभाव अनुसार काव्यधारा निगू दिशाय विभाजित जुल, गम्भीर वृत्तिया च्वमितय्सं महान व्यक्तितय्गु महान ज्याया अनुकरण यानाहल व क्षुद्रवृत्तिया च्वमितय्सं अधम मनूतय्गु ज्याया अनुकरण यात । गुह्यसिनं महान ज्याया अनुकरण यात ब लिपा वनाः त्रासदीकार जुल; अले गुह्यसिनं अधम मनूतय्गु अनुकरणयात लिपा कमदी च्वइपि जुल ।

त्रासदी विघ्नाया काव्य विकास डायोनिसस, प्राचीन ग्रीक धर्मानुसार उत्पादन, उब्जाउ व ऋतु व अय्लाःया यः नाप यक्वं सम्बन्ध दु । चीहाकय्क धाय्गु खःसा डायोनिसस शक्ति व उर्जिया यः खः । प्राचीन ग्रीकया सुरु सुरुइ डायोनिसस यःयाथःय् मनूत स्वापालं पुना म्ये हालाः, प्याखं हुलाः यः यः थं सनाजुइगु जुल । थजाःगु मेला (नखः) दछिया निकः जुइगु । सम्भवत प्राचीन ग्रीसय डायोनिससयात च्वलय् बलि बीगु जुइमाः । ग्रीक शब्द ‘ट्रिजोडिया’ या अर्थ फैंजवाः म्ये खः । च्वलय् बलि बी बलय हालीगु म्ये जूगुलि लिपा त्रासदीया रूपय विकसित जूगु जुइमाः । त्रासदीया उच्च विकासया अवस्थाय नं डायोनिससया मूर्तिया न्ह्यःने हे त्रासदीया प्रतियोगिता जुइगु खः ।

एरिस्टोटलया घापू कथं, “होमरया पूर्ववर्ती कवितय्सं रचना याःगु कमदीया ज्ञान झीके मदु, यद्यपि अजाःपि कवित उगु इलय नं यक्वं दुगु खः ।” एरिस्टोटलयाके थ्व ज्ञान मदुगुलि होमरया ‘मार्गिटस’ यात कमदी नाटकया उद्भवया रूपय कयात गु खः । शिल्पकलाया दृष्टिकोण ‘मार्गिटस’ य् छछला-तःगु iambic छन्द (लक्ष् गुरु द्विमात्रिक) लिपाया कमदी नाटकय् उच्चः प्रयोग जुल ।

गथे एरिस्टोटलं ‘Margites’ यात कमदीया उद्भवया रूपय काःगु दुपाहोमरया हे ‘इलियड’ व ‘अडेस्सी’ छासदीया उद्भवया रूपय वा पूर्व विकासया अर्थय काःगु दु । कमदी Pnallie म्ये पाखें विकास जूगु खःसा त्रासदी Dithyramb म्ये पाखें विकास जूगु खः । त्रासदीया विकासया क्रम एस्किलस, सफोकलिज व यूरिपाइडिसपिसं अझ उच्चः न्ह्याकल ।

एस्किलस व सफोकिलज सिवें कान्छाह्य त्रासदीकार युरिपाइडिस खः ।
युरिपाइडिस खः । युरिपाइडिस त्रासदी च्वइबलय् उबलय्या ग्रीकतय्गु त्रासदी
सम्बन्धी धारणायात हाचां गाया व्युगुति उलि विकास याय् मखंक निर्वासित
जुइगु वाध्य जुइमाल ।

‘काव्यशास्त्र’ सफूया खुगू अष्टयायस त्रासदी नाटकया अभिन्न अंग
धकाः खुगू अंगय् ब्यथलातःगु दु । व थथे खः— (१) कथा वा कथानक
(२) चरित्र (३) बिचार तत्व (४) पद रचना (५) दृश्य विधान (६)
माचुर्य वा गीत ।

बाखं अथवा बाखंचु (Plot) या आधार एरिस्टोटलं दन्त्यकथा
(Myth) यात काःगु दु । एरिस्टोटलया इलय गुलि तं त्रासदीया विकास
जुल उकिया मूल आधार ग्रीसया दन्त्यकथा खः । बरु बहे बाखं भिन्न भिन्न
च्यमितसे थः थगु हे कथं दुगुलि दन्त्यकथायात मौलिक ढंगं कनेगु बांलाक
चलन दु धःगु ख मो दु । दृष्टान्तका लागि झैसं Iphigenia at jauris
य त काय् फु । त्रासदीया जनक एस्किलस अले सफोकिलजपिसं त्रास युद्धय्
ग्रीकतय जत्रया निति इफिजेनिया (Ihpigenia) यात छःयाथाय् बलि व्यूगु
धकाः चित्रण याःगु दुसा युरिपाइडिसं इफिजेनियायात थःगु त्रासदीस बलि
बीकृगु मदु । युरिपाइसया त्रासदीस इफिजेनिया बलि बीगु इलय् रहस्यमय्
ढंग गाय्व जुइ ।

त्रासदीया दकलय् महत्वपूर्ण तत्व कथानक खः धइगु एरिस्टोटलया
घाप्पु दु । एरिस्टोटलं घाइ- “त्रासदीया दकलय् न्हापांगु व महत्वपूर्ण तत्व
थ्व (Plot) हे खः । आधुनिक साहित्यय् बाखंचुयात सिवय् मनोविश्लेषण,
द्वन्द, शिली आदि तत्त्वतय् उत्पन्न थाय् बीगु चलन दु, गुगु एरिस्टोटलया
विपरीत धारणाया विकास घाप्पुमाः । तर एरिस्टोटलं घाःसा त्रासदीयात
निरस शैली हे च्वइतःगु जूसां बाखं बांलाय् माः धकाः जोड बलि ।

त्रासदीया “व्यापकताया अभावय् (नं) पूवने फु ।” छाय्घाःसा
'पूर्णता' या अर्थ निश्चित आदि, मध्य व अन्त खः । एरिस्टोटलया घाप्पु कथं
“सुगठित कथानकया अन्त्य व मध्य सिद्धान्त अनुरूप जुइमाः यः यः थो मखु ।”

श्वहे सिद्धान्त अनुरूप घटनायात क्रमवद्ध रूपं स्वायमाः । छगू त्रासदीस जीवनाया सम्पूर्ण घटनायात कयनेगु सम्भव मजू । बरु “निश्चित व्यापकता दयमाः ।” त्रासदी सूर्यया पृथ्वीयात छगू परिक्रमा वा व सिवय् छुं भचा ताहाकः जूपां उगु धायगु धारण एरिस्टोटलया खः । गृकी सुन्दरता दइ । सुन्दरबाया आकृतिया शुष्मजीव जुइ फइमखु न त द्वःछिगु भाइलया विशाल आकृतिया जीव हे जुइफइ । गुह्यमित झीमं लिकसं ह्याया फुक्क अंग छम्बलं स्वय् फइमखु । एरिस्टोटलया श्व धापू कथं निश्चितया सलंसःगु त्रासदी कयने फुगु तसकं चीहाकः जुइ मज्यू वा लां लां द दं कयनेमाःगु ताहाःगु नं जुइ मज्यू धइगु खः ।

त्रासदीं स्वइगु जीवन जक कथना कवनीमखु बरु मनूतयगु सुख दुःखया घटनायात माः हनाः कयनी । मनूतयगु जीवनय् अनेक घटना जुइ—ल्ह्याइपुगु ह्याइपुगु । क्रियाशील मनूतयगु जीवनय् जक थजाःगु घटना जुइ । उकि त्रासदी नं थथेहे कार्यशील मनूतयगु सुख दुःखया अनुकृति खः । एरिस्टोटल धाइ, “उकि नाट्य व्यापारया उद्देश्य चरित्रया अभिव्यञ्जन मखु, चरित्रला कयं—व्यापारय् गौण रूपं जक वइ । अथे जूगुलि कार्य व्यापार अथवा कथानक त्रासदीया साध्य खः अले साध्य हे दकसिबय् प्रमुख जुइ । कार्यव्यापार मदुगु नाटक जुइहे फइमखु तर चरित्र चित्रण मदुगु त्रासदी असम्भव मजू ।” च्वय् ल्ह्यायागु एरिस्टोटलया धापू स्वयं पूर्ण जू । त्रासदीया साध्य कार्यव्यापार अथवा कथानक खः । साध्य प्राप्त याय्या निति विभिन्न तत्त्वतयगु आवश्यक जुइ । उगु तत्व मध्यय् चरित्र चित्रणया निति जक त्रासदी च्वय् मज्यू धायगु एरिस्टोटलया धापू खः । श्वला कार्यव्यापार नाप नाप गौण रूपय् बइगु जक खः । एरिस्टोटलं चरित्र चित्रणयात निगू महत्वया थाय् ब्यूगु दु । स्वंगुगु थाय् ‘कार्य संगत विचार’ यात ब्यूगु दु ।

नायकया व्यक्तित्व व चरित्र चित्रण याय्गु काय्गु त्रासदीकरणया निपुणता आधारित जुइ । Agathon या ‘Antheus’ त्रासदी छुं ऐतिहासिक घटनाय् आधारित मजूसे सम्पूर्ण घटना व पात्रतय् चरित्र काल्पनिक खः । काल्पनिक पात्रतय्गु व्यक्तित्व व चरित्र चित्रण याय् बलय् दन्त्य कथाया आधारय् त्रासदी च्वइपिं सिवय् पूर्ण स्वतन्त्र जुइ ।

त्रासदीया नायक गजाःह्य जुइमाः घइगु खैय् एरिस्टोटलया धारणा
 झी सिवय् त.धंहा भिह्य जुइमाः घइगु खः । तःधंहा व भिह्य अर्ध पूर्वीय
 काव्यय थें द्यःत अथवा Supernatural मखु । नायक तसक त.धंहा, भिह्य
 जुल धाःसा इमिगु पतन खनीबलय् करुणा वनेफु तर भय् वइमखु । अथेहे
 मभिह्य मनू पतन जुल धाःसा करुणा नं वनीमखु भय् नं वइमखु । थः सिवय्
 कवय् याह्य तर भिह्य मनू पतन जुल धाःसा सहानुभूति जक वनी । उकिं
 त्रासदीया नायक तसक तःधंहा वा भिह्य मखु अथवा Supernatural पात्र
 मखु कि थः सिवय् भचा त.धंहा भिह्य जुइमाः गुह्यसिया पतन जूगु खनीबलय्
 दर्शकतय्के भय् व त्रास नितां वइ ।

एरिस्टोटलया धापू कथं 'त्रासदीं आनन्द बी ।' त्रासदीं मनूतय्गु सुख
 दु.खया अनुकृति जूगुलि अनुकरणं आनन्द बी धापूगु एरिस्टोटलया मनसाय
 खः । एरिस्टोटलया लिपायापि समालोचकतसें वाक्यया साध्य वा धर्म आनन्दी
 बीगु जक खः धकाः एरिस्टोटलयात विकृत रूपय् प्रस्तुत यान बिल । गुलिसिनं
 आनन्द पक्षयात जक महत्त्व बिल नैतिकयात त्वःतल धकाः आलोचना
 याइपि नं दु ।

एरिस्टोटलया प्रसिद्ध सिद्धान्त मध्यय 'अनुकरण' सिद्धान्त छगू तसकं
 चर्चित सिद्धान्त खः । एरिस्टोटलं छय.गु भाय् Mimesis खः । थ्व शब्द
 एरिस्टोटल सिवय् न्हापा प्लेटो व मेमेपि समालोचकतसें छयले घुंकूगु दु । तर
 प्लेटो ठीक नक्कलया रूपय् छयःगु खनेदु । उदाहरणया लागि प्लेटोया
 Republic का निइवः काय-

" there are three arts which are concerned
 with all things; one which uses, another which makes,
 a third which imitates them." थन कल्पना छयलाः जीवन हाकनं
 दयकेगु घइगु अर्थय् प्रयोग मजू । थथेहे प्लेटोयात खण्डन यावत् यरिस्टोटलं
 Mimesis शब्द प्रयोग याःगु खः ।

ग्रीक Mimesis या अंग्रेजीया अनुवाद Imitation या नेपाली
 अनुवाद 'अनुकरण' थन प्रयोग जुयाच्वंगु दु । अंग्रेजी 'इमिटेसन' या सक्कली

मखु नक्कली मखु धइगु अर्थय् एरिस्टोटलं Mimesis छयगु मखु । ल्याटिन शब्द 'मिमेकर' नाप ग्रीक Mimesis यव जवः लाः । ल्याटिन भाषाय् मिमेकर धइगु छगु Plant दु गुगु सपं मखु सप थें जक चवं । थुकि मेर्मा जनावरतयत् झुक्य् याइ । बुचरया धापू कथं 'मूल वस्तु हानं दयका क्यनेगु खः गथे खः अथे मखु बरु इन्द्रियतसें गथे ताल अथे दयका क्यनेगु खः । गिलवर्ट मरेया धापू कथं ग्रीक भाषाय् कवितयत् 'पोएटस' धाइ, 'पोएटस' शब्दार्थय् अनुकरण याइह्य जुइ, ल्ह्यया मतसे दय्कीह्य जूगुलि जीवन हकन दयकाः क्यनेगु धइगु खं प्रष्ट मजू । 'मिसेमिस' शब्दयत् स्पष्ट याय्त् समालोचक एवरक्रोम्बी थये धइदी- "काव्य धयागु गणित कास्त्रया प्यारा ब्वला थें, थ्व न्ह्यावले जीवन ल्यू ल्यू बनावनी, तर गबजय्सं जीवनयात् निलाकः वनीमखु ।" अर्थात् एवरक्रोम्बीया धापू थये खः, जीवन मखु, अय्सां जीवन खः, जीवन ल्यू ल्यू हे थ्व बनाचवनी ।

एरिस्टोटल अनुकरण स्वंगू कथं जुइफु धकाः धइतल । (१) 'व गथे चवं' (२) 'उकियात थये धयातःगु दु' अले (३) 'व गथे जुइमाःगु खः । थुपि स्वंगुली न्ह्यागु पक्षयात कयाः कवि चवःसां कल्पनां ज्या काय्माः उकि अनुकरणया अभिन्न अंग 'कल्पना' खः ।

एरिस्टोटलया धापू कथं त्रासदी स्वयाच्चंपिनि मनय् संवेग वइ, गुकि यानाः त्रास व करुणा वइ, अले युकी पाखें मनोविकारया विरेचन जुइ । त्रासदी बीगु संवेगयात सौन्दर्य शास्त्रीतसें नैतिक पक्षयात अलग यानाः सौन्दर्य शास्त्रनाप जक सीमित याय्गु एरिस्टोटलया सिद्धान्तयात नष्ट नामूत माय्गु खः । लुकसं थियटर वासः पसः मखु एरिस्टोटलयात व्यंग नकल कि मनूतसें मनोविकारया विरेचन याय्था निति 'थियटर' य् वनीगु मखु कि न्ह्याइपुकेया (आनन्दया) निति वनी धइगु लुकसया धापू खः । लीलाप्रसाद शर्माजुं नं "एरिस्टोटलको विरेचन सिद्धान्त सजिलै हाँसी उडाउन सकिन्छ" धकाः एरिस्टोटलयाके प्रश्न याइ- "छु काव्यशास्त्रय् एरिस्टोटलं मनूत वियोग प्रधान नाटक (त्रासदी) स्वः वनीगु विरेचनाता निम्ति धकाः गनं सुझाव तक बियातःगु दुला ?"

एरिस्टोटलं विरेचनाया निति त्रासदी स्वः वनीगु घकाः घइतःगु मदु । त्रासदी आनन्दया निति स्वः वनी । त्रास व करुणाया जागृत नापनापं आनन्द वइ अले मनोविकारया विरेचन जुइ धाय्गु अभिप्राय एरिस्टोटलया खः । आः झीसं एरिस्टोटलयाहे धापू न्ह्यःने ह्य् -

“ त्रास व करुणा जागृत यानाः मनोविकारया उचित विरेचन याइगु जुइ । ”

विरेचन खँग्व एरिस्टोटलं छयःगु Catharsis खः । Catharsis या निगू अर्थयात तर्क वितर्क यानाच्चंगु दु समालोचकपिसं । क्याथासिसया छगू अर्थ खः ‘धार्मिक पवित्रिकरण ।’ ग्रीकय् धार्मिक ज्यां पाखें छुं अप-वित्रयात पवित्र याय्गुयात क्याथासिस घकाः धाइ । मेगु, क्याथासिस चिकित्सा विज्ञ न सम्बन्धी खँग्वः खः घइगु नं विभिन्न विचारकतय् दु । बुचर वाइवाटःपि वासः सम्बन्धी खँग्वः खः घइगु खँय् सहमत जूगु दु । एफ. एल. लुकसं नं वासः सम्बन्धी खँग्वः खः घइगु खँय् हे सहमत जूगु दु । वारेनेज थुनियात नैतिक विरेचन घकाः घइतल ।

चिकित्सा शास्त्रय् Purgation या प्रयोग शारीरिक विकार शुद्धि-करण याय्गु निति जुइ, थुकें स्वास्थ्यया रक्षा याइ । Catharsis या चिकित्सा सम्बन्धी अर्थ नं थयेहे खः । थुकें शरीरया मभिगु मनिगु पदार्थ बांछ्वय्गु ज्या व्यू । एरिस्टोटल सिद्धान्तवादी छह्य अज्ञात ग्रीक लेखकं नं एरिस्टोटलं छयःगु Catharsis यात चिकित्सा सम्बन्धी खँग्वःया अर्थय् छयःगु खनेदु ।

करुणा व त्रासया संवेगं मनोविकारया विरेचन जुइ धाय्गु निगू विपरीत वस्तुया द्वन्दं विरेचन जुइ धाय्गु जुइ । करुणा योग्य व्यक्तिया प्रयोग्य फन खःसा यात नं जुइफु घइगु विचारं भय उत्पन्न जुइ । करुणा आकर्षण खःसा भय विकर्षण खः । आकर्षण व विकर्षण निगू विपरीत वस्तु खः । प्रसिद्ध समालोचक साइ० ए० रिचर्डसं मनोवैज्ञानिक ढंग थुनियात व्याख्या यानादीगु दु । थ्व नित्या उस्ता प्रवृत्ति निखे सालीबलय् ताल्जुइ निखे निगू शक्ति साली थें जुइ, थ्व निगूया तौल उतिकं जुल धाय्वं पूरा सन्तुलन जुइ । ताल्जु छति मसंसे स्थिर च्वनी थें करुणा व त्रासया प्रभावं सन्तुलन वइ, समञ्जन वइ । प्रवृत्तिया थ्व संयोजन हे विरेचन खः । ○

‘प्रजातन्त्र’या व्याख्या यानाजुइ

मांया हि म्वःन्हुइपिसं

देशभक्तिया बाखं कनाजुइ

छगू उपहास ! खः उपहास !!

छगू चुनौति

निपाः स्वाःपाः दुगु घोषणा पौयात

छाय्कि / सत्यताया धन अपहरण जूगु दु

मुक्ति बीगुया नामय् बम कुर्काच्चंगु दु

प्रतिशोधया अग्निमथल्य् बुद्धयात न्ह्यव्वयाः

शान्त्रिया कामना जूगु दु

स्वतन्त्रताया नामय् यत्थे धेय्, कुसित जुयाच्चंगु दु

स्ववि लं प्याकाः न्ह्यज्याःपिन्त

कालकूट भवनय् स्वथनाच्चंगु दु

उक्ति / वा हानं छकः दने क्वाःगु हि मुनाः

भुखाय् जुयाः दनाः

कुन्थित पःखाः युनेत

घातयेगु न्ह्यख्वाः स्वयत्

नसफायाः ह्याउं ह्य सूर्यःया जः

सब भनं न्यकेत / खय्केत ।

नेपालभाषाया उपन्यास ख्यलय्

ह्लापांह्य मिसा उपन्यासकार

अशिकला मानन्धरया

शला

रूवि नेपालभाषा गुथि

भाषा कालक्रम विज्ञानकथं रूपयया नेपालभाषा

— काशीनाथ तमोट

१. न्ह्यखँ

बलंगु भाषाय् छगू स्तरीय पहः दइ । नेपालभाषाय् येभाय्यात स्तरीय भाय् नालातःगु दु । थ्वं स्तरीयता कायम याःगुया कारण मध्ये नेपालया इतिहास थुकिया न्यासःदं न्ह्य निसेया मेगु स्वयां राजनैतिक विशेषता दुगु छता न खा, थ्वन्मपं लिपा सामाजिक सांस्कृतिक आदि विशेषता नं स्वाः बल, अक्ष लिपा शैक्षिक मुद्रण विशेषाधिकार थ्वं प्राप्त यात । थौं येभाय् स्तरीय रूप नालेगु निविवाद घइये जुइधुकल । थ्व नेपालभाषाया लागि विवाद मदयेकेत छगू उपलब्धि सिद्ध जूवंगु दु । थूलि जुयाः नेपालभाषाय् ख्वष भायय त भषिका धाय् वा धाय्के मयपि भषाविदपि नं दु, रूपयया गुलि गुलि च्विमपिसं थ्वहे भाषिकावादया उत्साह नेपालभाषाय् माःछि स्वयां अप्वः थ.गु साहित्यय् रूप भाय् छयलेगु यानावःगु खनेदु । स्वाभाविकता व सामाजिकता कयनेन छयलीगु स्थानीय खँग्वःया थःगुहे विशेषता दइ, तर मात्राछि अप्वः छयलीगु भचा गयख्यसे च्वी । थ्व स्थानीय च्वमिपिसं बिचाः याय् बहुगु खँ खः ।

भाषाया कचामचायात भाषिका धाइ । भाषिका धाय् नेपालभाषायात मज्जं, उकि उचियत नेपालभाषाय् लिधासा (परसगं) वा न्ह्यधासा (उयसगं) स्वाना. खँग्वः दय्तीगु स्वभावकथ उकियात 'कचाभाय्' धाय्गु पाय् छ जुइगु खनेदु ।

नेपालभाषाय् खवप कचाभाय्या विशेष महत्व दु । नियम बने जीक थुनी कचाभाय्पह दु । भूपतीन्द्र मल्ल (ने. सं. ८११-४१) या इलय् ने. सं. ८२० सं. च्वःगु पारसी-प्रकाश (संस्कृत-फारसी-नेपालभाषा पर्याव सफू) खवप कचाभाषां च्वयातःगु नेपालभाषाया विशेष व्याकरण खः । ख्व पहल वगं वगं वयथलातःगु फारसीयात संस्कृत माध्यमं कनातःगु कामरूप (घासाम) या कर्णपूर कायस्थं च्वःगु सरल व्याकरण सफू खः । ख्वप कचाभाय् न दुध्याकाः नेपालभाषाय् हिलातःगुलि थुकिया माध्यमं नेपालभाषाया स्वतःई न्ह्यःया व्याकरण दय्के फइगु खनेदु । सफू परिचय स्वधादिसं- तमोट, ११०२ : ४५-५०)

नेपालभाषाया खवप कचाभाय्या न्ह्यथनेबहगु छगू सफू एम. जे हाशि-मोर्ते या ने. सं. १०९७ टोकिओया एशिया व अफ्रिकाया भाषा व संस्कृत अध्ययन संस्थानं पिकाःगु “नेपालभाषा : थुकिया खवप कचाभाय्या वयथला खंवः चुकू” खः । (हाशिमोर्ते, ई. १९७७) थुनी चीनलिपि चीनभाय् व उकिया अग्नेजीया ४,३४८ खंवः व १३२ खंपुया खवप कचाभाषां अथं बियातःगु दु । थुकिया लेंकॉमि (सूचक) खवप नगर पञ्चायत, वार्ड नं १३, वलाल्छे, तान्नी च्वह्य पुण्यराम सुवास खः । ख्व सफूया आधार खवपया भाय्या विश्लेषण याय् ल्यं दनी ।

रमापतिराज शर्माजु खवप कचाभाय्या बारे विशेष ज्या यानादीह्य भाषासःमि खः । वय्कःया भाषा अन्वेषणया सफू नेपालभाषाया बें नेपाल-भाषाया नें या दुने छपु विशेष च्वखें दु- “खवप भाय्या ख्वाःपल” (शर्मा, १०९९ : २०३-२१८) अनं लिपा नं वय्कल “खवप भाय्या छुं परिचय (शर्मा, ११०२ : २७-४२ व ११०३ : १३-२६) च्वयादीगु दु । वय्कल च्वयादीगु आपाः धइथें च्वखें खवपभाय्या प्रसंग न्ह्यथनादीगु दु । वय्कल यें भाय् वाथें नेपालभाषाया वक्व अले छचाःलिया दथु भाय् जुयाच्चंगु जुइकाः वा यानाः जक खः, खयाः मखु” धयादी । (शर्मा, १०९९ : २०३) नेपालभाषाया पुलां बिचाःया वैयाकरणतय्के थें वय्कःयाके नं छयलाच्चगु दःसा कचाभाषाया खंवः अक्वः ‘शुद्ध’ व व्याकरणसम्मत जुइ धइगु धारणा दु ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय विषय विकास योजना अन्तर्गत नेपालभाषा वा सहप्राध्यापक भाजु सुन्दरकृष्ण जोशीयात नेपालभाषाय विद्यावारिधि यायत पुना विश्वविद्यालय, भारतय ने. सं. ११०२-४ दुने अनुसन्धान याकूगु दु । भाजु जोशीजु डा. पेरी भास्कर रावया निर्देशनय नेपालभाषाया स्वप कचा-भाषाया वर्णनात्मक भाषा वैज्ञानिक अध्ययन यानादीगु दु । जोशीजु स्वप भाषाया विशेष सन्दर्भय नेपालभाषाया संवर्णिक भिन्नता बारे छपु च्छं च्वयादीगु दु । (जोशी, ११०४ : ८-१३)

थुकथं स्वप कचाभाषाया अध्ययन-अनुसन्धान जुयाच्चंगु इवल्य थन व कचाभाषाया नेपालभाषाया स्तरीय भाषानाप ऐतिहासिक सम्बन्ध लुइकेगु कुतः याय त्यनागु दु । उकिया लागि भाषाकालक्रम विज्ञानया बः कयाचना ।

२१. भाषाकालक्रम विज्ञान

छगू खलःया निगू भाषा वा कचाभाषाया ऐतिहासिक सम्बन्ध वयनेगु ज्या थव भाषाकालक्रम विज्ञानय (glottochronology) याइ । त्याः पिकायाः सम्बन्ध वः छीगुलि थुकियात भाषा संस्थिकी (lexicostatistics) नं घाइ । गुनिसिनं थुकियात भाषा-तथ्याङ्क-विज्ञान नं घा । थुकी निगू सर्वजात (Cognate) भाषाया छयले याःगु आधार शब्दावली (दुधं खंमाः, leasi core vocabulary वा ज्वःलागु खंखःया बः कयाः नि गरित सूत्र कथं त्याः पिकाइ । दुधं खंमाः न्हिथं छयलीगु असंस्कृतिक खंखः त्ययातइ । थथे दुधं खंमाः निसःगः व सन्धिगः खंखःया न्हयनातःगु दु । दुधं खंमाः न्हयथंपि मध्ये अमेरिकी भाषाविद्भि मोरीस स्वादिशया सन्धिगः खंखः थौं न्हय संसारय अप्पः छयलीगु जुयावयाच्चंगु दु । थन स्वपभाषानापया स्तरीय नेपालभाषाया ऐतिहासिक सम्बन्ध सीकेत ध्वहे दुधं खंमाः छयले त्यनागु दु । थुकियात स्वादिश घलः नं घाइ । (तमोट, ११०४ : १७-१९)

भाषाकालक्रम विज्ञानया त्याः पिकायत खंखः ल्यय्वलय सहजात खंखः मालाः अथवा छुं छयाय जक छयलीगु सीमावद्ध खंखः ल्यय मज्यू । थथे व्युत्पत्तिमूत्रक खंखः ममासे छयलेमाःगु स्वाभाविक खंखः हे थुकी तथ्याङ्करूपं काय्मा । धकाः भाजु लेदमायनं (१९७३ : ११३) ध्याइक कनातःगु दु ।

भाषायाः कालेन अथत्ति (पानावंगुया) ला वा स.व्व (प्रतिशत) कथं द्वःछि (milleni) दंया सन्दर्भय् याइ । थ्व विज्ञानय् दुव्वं खँभाःया खँव्वः नं द्वःछि दंय् सच्छी शिप्यंगःति हिन्फुगु खँ स्वीकार दु । थ्व त्याः गुलिसिनं शिन्यागः, गुलिसिनं शिंगुंगः व गुलिनिनं नोगः खँव्वः मेगु भायया दुहां वइगु घापू दु । स्वादिश धलःकथं त्याः पिकाइबलय् शिप्यंगः पानावनीगु नाले माःगुलि (गुड्चिन्स्की, १९६४ : ६१४) थन अथे हे यानागु दु । मेगु चय्सुगः द्वःछिदे तक सत्तीगु भाषाय् वहे जुयाचवनी । थ्व सामान्य विकासया लँय् भाषा चवनीबलया खँ खः, भाषाय् परिवर्तन हइगु अवस्था (गथे बाय्त्तिले, मेपिनि अधिकारय् लाय् आदि सामाजिक सम्पकं) जुलधाःसा थ्व त्याःचाल ज्या मबीफु । (गुड्चिन्स्की, १९६४ : ६१३)

२.२. स्वादिश सच्छिगः खँभाः

थक न्ह्यथना खँव्व प्रचलिन स्तरीय (यँ) भाय् खः । ख्वप कवाभाय-या नेपालभाषाविद् रमापतिराज शर्मा व साहित्यिकथं पूर्णबहादुर वैद्यजुपाखें कयागु खः । ज्वः लाःगु खँव्वः ‘+’ ज्वः मलाःगुयात ‘-’ चिं तयाः कयगु ज्या नं यानागु दु ।

स्तरीय (यँ) भाय्	ख्वपभाय्	ज्वः
१. जि	जि	+
२. छि, छ	छि, छ	”
३. झी, जिपि	झी, जिपि	”
४. थ्व, थु-, थ-	थ्व, थु-, थ-	”
५. व, उ-, अ-	व, उ-, अ-	”
६. सु	सु	”
७. छु	छ	”
८. म-	मय-	”
९. फुकं, दक्वं	फुकं, दक्वं	”
१०. आपाः, यक्व	आपाः, यक्व	”

११. छि, छ-	छै, छि, छ-	+
१२. नसि, नि-	नसे, नि-, ने -	"
१३. त:-धी / धं	त:-धी / धां	"
१४. त:हा, ताहा	ताहा	"
१५. ची-धी / धं	आचा-धी / धं	-
१६. मिसा	मिसा	+
१७. मिजं	मिजं	"
१८. मन्	मन्हु	"
१९. न्या	डा	-
२०. झंग:	झांग	+
२१. खिचा	खिचा, खेवा	"
२२. सि	सि	"
२३. सिमा	सिमा	"
२४. पुसा, पु	पुसा, पु	"
२५. ह:, लप्ते	ह:, लप्ते	"
२६. हा	हा	"
२७. ख्वला	ख्वला	"
२८. छयंगू	छेंगू	"
२९. ला	ला	"
३०. हि	हि	"
३१. ववय्	ववय्	"
३२. दा:	दां	"
३३. खय्य्	खय्य्	"
३४. न्यकु	झ:क:	-
३५. न्हिप्यं	छुप्यं	-
३६. पपू	पापू	+
३७. स	सां	"

३८. छयं	कपः	-
३९. न्हाय्पं	न्हाय्पं	+
४०. मिखा	मिखा	"
४१. न्हाय्	न्हाय्	"
४२. म्हुतु, स्वाः	म्हुतु, त्वः	"
४३. वा	वा	"
४४. म्यय्	म्यय्	"
४५. लुसि	लुसि	"
४६. तुति	तुति	"
४७. पुलि	पुलि	"
४८. ह्लाः	ह्लाः, लाहा	"
४९. ध्वाः	ध्वः	"
५०. ककु, गःपः	ककु	"
५१. दुरुध्वः, छाति	दुरुध्वः, छाति	"
५२. नुगः	नुग	"
५३. स्ये	स्ये	"
५४. त्वने	त्वने	"
५५. नय्	नय् / नये	"
५६. न्वाय्	ह्वाय् / ह्वाये	-
५७. स्वय्, खने	स्वय् / स्वये, खने	+
५८. न्यने, ताय्	न्यने, ताय् / ताये	"
५९. (हँ) सिये / सी	सिय् / सिये, सीके	"
६०. छने	छने	"
६१. (मनू) सिय् / सी	सिय् / सिये	"
६२. स्याय्	स्याय् / स्याये	"
६३. लालकाय्	लालकाय् / काये	"
६४. ब्वय्	ब्वय् / ब्वये	"

६५. न्यासि वने	डाय् / डाय्वा बाने	—
६६. वय्	वय् / बये	+
६७. मू पुले	मू पुले	११
६८. च्वने, पयय्तुय्	च्वने, पयय्तुय् / तुये	११
६९. दने	दाने	११
७०. बिय् / बी	बिय् / बिये	११
७१. घाय्	घाय् / घाये	११
७२. सूद्यो / निभाः	सुद्यो / निभा	११
७३. तिमिला	तुमला	११
७४. नगु	नगु	११
७५. लः	नाः	—
७६. वा (वर्षा)	बा	+
७७. त्वहं	त्वहं	७७
७८. फि	फि	११
७९. बं / पृथ्वी	बां	११
८०. सुपाय्	सुपाय्	११
८१. कुं	कुं	११
८२. मि	मि	११
८३. नौ	नौ	११
८४. च्याय्	च्याय् / च्याये, च्याके	११
८५. लं / चलंचा	लां / चलांचा	११
८६. पबंः, पाखा	पबं, पाखा	११
८७. ह्याउं	ह्याउं / ह्यामु	११
८८. वाउं	वाउं / वामु	११
८९. ह्यामु	ह्यामु	११
९०. त्वयु	तुइ	११
९१. हाकु	हाकु	११

९२. चा	चा	+
९३. क्वाः / तान्वः	क्वा / तानु	"
९४. क्वाउं / चिकु	क्वाउं / चिकु	"
९५. जाः	जा	"
९६. न्हू-	न्हू-	"
९७. बांलाः / भि	बांला / भि	"
९८. चाकलाः / ग्वःलाः	चाकला / ग्वला	"
९९. गंगु / सुकु	गांगु / सुकु	"
१००. नां	नां	"

थन सः जक पाःगु वर्ण (सःग्वः) मपाःगु खंग्वःयात भाषा-सांख्यिकीया
 ह्याः पिकाय्त ज्वःलागु नालेगु चलन कथं खवपया, आ व उ प्राधान्ययात
 च्युता तयागु मदु । अथे हे उ-ओ, इ-ए, उँ-मु आदि सःयात नं पाःगु नालागु
 मदु ।

२३. पाःगु खँ

आः थन स्तरीय (येँ) भाय् व खवप कचाभाय् पाःगु खँग्वल्य् बिचाः
 याय् । स्वादिश सच्छिगः खँमाः च्वय् दानाः स्वगुःली छुं खँग्व ज्वः मलाःगु
 दु । उक्रियात छथाय् मुनेः-

१५. चीधी, चौघं	- प्राचाधी, प्राचाघं
१९. न्या	- डा
३४. न्यकु	- ऊंकः
३५. न्हिप्यं	- छुप्यं
५६. न्याय्	- डाय् / डाये
६५. न्यासि वने	- डाय् / डायी वने
७५. लः	- नाः

थ्व दसुं सिइ दु, खव कचाभाय्या दुधं खंग्वः ववय् बिपाकथंया कारणं
 पानावंगु खनेदु । गधेः-

(क) घाता (सर्ग / प्रत्यय) पानाः, गथे:- १५. चौ- - आचा-

३५. न्हि- - छु-

(ख) सःग्वः (वर्ण) पानाः, गथे:- न्य् - ड

१९. न्या - डा

३४. न्यकु - डःकः

५६. न्याय् - डाय्

६५. न्यासि वने - डाय् / डाये डा वने

(ग) ज्वः खँग्वः (पर्याय) पानाः, गथे:- ३८. छयं - कपः

(घ) छयाय्या सःग्वः (समस्थानी वर्ण) हिलाः, गथे:- लः - नाः

यन वर्ण पाःगु दसु सय्बल्य् व नेपालभाषाया पुलां खँग्वःया रूप लुमकेबल्य् झीसं स्यू ख्वपभाषाय् पुलांगु थःगु स्वरूप ड वर्ण ल यनाच्वन, तर येभाषाय् थ्व न्य जुल । न्य नेपालभाषाया थक्व न्हासंध्वः सःग्वः (तालव्य नासिक्य वर्ण) खः । छगलं च्वय्गु लिपि मदुगुलि नेपाललिपि व देवनागरी लिपी थुकियात बाछे न्हासंध्वः सःग्व (वस्स्यं नासिका वर्ण) न् व थक्व न्येसा सःग्वः (तालव्य श्रुति वर्ण) य् स्वानाः (न्य्) थुइकेगु चलन दु, नेपालभाषा-भाषीया न्वसल्य् थ्व छगः थक्व न्हासंध्वः सःग्वः खः, गुलि समकालिन भाषा-विद्वपिसं थुकियात न् वय्या पुचः (Cluster) जक खः घयादीगु दु । ख्वपभाय् नेपालभाषाया छक्का जूगुलि न्य-ड वर्ण पाःगुया त्याःचाः पिकयागु दु, छगू भाषां मेगु भाषा पाःगु ब्यनेत थ्व पाःगु नालीमखु, गथे:- नेपालभाषाया न्या चेपाङ्गभाषाया 'डा' नाप ज्वःलागु भाःपी, छाय्घाःसा ड वर्ण नेपालभाषाया ख्वप, दोलखा कचाभाषाय् ल्यं दु, अन न्यायात डा हे घाःनि, उकि व नं मंकाः नेपालभाषाया छथी स्वभाव खः ।

लः-नाःया खँय् झीसं सीकेमाःगु खँ खः थ्व नितं लिथ्वः सःग्वः (रणित वर्ण) खः, नितं बाछे (वस्स्यं = दन्तमूल) थियाः पिज्वइ, पाःगु सः पिज्वइगु प्ह जक खः, ल पार्श्विक (lateral) कथं व न स्फोटन (Plosion) जुयाः रपशं (Plosive) कथं पिज्वइगु खः । ऐतिहासिक विभास बिचाः याम्बल्य् नं थ्व निगलं खँग्वः छगः 'लख्व' पाखें पिदंगु य्थाय् थया खँग्वः

जक खः । रमाधितिराज शर्मा (१०६६ : १४०-१४५) जुं नं 'नाः व लः छता हे खः' धकाः लिध्वः सःया स्वापु क्यनादीगु दु ।

३ ल्याःचाः

भाषाकालक्रम विज्ञानय् निगू भाय् वा कचाभाय्या सम्बन्ध सीकेत स्वंगु सूत्र दय्कातःगु दु । व सूत्रया ज्या खः-

क) छुं भाय् व कचाभाय् द्वःछिदैया ल्बाखं ग्वःदै न्ह्यः पानावन, व सीकेगु ।

ख) सहजात खँग्व ल्बाःल्बाःगु पाय्छि मजुइफु, उकि प्रतिशतया स्याखं द्वनेफुगु खँग्वःया त्रुतिपरिधि पिकाय्गु ।

ग) निगू भाय्या शाब्दिक सम्बन्धया तह पिकाय्गु ।

न्ह्यापांगु व निगूगु ल्याःचाः पिकाय्गु सूत्र भाजु रबर्ट बी लोजं (Robert B. Lees) वय्कःया "भाषाकालक्रम विज्ञानया आधार" (ई १९५३) च्वखँय् न्ह्यथनादीगु खः । (गुड्चिन्स्कीया, १९६४ : ६१४ व ६१९) स्वंगुगु सूत्र जक न्ह्यापां गुड्चिन्स्कीया "भाषिक शब्द ग्रहण याय्पाखँ भाषा सांक्ष्यिकीय वेषम्य" (१९५५) धइगु च्वखँय् खनेदुगु खः । (गुड्चिन्स्की, १९६४ : ६२१)

आः च्वथ् :ह्यथना खँ पिकाय्त सूत्रकथं स्वप कचाभाय्या ल्याःचाः पिकाय् ।

क) न्ह्यापांगु सूत्र दुः-
$$t = \frac{\log c}{2 \log r}$$

अथात्
$$t = \frac{\log c}{2 \log r}$$

अर्थ थुइके, ई (t) = द्वःछिकथं कयंगु पाःगु ई (Indicated time depth in millenia)

स (c) = ल्याखाःगु जुइफुगु सहजात खँग्वःया सःब्वः (the Percent of probable cognates registered)

ल्यं (r) = स्थीर जुइगु ल्यंगु खँमाः (retention of vocabulary which is constant)

चव्य न्हाथना स्वादिश सन्धिगः खँमालाय् स्तरीय (ये) भाय् ब
 स्वपभाय्या गुडनिगः खँवः ज्वःनाः । सन्धिगः खँवःवा स्वादिश घल छयली
 बलय् चय्खुगः खँवः द्वःछि दें तर स्थीर (Constant) जुड्गु नालेमाः ।
 थुकथं स्तरीय भाय् ब स्वपभाय् पाःगु ई क्वप् बियाकथं पिकाय्फु । गथेः-

$$\begin{aligned}
 ई &= \frac{\text{लग स}}{२ \text{ लग ल्य}} \\
 &= \frac{\text{लग } '९२}{२ \text{ लग } '८६} \\
 &= \frac{'०८३}{२ \times '१५१} = \frac{'०८३}{'३०२} \\
 &= .२७४८ \text{ अर्थात् } .२७५ \\
 &= .२७५ \times १००० \\
 &= २७५ \text{ दें}
 \end{aligned}$$

चव्य ल्याः पिकाःगुली लग वाःगु 'जगरिथम' (logarithm = लघु-
 गणक) या चीहा रूप खः । ल्याः १ स्वयां क्वय्या ल्याः पिकाय् लग सफुती
 घलः दय्का बियातःगु दइ । गुड्चिन्स्कीया च्वखँय् नं थ्व बियातःगु दु । (१९६४ः
 ६१८) विज्ञान व इञ्जीनियररिङ्ग न्वनिर्पित थ्व न्हाबलें मालाच्वनी । लग
 स्वयाः '९२ व '८६ या ल्याः '८३ व '१५१ ल्याः तःगु खः । मेगु ल्याः सामान्य
 गुणा व भाग याताः पिकाःगु खः । थ्व ल्याखं स्वपभाय् येँभासं थी स्वयां २७५
 दें न्ह्यःनिखें वानावंगु खनेदत ।

ख) निगूगु सूत्र दुः-

$$\sigma = \frac{\sqrt{c(1-c)}}{n}$$

अर्थात् द्वं

$$= \frac{\sqrt{s(1-s)}}{\text{ल्याः}}$$

थकी, द्वं (sigma) = सहजात खँवःया सःव्वकथं नालेबहगु द्वं (stan-
 dard error in terms of percent of
 cognates)

स (c) = सहजात (Cognate) खँवः

त्याः (n) = दानाः स्वः गु खँवः या उच्चः त्याः (no of pairs
word compared)

आः त्याः पिकायः:-

$$\begin{aligned} d &= \frac{\sqrt{s \cdot (1-s)}}{\text{त्याः}} \\ &= \frac{\sqrt{.92 (1-.92)}}{100} \\ &= \frac{\sqrt{.92 \cdot .08}}{100} \\ &= \frac{\sqrt{.0736}}{100} \\ &= \sqrt{.000736} \\ &= .029 \end{aligned}$$

द्वनेफुगु त्याः यात सहजात खँवः त्याः नाप स्वानाः हानं ईया सूत्रकथं
त्याः पिकाय्माः । गथे:-

सहजात खँवः या स.व्व- .920

द्वनेफुगु त्याः:- .029

जम्मा:- .989

अर्थात् धाय्नु .98

आः हानं ईया सूत्रकथं त्याः पिकायः:-

$$\begin{aligned} d &= \frac{\text{लग स}}{2 \text{ लग त्ये}} \\ &= \frac{\text{लग } .98}{2 \text{ लग } .02} \\ &= \frac{.02}{2 \times .02} = \frac{.02}{.04} \\ &= .50 \text{ अर्थात् } 50\% \\ &= .50 \times 100 = 50\% \end{aligned}$$

एव त्याखें येभासं स्वपभाषा यो स्वयां १७५ दें न्ह्यः जक पानावंगु नं जुइफु । उकि ई पिकाबल्य पाय्छि थुलि हे धकाः कबःछीत उचित जुइमखु, छनेफुगु त्याःया नं परिधि तय्माः । गथेः-

न्हापां पिहांवःगु ई- २७५ दें

- लिपा पिहांवःगु ई- १७५ दें

पाःगु ई- १०० दें

उकि भाषा पानावंगु जुइफुगु ई = २७५ + १०० थुकि येभासं स्वप-
भाय दकसिभय् लिपा १७५ दें न्ह्यः व दकसिबय् न्हापां ३७५ दें न्ह्यः पाना-
वंगु जुइफु । सामान्यतया दथु ई २७५ दें न्ह्यः पानावंगु खनेदत ।

ग) स्वंगुगु सूत्र दुः- $d = 14 \frac{\log c}{2 \log r}$

अर्थात् तँ = $\frac{१४ \text{ लग स}}{२ \text{ लग ल्ये}}$

अत, तँ (d) = शब्दिक सम्बन्धया तँ (dips = degrees of lexical relations)

स (c) = सहजात (cognate) खँग्वः

ल्ये (r) = ल्येनीगु (retention) खँग्वः

त्याः पिकाय्ः-

तँ = $१४ \frac{\text{लग स}}{२ \text{ लग ल्ये}}$

= $\frac{१४ \cdot ९२}{२ \times १५१}$

= $\frac{१४ \cdot ०८३}{३०२}$

= १४×२७५ | = १४×१००
= ३८५० | = १४००

= ३८५ + १४

४. ऐतिहासिक खँ

यो स्वयां प्यसः, न्यासः वा खुसः दें न्ह्यःया नेपालभाषा स्वयंबल्य

यें, यल, स्वः दोलखा न्ह्याथाय् च्वंगु नेपालभाषा खास पाःगु अनुभव मजू । अभिलेख व ह्लातं च्वया सफुती जक अथे जूगु खःला घकाः नं मती वनेफु, अथे जुइफु, तर थीं स्वयां सच्चि, निसः, स्वमः देया सफू रदतघाःसा च्वःगु थाय्या मनंगनं भाय् वःगु खनेदु । च्वय् स्वपभाषाया यंभाय्नाप भाषिक सम्बन्ध पानावंगुया इ अन्दाजी २७५ दे न्ह्यः खनेदुगुयात छगू दसु कयाः स्वय । थ्व ई थीया ल्याखं स्वय्बल्य् ने. सं. ८२४ (११०४-२७५) अर्थान् ने. सं. ८२० या दशक्य् लाःवः । द्नेफुगु ल्या. बिचाः यायबल्य् ने. सं. १२० दशकं निसं ने. स ७२० दशक तक नं जुइफु । ने. सं. ८२० या दशक्य् च्वःगु सफू क्षीके 'विक्रम चरित्र' प्रकाशित दु । (जोशी व शाक्य, १०९०) थ्व ने. सं. ८२६ सं जुजु भूपतीन्द्र मरलं य्ह्यं च्वयाः स्वप लाय्कुली हुइकुगु खः । (तमोट, १०९५ : १८-२१) प्याखनम् पौ ४० स निगू खेंपु थये दुः-

क) किसि नाख तोनकेल यने ।

ख) अय किजा, सरा, किसि लाख तोनकल वने नुयो ।

(जोशी व शाक्य, १०९० : ४० / मूल संशोधन याःगु पाठ)

थुकि ने. सं. ८२० या दशक्य् स्वपय् थोकन्ह्य् नाः (नाख) जक घाइगुयात अबल्य् लाख नं घाइगु कयं, अर्थान् भाय् पानावनीगु ईया अस्थीरता थुकी लाः वंगु दु ।

थन केवल छगू जक दसु बिइखन, मेमेगु दसु मालावं वनेमानि । भाषाकालक्रम विज्ञानकय पिहां बइगु ई प्रायोगिक जुइ, उकि अबल्य् हे जक घात घाय्मज्यू, ने. सं. ७२०-१२० या परिधि काय्माः । थुकि छता खं यच्चुक सिइदत थीं स्वयां प्यसः दे न्ह्यः स्वनिःगया खनेदय्क वाना वगु मदय्फु, छुं भचा पाःहे खनेदइगु बेयत्तिक, ल्हाइसिनिगु वा समाजिक वर्गगत भाषिक स्वभाव जुइफु । यें, यलया भाय् ला आः नं पाःगु बांलाक कयने थाकु, स्वपभाय् प्यसः दे न्ह्यः थुखे जक पानावंगु खनेदु ।

लिधेंसा

जोशी, सत्यमोहन व हेमराज शाक्य, ने. सं. १०९० भूपतीन्द्र मरल जुज्या विक्रम चरित्र यें : स्वसापासा ।

- जोशी, एस. के. ने. सं. ११०४ “नेपालभाषाया संवर्णिक भिन्नता” मिला
(हेटौंडा नेपालभाषा खसः), पौ ८-१३
- टमोट, काशीनाथ, ने. सं. १०९५ “नेपालभाषाय् पिदंगु प्राचीन नाटक चवःगु
मिति” झी (यँ : हेमवज्र वज्राचार्य), ल्याः १५४ (कछला), पौ
१८-२१
- तमोट, काशीनाथ, ने. सं. ११०२ “पारसी प्रकाश”, सिनु (यँ चवसापासा
ल्याः ६१ (चिल्ला-चौला), पौ ४५ ५०
- तमोट, काशीनाथ, ने. सं. ११०४ “स्वादिस धलः ह्यसीके”, ज्वला ह्यायकं
(यल : साहित्यया मूलुखा), १६ : २३ (हूदँ लसता), पौ १७-१९
- शर्मा, रमापतिराज, ने. सं. १०९९ नेपालभाषाया बँ : नेपालभाषाया नँ । यँ :
चवसापासा ।
- शर्मा, रमापतिराज ने. सं. ११०२ “रूपभाय्या छुं परिचय” भुलां (रूप
भुलां प्रकाशन), पोहेला, पौ २७-४२
- शर्मा, रमापतिराज, ने. सं. ११०३ “रूपभाय्या छुं परिचय”, नीलः (सानो-
थिमि : शि. शा. अ. स. केन्द्रीय क्याम्पस । वद्वार्थी पुचः), ल्याः
१, पौ १३-२६
- Hashimoto, Mantaro J. Campiled by; AD 1977 *The Newari Language : A Classified Lexiran of its Bhadgaon Dialect* (Maunmenta Serendica No. 2) Tokyo Institete for the Study of Langgages and Cuttnres Asia and Africa.
- Gudschinsky, Sarah C, 1964 “The ABC’s of Lexicos-
tatistics (Glottochronology)” Dell Hymeg, ed
Language in Cuttore and Society (New Delhi :
Allied publishers Private Limited), PP. 612-
623.
- Lehmann’ Winfred P., 1973 (and reprint) *Histrosical Linguistics : An Intradvection* New Dehli Oxford
8 IBH Publishing Co.

ख १-२३७

भीमसेनगोला, बानेश्वर ये ।

ने. सं. ११०४ चौलागा १५

गणेशः

- स्वयम्भूलाष्ट श्रेष्ठ

गणेशः धाय्वं शीगु न्ह्यःने प्वाः तग्गःह्य, किसिया थें स्वं दुह्य, प्यपा ह्याः दुह्य छः च्वं वइ । ह्याः तुति, ह्य धाःसा मनूतय् थें, ख्वाःपाः धाःसा किसि थें, थ्व छगू अजुगति चाय्माःगु खें खः । थथेहे सलखाः, सिंहखाः दुपि छःपिनिगु कल्पना शी आजुपिसं आपालं यानातःगु दु । आर्यत वय् न्ह्यःया आदिबासीतय् छःपि आपाः थें थथे हे पश व जंगः ख्वाःपा दुपि हे खनेदु ।

गणेशः थ्वय्कःया धात्थेंगु नां मखु । विद्वानपिनि धापूकथं गणेश्वर, गणेश अथवा गणपति न्हापा न्हापा महाद्यःयात धाइगु । वसपोल यक्ष, गन्धर्व, नाग, किन्नर आदि गणतय् नायः जुयाच्वन । लिपा महाद्यःनं थम्हं हे गणेश वा गणपतिया पद किसि छयं दुह्य गजाननघात बिया बिज्यात ।

गणेशःया ख्वाः किसिया थें जूगु बारे आपालं कथंया बाखं दु । शिव पुराणय् च्वयातः कथं छगू बखतय् पार्वतीया म्वःलुइमालाः, उखे थुखे स्वतं सुं मदयाः, थःगु हे ह्याया छिति तुइकाः छह्य मनू दय्कल । वैंत जीव दान बियाः ध्वाखाय् पाः तयातल । महाद्यः पिनें दुहां बिज्याःबले दुत छ्वयामहः । शंकर तंम्बल, अले छयं ध्यना बिल । महाद्यः दुहांवःगु खनाः पार्वति व्यावक खें थुइकल । तस्सकं खल, हाल । हानं म्वाका बी धकाः महाद्यःनं बचं बिसेंलि तिनि ख्वय् दित ।

महाद्यःनं थः मनूतय्त उजं दय्कल उत्तर पाखे छयं लाकाः ग्वारातुला- च्वंछु छु जीव छ्वदुइ, वैगु छयं ध्यना हिं, याकनं वा । हयालि व छयं थ्व ह्याय् स्वानाब्यु । गणतसें मावंबले छथाय् अज्याःह्य किसि खन । बैगु छयं ध्यना ह्याः ह्याय् स्वानाः म्वाका बिल । महाद्यःनं थ्व मनूयात थःह्य तःधीह्य काय् नाला गणतय् नायः 'गणपति' याना बिल ।

मेगु बाखं थुकथं खः । मचाखाचा मदयाः दुखि जुयाच्चंहा पार्वति
पाखें मह घातं गणेद्यः श्रृष्टि यात । उबले वया खाः सापहे बांलाः । छन्ह
थः काय्यात वयनेत दक्क घातित व्वन । दक्क घातिसं गणेद्यया खाः खनाः
सापहे तारिफ यात । तर शनिद्यः घाःसा ववछुनाच्चन न्वनि मदासे । पार्वति
तक मछि घासेलि शनिदेवं ममदय्क म्दय्क छयं ल्हना स्वत । शनि स्वय-
साथं व मचाया छयं त्बाःदल । अजे लिपा किसि छयं स्वानाः म्वाका बिल ।

थज्याःगु हे मेमेगु बाखं दु । गुनिने शिव श्रृष्टियागु व पार्वतिया श्रापं
किसिद्धाः जूगु च्वयात गु दु घाःसा गुलिने थुकीया निति विष्णुयात पाःत्याना
तःगु दु ।

विष्णु व महाद्यःयाथेंहे थ्वया नं दलंद्रः नां दु । थ्व नां मध्ये गणपति,
गजानन, विनायक, लम्बोदर, वक्रतुण्ड, विघ्नराज आदि नं खः । क्षी घाति
मध्ये छहा मुख्यहा घाः गणेद्यः खः । जैव जूसां बौद्ध जूसां न्ह्यागु पूजा याःसां
न्हापां गणेद्यः पुज्याइ । थ्वसपोल विघ्नेश्वर व मंगलदेव जूगुलि, ज्या छुं विघ्न
मज्जे सिधय्मा, सिद्धि लाय्मा धकाः न्हापां पुज्याःगु खः । थ्वसपोलया छगू
नां सिद्धिदाता नं खः । गणेद्यःयात थुकथं न्हापालाक पुज्याय्माःगु बारे नं छपु
बाखं दु ।

छकः गणेश व कुमार निहा दाजु किजाया सुतः धकाः त्वापु जुल ।
शिवं निहासितं सःताः सुमेरू पर्वत चाःहिला वा धकाः उजं दय्कल । गुह्य न्हापां
लिहां वइ वहे तःधं जुइ धकाः नं घाल । गुलि गुलिसिनं विश्वकर्माया म्हाय्पि
सिद्धि व बुद्धि इहिपा याय्गु खँय् त्वापु जूगु धकाः न च्वयातल ।

बौया खँ न्यनेसाथ कुमार थः बाहां ह्यखा गयाः व्वया वन । गणेद्यःया थः
बाहां तिछुं स्वयाः खाः ख्युंकाच्चन । थः मालिकयात थथे खाः ख्युंकाच्चंगु
खनाः तिछुं उपाय कन । वहे कथं गणेद्यः थः मां बौ च्वनाः च्वंथाय् वनाः
न्हय्चाः चाःहिलाः ह्लाः ज्वहलपा दनाच्चन ।

गणेद्यः थुलि याकनं लिहांवःगु खना अजुगति चायाः मां बौ निहासिनं
न्यन । वसपोलं नाइसेच्चंक् न्वयानाः घाल- प्रभु, थ्व संसारय् मां बौति तःधंगु
छु दु धकाः ? जिगु लागि ला मां बौ सुमेरू बे तःधं । श्रृष्टि, स्थिति व संहार
याइहा महाद्यः छेय् दय्क दय्कं मेथाय् गन चाःह्य वनेगु ?

गणेशः या थज्या गु बुद्धिजा गु खँ न्यनाः महाद्यः पार्वति निहं साहे
 लय्ताल । अले बर बिल- 'थनिनिसे छन्त दकसबे न्हापा पुज्याइ । छन्त
 पुज्यासे छुं छुं ज्या य थ मज्यू ।' लिपा कुमार लिहां वःबले जिल्ल जुल ।
 थुरुथ, बलयाबे बुद्धि तः थका वःनःतःगु दु । उकिं थःसपोलयात बुद्धिदाता
 नं थयःतल ।

स्वस्थानी बाखं छपु दु । छह्य चीमिह्य ब्रह्मं गणेशः या निहं निहं
 पुजा याइ, सेवा याइ, लिपा गणेशः खुमि जुयाः धन व मन्नाखावा नं बी ।
 उकिं गणेश यात धन बीह्य, विधनहरण याइह्य, सफल याइह्य, इच्छा पूवकीह्य
 यः थयाचवन ।

व्यासं महाभारत गणेशः यात च्चकूगु धैगु खँ न्वनेदु । महं भारत ग्रंथ
 च्वय्गु बिचाः वसेलि सुइत च्चकेगु धकाः च्चइह्य मनू माल । सुं सुनानं हे ह्याः
 मधाः । आखेरय् गणेश यात प्रार्थना याना हेवल । गणपति ज्यू धाल तर छगू
 शर्त नं तल । वसगोलं थयाबिज्यात- 'महाभारत च्चकेबले दिचे दी मज्यू,
 सररं थया यंकेमाः ।' फसात जुल मख्खुना ? अपाय्धंगु महाभारत मदिकूसे
 च्चकेगु थाकुगु हे खँ खः । भचा दिनाः व्यासं धाल- 'छपिनिगु शर्त जितः
 मंजूर दु तर जिगु नं छगू शर्त दु । जि थयावं यंके छपिसं च्वयावं यंका
 बिज्याहुं तर च्वय् न्ह्यः सिलया अर्थ थुइकाः जक च्वया बिज्याःहुं ।'

थयातःगु दु, व्यासया बिचय् बिचय् पिहांवने माल धाःसा आपालं अर्थ
 पिज्वइगु कूट सिल छयलीगु । छगू दसु वयने थन । महाभारतया त्वापुना
 वर्णन यायां च्चकादिलः-

केशवं पतितं दृष्ट्वा द्रोणं हर्षमागत ।

रोदन्ति कौरवा सर्वे हाहा केशव केशव ॥

व्यासं धाःगु थव सिल न्यनाः गणेशः अजुगति चाल । थव गबलय् जुइ ?
 वसपोलया कलम दित । केशव (कृष्ण) कुतुवंगु खनाः द्रोण (द्रोणाचार्य)
 गबलय् खुसि जुइ ? द्रोणाचार्यं कृष्णयात मानेयाः । हानं कौरवतय् कृष्ण
 मयः । कृष्ण सीसा ज्यू धैगु इमि मती दु जुइ । इपिं छाया 'हाहा केशव' धकाः
 ख्वइ ! थव सिल हे मिलय् मजू ।

पलख या डौलका स्वतः गणेशः या अलमल जुयावंगु खनाः उकिया अथ कनाबिल । 'के' धैगु 'ल' लखे शव (सी) लाःगु खनाः द्राण (कोत) खुसि जुल । छायाः सा सी लखे लाःसां ब्यावनाः इमिसं नय्फु । तर कीरवा (ध्वत) तसें मफुगुलि लखे लाःगु सी स्वस्वं खल ।

गणेशः या मूर्ति आपालं किसिमया दु । गुलि पयतु गच्चंगु, गुलि दन-च्चंगु, गुलि प्याखं हुलाच्चंगु । गुलि गुलि गणेशः धकाः पुज्याना तथाय् च या ह्लाःतुति छं खनेमदु । त्वहं धी जक खनेदु । मनूतय् घापू दु, न्ह्याथेज्यागु त्वहं चाः छगः हया गणेशः धकाः पुज्याना तल धाःसा स्वं, मिखा, न्हाय्पं लुया वः । चय् च्यागु त्वहं धी अज्याःगु हे लुइ । गनं गनं ला ह्य छम्हं छम्हं सिन्हः पाइगुलि यानाः गणेशः या खाः सी मदयाः वन । आपालं यानाः प्यपा ह्लाः दुहा, पयतुनाच्चंह्य मूर्ति खनेदु । निपा ह्लाः दुहा, दनाच्चंह्य गणेशः नं दु ।

प्यपा ह्लाः दुहा गणेशः या चय् च्वंगु निपा ह्लाती अंकुश व पाय् ज्वनातःगु दु । न्ह्यानेच्चंगु निपा ह्लाः मध्ये छथाय् दन्त व मेगुली लड्डु । यलय् ववंती च्वंह्य छहा गणेशः या चय् च्वंगु निपा ह्लाती दन्तया थासय् मा व पा ज्वनातःगु दु । शंखमोलय् च्वंह्य गणेशः या न्ह्यानेच्चंगु जगु ल्हाती लै खनेदु । शंखो मथ्यवं थुखेच्चंगु सिकवहिनी च्वंह्य गणेशः या चय् च्वंगु निपा ल्हाती पा व स्वां दु । गुलि मूर्तिया चय् च्वंगु ल्हाती कलग नं दु ।

काश्यप शिल्पकथं गणेशः या ल्हातो पाय्या थासे जपमा व ताहाः नं तय्गु याः । गःपतं निसें प्वाथेतक ताहाः हितुमनु हिलाच्चंगु व यरगानाच्चंगु खनेदु । तिछु गयाच्चंगु दु । शुक्रनासिर धैगु सकूकथं गणेशः या खगु दन्त वा त्वःधू । बाहां न्ह्याह्य नं जुइफु । स्वनं पलेस्वां ज्वना तइ ।

मुद्गल पुराणय् सुइनिता किसिमया गणेशः या बयान दु । मुद्गल पुराणय् महागणपति धर्काः धयातःह्य गणेशः या स्वंगः मित्रा, छयनय् अर्ध चन्द्रमा व खाः ह्याउं । मुलय् शक्ति पयतुनाच्चंगु दु ल्हातो पलेस्वां ज्वनाः । शंख, चक्र, पलेस्वां, पाय्, वामा, दण्ड, त्वःधूगु दन्त वा, कलश ल्हाती ज्वनातःगु दु । उकि शीसं अनुमान थाय्फु, थ्व गणेशः या क्षिपा ल्हाः दु जुइ ।

झिनिपा ल्हाः दुह्य गणेद्यः छह्य स्वथ नारांद्यः याथाय् यलय् दु । श्वया जगु ल्हाती अंकुश, डमरू, पलेस्वां, जपमा, लै व छपा ल्हातं वँ पाखे वयना-
 च्वन । छपाखेया ल्हाती पा, मा, बज्र थें जाःगु छुं चीज व सफू आदि दु । न्हयह्य नागं कुइकातल नापं शक्ति नं दु । थथेहे झिखुपा ल्हाः दुह्य गणेद्यः छह्य
 येँ महाभुती केन्द्रीय उर चिषित्सालयया न्ह्यःने लै पारी अंगलय् दु । ल्हाती
 छु छु दु, बांलाक सी मडु, अय्सां चुपि, चक्र, जपमाः बांलाक खनेदु । जवे
 खवे तुति ववय् निह्य तिछुं दु ।

यलय् मंगलय् थौं कन्हय्या थाना ववसं फलय् हनुमान, नरसिंह व
 गणेद्यःया मूर्ति दु । श्व गणेद्यःया प्यपा ख्वाःपाः दु । न्ह्यःनेच्वंगु ख्वाःपाः
 तप्पाः, तुइसे च्वं । जवे खवे च्वंगु ख्वाःपाः ह्याउँसे व वंचुसे च्वं । च्वयच्वंगु
 ख्वाःपा वःउँसे च्वं । शायद श्व मुद्गल पुराणय् बयान यानातःह्य हेरम्ब
 गणपति खइ । ल्यूनेच्वंगु ख्वाःपाः खनेमदु । श्वया झिपा ल्हाः दु । खवे शक्ति
 दु । ल्हाती मुगः, अंकुश, दण्ड, दण्ड, लै, पाँय्, पा, कलश, लड्डु नं दु । बाहां
 धाःसा जगु तुति ववसं सिंह व खवे तिछुं दु ।

झीथाय् थथे आपाः ख्वाःपाः व आपाः ल्हाः दुपि गणेद्यःया मूर्ति
 त थाय् मछि दु । गनं दनाः हे पुज्याय् जीकातःगु दु । गनं लुखा खव् दुसा
 गनं तुनासि । चौहाकथं धाय् धाःसा न्ह्याथाय् स्वःसां गणेद्यः हे गणेद्यः खनेदु ।

गनेद्यःया पूजा झीथाय् गबलय्निसें जुल बांलाक वाला स्वय्मानि ।
 अय्सां चाबहिलीच्वंह्य गणेद्यः अशोकया म्हाय् चारुमति इशायाबे स्वसःदँ न्ह्यः
 दय्कूगु खः धयातल । जुजु शिवदेवया पाले स्थापना याःह्य 'बन द्विनायक'
 आःतक नं पशुपति बनेगु लैय् ज पाखे बनय् दहे दनि ।

नेपालं हे गणेद्यःयात पुज्याय्गु चलन सँदेय्, चीन, अले जापानतक नं
 थ्यंगु खः धकाः विद्वानपिनि धावू दु । चीन व जापानय् कुआन-सी-थिएन व
 काङ्गी-तेन धयापि युगल गणेद्यःया मूर्ति खनेदु । युगल गणेद्यः धाय्बलय्
 निह्य किसि-ख्वाः द्यः थःथवय् पाचिनाच्वगु खः । थथेहे स्वपाः ख्वाःपाः दुह्य
 गणेद्यःनं जापानय् दु । हिन्द चीनय् प्यखे प्यपाः ख्वाःपाः दुह्य गणेद्यः दु । निगः
 छय् दुह्य गुह्यसित गणेश जयन्ती धाइ, बबइलय् दु । अन थ्वैत दैय्दसं जात्रा
 या । ○

कविता : छगू अध्ययन

— इन्द्र नाछी

थीकन्ह्यू कविताया नामय पिदनाच्चंगु रचना ब्वना यंकेबलय् व फुक्क रचनातय्त कविता कथं नाला काय् छि थें जितः मताः । कविताया नामय कवितायागु मू अवमूल्यन याना यंकाच्चंगु, कवितायागु अस्तित्व न्हका यंकाच्चंगु बरू खनेदु । कवितायागु सृजनात्मक पक्षयात संक्रमण याना यंकेबलय् कविता-यागु शाश्वत चुं दनावनी गुकिं यानाः कवितायागु मू साग दनी । कविता प्रति मनूतय्गु आस्था तनावनी । अले कवि प्रधान जुइ कविता गौण जुयावनी । कविताया कारणं कत्रिया अस्तित्व व मू न्ह्यज्याइमखु । गुम्हेयां उप्वः अपरचुनिटी काय्फइ, पव्लिसिटी व एप्रोच तय्फइ अन्याःपि उप्वः नां दनावःपि थें खनेदइ । गुकिंयानाः कविताया अस्तित्व व मू सुकुचिना वनी अले कविगुम्हेस्यां उप्वः थःगु कविताया वकानत याना जुइमाली । थुकथं कवितायागु मू न्हनाः संक्रमण जुइगु मू कारण कवितायागु शाब्दिक महत्व मयूनि न्ह्याथे च्वसां कविता जुइ धकाः भाःप्यूपिनिगु पाखे जुयाच्चंगु खनेदु । कविता च्वय्गु छगू कुतः जक मखु ध्व ला छगू विलक्षण प्रतिभाया चिं खः, सचेतताया छगू दसु खः । उकिं फुक्क सिके कविता च्वय्गु प्रतिभा दइ धकाः धाय् फइमखु गथे संगीत फुक्कसित यः जू तर फुक्कस्या म्ये हाले फइमखु । अथेतुं कविता गय् च्वय्गु धकाः शुद्धं व कविता च्वय् फइ धाय् फइमखु । थुकिं हे यानाः ब्वमि व कवियागु दत्थुइ भिन्नता दयाच्चंगु खः नत्रसा फुक्क ब्वमि कवि जुइमाःगु खः ।

कवितायागु थःगु हे मू दु, थःगु हे स्वभाव दु, थःगु हे प्रवृत्ति दु । उकिं वार्णिक, मात्रिक व मेमेगु छन्दं समाः यानाः पित ब्वय्वं व कविता जुइ मखु छायाःसां छन्द कविता मखु न छन्द हे कवितायागु अभिभाज्य मूलभूत अंग हे

खः । हानं गद्यया स्वाःपाः पुङ्का ह्य्वं, छद्मःयात कावाकुचु यानाः न्याश्चः
 खुद्मः दय्काः च्वय्वं कविता जुडमखु । नापं छुं वस्तुयामु चिदात्मक वर्णन
 याय्वं कविता जुडमखु, छुं क्षणयागु चित्रण याय्वंतुं अन कवितायागु प्रादुर्भाव
 जुडु मखु । कला व शिल्पं भुत्तुभुनाः अभिव्यञ्जना याय्वं व कविता जुड हे
 माः वैगु छुं मडु । जीवनया कुष्ठात, यान्त्रिकतां मानवीय जीवनयात पंगुर्यः, गु,
 बौद्धिकताया पराकाष्ठ कथं अभिव्यक्त यानातःगु सञ्जाते कविताया नाम
 लसकुस याय् फडमखु । विवशता, वाध्यता व अनास्था इवः पतिकं व्वय्वं,
 पिनेयागु प्रतीक थःगु अभिव्यञ्जनाय् समाः उप्वः याय्वं व कविता जुड हे
 माः वैगु छुं वाध्यता मडु । आःतक सुनानं मयाःनि घकाः जोमेट्रिकल व
 म्याथमाटिकल एप्रोज व्वय्वं अन्यागुयात नं कविता घकाः नां छुना छ्वय्वबलय्
 प्यम्हं कापिसं किसियागु वर्णनयागु बाखंया पुनरावृत्ति जक जूवनी । उकिं
 न्ह्याथे ज्याःगु प्रयोगयात व एप्रोचयात कविता धाय् छिनीमखु ।

कवितायात कयाः पूर्वीय साहित्यया कवि, टिकाकारतय्सं आपालं
 परिभाषा बिया थकूगु दु । पूर्वीय काव्य साहित्यया मान्यता कथं कीमलत,
 गूढ शब्दार्थ, सुबोधता, खँवः व अर्थयुक्तता, अलंकार व रस निष्पत्तियात उप्वः
 प्रश्रय बियातःगु खनेदु । थुनिया हे आधारय् पूर्वीय साहित्यय् अलंकार,
 वक्रोक्ति, रीति, श्रौचित्य, ध्वनि व रस सम्प्रदाययागु जन्म जुल । पूर्वीय
 साहित्य थ्वहे मान्यतातय्गु लागा दुने च्वनाः काव्ययागु सृजना व अनुशीलन
 जुल । पूर्वीय साहित्यय् सिके उप्वः कवितायात पाश्चात्य साहित्य दुशालाः
 अनुशीलन जूगु दु । पूर्वीय साहित्यय् कविताया स्वरूपयात कयाः विभिन्न
 सम्प्रदायया जन्म जूसा पाश्चात्य साहित्यय् कवितायागु प्रवृत्तियात कयाः
 विभिन्न वादतय्गु जन्म जूगु खनेदु । पाश्चात्य साहित्यय् प्रबल मनोवेगया
 स्वच्छन्द प्रवाह, कल्पना, भावना व संवेगं जीवनया व्याख्याः सामान्यतया
 कल्पनायागु अभिव्यक्ति, कल्पना व अनुरागया भाषा, सत्य, सौन्दर्य व शक्तिया
 अनुरागया अभिव्यक्ति, जीवनया आलोचना, आत्मा पाखे पलायन, संवेग,
 भावना, आनन्द व भाषा हे कविता; अनुभूतितय्गु छगू पुचः गुगुलि उत्कृष्ट
 अनुभूतिइ प्रत्येक विशेषताय् छगू खास मात्रां अन्तर याइ आदि कथं कविता-

यात दुःखालाः साधना व अनुशीलन याना यंकाच्चंगु खनेदु । थुकथं पूर्वोय साहित्य सिके पाश्चात्य साहित्य कवितायात कयाः उत्तवः अध्ययन, चिन्तन, चर्चा परिचर्चा जगु खनेदु ।

झीगु भाषाया प्रारम्भिक युग्य पूर्वोय साहित्ययागु आपालं प्रभाव ग्रहण यांनाः तःगु खनेदु । थथे पूर्वो साहित्ययागु जक प्रारम्भिक इलय झीगु भाषाय् प्रभाव लाइगु स्वाभाविक खः । छायासां उगु इलय सम्प्रेषणया मूलपू, शिक्षाया मू आजु पूर्वोय साहित्यया पठन - पाठन जक खः । माध्यमिक इलय बयाः झीगु साहित्य हिन्दी व बंगाली भाषायागु कचि प्रभाव लाः बल । उगु इया कवितयसं हिन्दी भाषा व बंगाली भाषाय् पिहावःगु कविताया नवल यांनाः कविना छह्य - निम्हेयां चयगु कुतः यातसा, छह्य - निम्हेयां छपु निपु कवितायागु भावानुवाद यांनाः मौलिक कथं झीगु न्ह्याने तयातःगु दु । आधुनिक इलय शिक्षाया लागा कयकुना मच्चन, पाश्चात्य साहित्य अध्ययन, मनन व अनुशीलन याय् खन गुनि यांनाः पाश्चात्य साहित्य थें थौं झीगु साहित्यया कवितयसं जःगु कथंयागु मान्यता, मू पलिस्था यांनाः, थःगु प्रवृत्ति परम्परा नी स्वना वनाच्चंगु दु । अयनं थव इलय स्वइके स्वइके पूर्वोय साहित्यया सम्प्रदायया नें मडुगु मखु । अयनं अन्थापिसं हिन्दी भाषाया माध्यमं पाश्चात्य साहित्यया आधार चवयाचवनागु दु धकाः नायखि चवय्काच्चंगु नें झीगु न्ह्याने मडुगु मखु तर अन्यपिसं चवःगु कृती पाश्चात्य स्वरूप गुलि दु व स्वयंबलय अन्यपि खनाः भचा न्हिले मास्ति वः इमिगु न्हाय् ध्यनाः सर्ग स्वयगु कुतः खनाः ।

झीसं पूर्वोय व पाश्चात्य साहित्यया आलोचकतयगु धापूयात विश्लेषण यांना यंकेबलय कविता विशुद्ध माननीय अनुभूतिया रूप्य कयातःगु खनेदु । उकि गद्य चयमा वा पद्य चयमा उकी लयात्मकता दयमाः । साधारण कथं न्हि जीवनय् प्रयोग जुयावयाच्चंगु भाय् व कविताया भाय् खेंगलं यांनाः पाना-चवनीमखु बरु छयलातःगु खेंगवः नें दनावइगु लयात्मकता यांनाः पानाचवनी । कविताया भाषाय् लयात्मक दइ, सम्वेदनशीलता मुलाचवनी छले भाव कयन्त्याना-चवनी । नडाइगु गद्यया भाषां झीगु न्ह्यपुयात प्रभावित कावा ब्युसां कवितां

जीगु न्ह्यपुयात जक मखु उकियागु लयात्मकता ध्वया वःगु मनोवेग व संगीतमय भाषां मनूया अन्तरकरणयागु मूर्त व कलात्मक व्यञ्जना (कालइल) हयाबी । छायासा खँवः, अर्थ, भाव ध्वनियागु दत्थुइ स्वापू तस्सकं वनातुइ । थुमिगु स्वापू याताः हे छगू कथंयागु लयागु संचार जुइ । गुकी दुनेयागु प्रक्रिया भाव नाप साम्य जुयाः मनूयागु न्ह्यपु व नुगःयात प्रभावित यानाबी ।

तर कविताया नामय ध्वयातःगु फुक्क गद्य कविताय् लयात्मकता दु धकाः वःछी याकु । छायासां :-

विचार शून्य नं खः

जि बुद्धया शून्यवाद

जि ग्रहिसा खः विचार खः ।

× × +

जि भिक्षु खः

हाःनाः मदुहा जोगी खः

जि व नं मखुहा ध्व नं मखुहा शून्य खः ।

मेगु छपु रचना नं स्वयं :-

यःगु मृत्युया राजपथ

सडकय् बाँछवया तःगु मृत्युत खना ।

बिष्णुमती । क्वेँ व्दै । मृत्युया विज्ञापन

यमराजया विज्ञापन ।

(लुमका दिसँ, थःगु अमूल्य मृत्यु काः ज्ञासँ)

खिचा सी । सर्गः नवः । ध्वग्गी ।

माय्कं हालाः यानाच्चंगु प्राडभर्ताइज व मृत्युया ।

न्हाय्पं ध्वाय् जुया च्चंसां गाः यनया मृत्युत ।

ध्व रचनात समष्टिकथं बिचाः स्वइगु मिलाय् बाँलाय्फु, ध्वाय्थंगु खँ त्याजिइफु । तर कविताय् दय्माःगु लयात्मकता धाःसा दु धकाः धाय् मछि । लयात्मकता ध्वनि यानाः तादाम्य नी स्वनाः, ध्वमियात मन्त्रमुग्ध

यानाः थःगु अनुभूतियात उद्दिपन यानाः आत्म प्रक शन याय्माःगु धा सा थुकि
 म्हो हे जुयाच्चंगु खनेदु । कविता गद्य च्वय्मा बाय् पद्य च्वय्मा उकि लया-
 त्मकता मन्तकि कवितायागु प्राण संचारित जुइमखु । यथे धाय्वं कवितायागु
 साध्य लयात्मकता हे मखु लय कवितायागु छगू साधन जक खः ।

कवितानाप कलनायागु स्वापू ला व लुसि थें प्यपुनाच्चंगु दु । कविता-
 यागु भाषा लौकिक प्रतीति सिकें भिन्न अर्थ जुइमाः । सामान्य गद्य उलि
 आनन्द बिइ फइमखु गुनि कल्पना नं छायायिा तःगु कवितां झीत विइ । तर
 कलनाय् जक उप्वः ध्यचुनकि अन्यागु कवितां छगू कथं ब्वमितय्गु नापं भ्यले
 पुने फइमखु कवि ब्वय्यंगु भाव नाप ब्वमित सामीप्य जुया वने फइमखु ।
 कवि थःगु अनुभूति व भावयात संप्रेषण बांलाक याय् फइमखु गुकि यानाः कवि
 जन मानस नाप तापाना वनी अले कविाया नामय् उप्व व्यक्तिगत प्रलाप
 याइ ।

विचाः बालांक ब्वय्वं कविता जुइगुमखु छायाधा सां विचाः हे कविता
 मखु न संदेश हे कविता खः । कवितां विचाःयात जक प्रतिपादित याइमखु ।
 यदि विचाः व सन्देशयात जक कविता ब्वइगु जूसां थ्यागु अनुभूति नं कविता
 जुइमाःगु खः —

झीसं नय् मखन

झीसं पुने मखन

उकि नु पासा

झी फुक्क वनाः

साहू नं सुचुकातःगु

झीगु हि च.ति

झीसं झीगु याना काय् ।

हानं मेगु छपु स्वय् —

बुद्धिया सुलचं, बुद्धिया तपुलि

बुद्धिया कोट, बुद्धिया लाकां

बुद्धिया बुद्धिया लें फिनाः

झीसं बुद्धिया अय्लाः त्वने !

शुक्रं यानातःगु अभिव्यक्तियात कविता धकाः नाला काय थाकु ।
 अन्यागु अभिव्यक्तिइ कल्पना, लय, शिल्पय् जक मखु अभिव्यञ्जनाय् ग्यसु-
 र्यंगु दु धाय् मछि । नापं कवितायागु मूयात जक मखु अस्तित्वयात नापं
 सक्रमण याना यंकिइ । थव कथं यागु प्रवृत्तिइ जनमानसं कविता प्रति आस्था
 व विश्वास लुकु बियावनी ।

कविताय् बाह्य व आन्तरिक जीवनया अनुभवतय् थःमहं भोगे यानाः
 उकियागु इमान्दारितापूर्वक अभिव्यक्त यानतःगु द्माः । नाप जीवन
 व जगत प्रति थःगु प्रतिक्रिया, मान्यतायात न्ह्यव्वया तइ । थुकि व्यक्तित्व
 हुयाच्चंगु दइ गुक्रियाना रागात्मक हुयाच्चनी । कविताया संवेगयात छगू भाषां
 मेगु भाषाय् अःपुक भाय् हिला यंके फइमखु । नेपालभाषायागु कविता मेगु
 भाषाय् भाय् हिला यंकेबलय् व भाषाय् व कविता छपु बांलाःगु कविता जुइफु
 तर नेपालभाषायागु मूल कवितायागु प्रतिनिधित्व गुबलें जुइफइमखु । अथेतुं
 मेगु भाषायागु कविता नेालभाषाय् भाय् हिलेबलय् व कविता नेपालभाषाय्
 छपु बांलाःगु कविता जुइफु तर मूल कवितायागु प्रतिनिधित्व जुइ फइमखु ।
 तर गद्य चवयः छगू इयात कुचा कुचा थला तःगु संवेगहीन, विचाः जक
 ब्वयातःगु, शिल्प र कलाहीन अभिव्यक्तियात धाःसा अःपुक भाय् हिलेफइ ।

कविता भावया पुचः मखु, तर्कया पुचः मखु, दंशु नाराग पुचः मखु ।
 कवितायात विचाः संप्रेषण याय्गु छगू साधन जक भाःविइगु कांपिसं किसियागु
 वर्णनया न्हूगु व क्वंपुगु संस्करण जक जूवनी । कविता ला विचातय्गु पाखे
 मखु भावयात अभिव्यक्त जुइगु कथं खँग्वःतय्गु पाखे च्वयातःगु दइ
 (मालामे) । विचाःयागु पाखे जक कविता साधना जूगु जूसां छगू भाषा मेगु
 भाषाय् अःपुक भाय् हिलेफइगु खः । वस्तवय् खँग्वःतय् वैगु रूपय् वैगु ध्वनिइ
 लिधंसा कयाःचइगु जूगुलि उकियागु आकार प्रकार छगू जादू थें ज्याःगु शक्ति
 दइ गुकि संवेगयात उद्दिपित यानाबिइ (रा. पू. तिथारी) उकि मूल कविताय्
 प्रयुक्त जुयाच्चंगु खँग्वःया थासय् मेगु भाय्यागु पर्यायवाची खँग्वः तय्बलय्
 उलि सशक्तता दइमखु । कवितायागु भाव उलि बांलाक अभिव्यक्ति जुइ
 फइमखु । छायाःसां मूल कविताय् प्रयुक्त जुयाच्चंगु खँग्वलय् भाव आरोपित

जुयाच्चनी । खँग्वः कविताय् प्रयुक्त जुडबल्य् वाय् कविताया सृजना याडबल्य्
खँग्वः प्रतीकात्मक जुइ (काडवेल) छाम्घासा खँग्वलं छुं भावयात उब्देलित
याना बिइ । खँग्वलं सिर्फ पिनेयागु वस्तुयात संकेत यानाबिइ गुगु संवेगात्मक
नं जुइ (काडवेल) ।

कविताया नामय् प्रकाशन जुयाच्चंगु रचना पाखे साहित्य रूपल्य्
उछखलता नं वयाच्चंगु दु । थन्याःगु उच्छखलता साहित्ययागु विकास घः
चुकू ताना बिइफु । ब्वमितय्गु नुगल्य् कविता पाखे विश्वास व आस्था म्हो
याना बिइफु । छगू दसु कयं—

बिया छव्य् हयाय् जूह्य् थ्व शातिचा

प्याहां प्याहो जुयाच्चन

थ्व अन्धकारय्

वा थ्वैत बलजपती या

बसःपाय्कि थ्वैत

कुमारित्व नंगया थ्वैगु

हि बाः बाः घय्क ।

थुकिइ प्रयुक्त जूगु बारस्परिक घात— प्रतिघात, खँग्वलं प्रयोग याना
तःगु प्रक्रिया खँग्वयाःगु आक्षरिक अर्थ, उकी वःगु प्रतीक, रूपक व अलंकार
आदि निर्दिष्ट याःगु भावयात विश्लेषण याना स्वयंबल्य् च्वःम्हेसिगु नुगः दुने
सुनाच्चंगु बलात्कृत भावनायागु अभिव्यक्ति थें जक ताः । कवि जनमानसं
उबले तक उपेक्षित जुइ गुबले कवि असनय् त्वःता तःह्य दोह जुयाः अभिव्यक्त
याइ ।

आः कविताया नामय् पिंदगु मेगु प्रवृत्तियागु रचना छपु स्वय् :—

थो सतकय्— सतकय् घँय्त दु ।

पार्कय्— पार्कय् घँय्त दु ।

बस— बसय् घँय्त दु ।

बहालय्— बहालय् घँय्त दु ।

त्वाल्य्— त्वाल्य् घँय्त दु ।

तिकिङ्ग्याः ह्वत् घँय् तु ।
 सुकुन्दाय् घँय्, दलुखय् घँय्
 धाकाया गाय् घँय्, तपुलिङ् घँय्
 त्वःदेवाय् घँय्, पालचाय् घँय्
 साहित्यय् घँय्, उपन्यासय् घँय्
 बाखनय् घँय्, प्याखनय् घँय्
 नेपाःया ग्वलंग्वः आखलय्
 रंजनाय् घँय् भुजिम्बलय् घँय् !

थुकथं कविताया नामय् पिकयातःगु ध्व रचना ब्वना यंकेवलय् बिचाः
 व मतयात जक न्ह्यब्वय्त् कुतः याःगु खनेदु । कवितां छुं खँग्वलं छगू भाव
 छगू अनुभूतियात अमिव्यञ्जना याना बिइ । कवितायागु छगू गुण गद्य सिके
 साप हे म्हो खँग्वलं आपालं धाय्फु (भोलेयर) । तर च्वय्यागु रचनाय्
 समष्टि रूप काय् बलय् आपालं खँग्वलं, चित्रणं म्हो खँ धाय्फु वँगु खँ प्रतीत
 जू वः । थन्यागु रचनायात कविता नालेगु खःसा कबि दुर्गालाल, पूर्ण वैद्य,
 बुद्ध साय्मि आदिपिसं सृजनमूलक साधना मयाःसां जिइधुकल । अस्तु ।

बस्तु सहिनाः थःगु लजगाः न्ह्याकादिसँ !

छिगु लजगाः न्ह्याकेत बस्तुयात माःगु नसा

व वासः जिमिथाय् काः झासँ ।

उलिजक मखु खे नय्त माःसां, ध्वयेकेत खाचा माःसां

जिमिथाय् स्वापू तयादिसँ !

रत्न फौड इगडष्ट्रीज (प्रा.) लि.

नयाँ बजार ।

फोनः— २-१३४३६, २-१३४५६

ज्यापु जातिया ब्वथला :

छगू परिचय

- चुन्दा बज्राचार्य

१. न्ह्यखें

बागमती खुसिया फुपय् च्वंगु १६ × २० माइल ताहाकगु गाः परापूवं-
कालनिसें नेपाःया केन्द्रस्थल जुयावयाच्चंगु दु । नेवाः जातिया मूछे प्राचीन
नेपाः थ्वहे गालय् जःखः तरु लिकुनाच्चंगु खनेदु । थ्वहे क्षेत्रय् दुने वस्तिय पिं
न्हापांगु जाति खः नेवाः जाति । 'ज्यापु' जात छगू जात नं नेवाः जात मध्ये
छगू खः । नेवाः जातियात छगू जातिया रूपय् हनावन घाःसा ज्यापु जाति छगू
उपजाति जक खः । चलन चल्ति कथं थौं कन्हय् 'ज्यापु' जातियात उपजाति
कथं मकासे छगू जाति कथं कयावयाच्चंगु दु । नेवाः जातिया ल्याखय् 'ज्यापु'
जाति जक हे सच्छि ब्वय् (१००%) पिइनिव्व (४२%)^० दु । थुपि हे
नेपालय् न्हापां बस्ति याःवःपि नेवाः जाति खः । शुद्र बर्गय् लाःपि ज्यापुत
नेवा जातिया क्रम कथं स्वयावनेगु जूसा बुद्धमार्गी नेवालय् गुभाजु, बरे व
उराय् घुंका लाः बः । क्वय्यागु जातिया क्रमय् खुसः, तेवे, छिपा, पुं, गथु

^०Colin Rosser:- 'Social Mobility in the Newar caste System':- Caste and Kin in Nepal, sterling Publishers Pvt. Ltd. New Delhi. P. 86, 1978.

आदि लाः । न्हापा गुभाजु, बरे, उराय् व ज्यापुया दथुइ छगू हे भुतु जुया च्वपिंदुपि थौकन्ह्य सामाजिक व्यवस्था कथं गुभाजु, बरे व उराय्तय्त 'जा' छगू छयलेगु मया ।* नेबाः जातिया उपजाति 'ज्यापु' यात जाति कथं छयलेमा गुया मू खँ ज्यापु जाति दुने हे नं थी थी उपजाति दया खः । यन थोथी लेबकपिसं थी थी कथं ज्यापु जातियात ब्वथलेगु याःगुया छुं दसुया नापं येँया ज्यापु समाजय् ज्यापु जातियात गथे ब्वथलेगु याना तःगु दु धैगु न्ह्यब्वय् त्यनागु दु ।

२. ज्यापु जातिया विकास

गोपालराज वंशावली उल्लेख यानातःगु नेप (गोपालराज वंशावली-पो १७ (क) श्लो ५) यात धनवज्र वज्राचार्यजुया धापू कथं नेप खँग्वलय् आल प्रत्यय स्वाना नेपाल जुगु खः । नेपालया अर्थ संस्कृत भाषं 'सापु' जुगु खने मदु । उकिं संस्कृतया गोपालया हे अर्थ कथं छुं अनार्थ भाषं संस्कृतकरण जक यानातःगु जुइ । संस्कृत भाषं गुगु जातियात गोपाल वा अभीर घाइगु खः, वहे जातियात उत्तर वा पूर्व वःपि किराततय्गु भाषं 'झ-हे-पा' घाःगु खनेदु । 'झ-हे-पा' या अर्थ 'सा-मेय-जवा' खः । अभीरतय्त 'महाभारत' सफूतिइ 'सभा पर्व'य् शुद्र वर्गय् ल्याबानातःगु दु । अमर कोषय् अभीरयात 'महाशुद्र' वर्गय् लाकातःगु दु । उकिं हे 'सा-मेय-जवा' शुद्ध वर्गयापि खः । प्राकृता भाषां खँल्लाबल्ला याना संस्कृत भाषं अभिलेख पलिस्था याइपि लिच्छवि वर्मण, गुप्त आदीपिसं 'झ-हे-पा' यात स्यंका 'नेपाल' यानाबिल । 'नेपा' घयागु आखःखः लुमंका तय्गुया लागि 'ने' मुनिया कल्पना याना 'नेपाल' घयाःगु नेमुनि पालन याःगु दे घकाः परिकल्पना याना तल ।

विद्वान्तय् धापूकथं सृष्टिया रचना तथा सम्यताया आरम्भ दकले न्हापां हिमालयया दक्षिण पाखेया उपत्यकां जुल । आदि मानवनं यन हे जुल । नेवात नेपाःया मूल जाति खः । नेवाःत आदि मानव खः । थुकिया पुष्टि नेवाःया आकार प्रकार, भाषा व संस्कृति याः ।

*चुन्दा वज्राचार्य 'नसात्त्वैसा रितिथिति स्त्रीगु जातीय विभाजन' ब्वय् स्वां, न्हापांगु स्वां, पौ २४, ने. सं ११०२ ।

गोपाल वंशावली उल्लेख यानातः गु वथं लिच्छवित वया नेपाल्यु
राज्य याः वय् न्ह्य यापि ३२ ह्य किरात जुजुपिनिगु नां वियातः गु दु । इपि
नेवाः जातिया जुजुपि खः । अनं लिपा लिच्छवि जुजु जुल । लिच्छविपिनं
नेवाः जूगुलि थुपि नं नेवाः जुजुहे जुल ।

गुंगुगु शताब्दीया अन्त्ये उत्तर प्रदेशं वैश्यत वया थुमिसं लिच्छवितयत्
त्याका न्हूगु राज्यया नी स्वना थुपि न्हू वःपि वैश्यतसें लिच्छवितयत् राज-
काजया छुं ज्या मब्यसे कृषक वा ज्यापु याना विल ।*

यथे ज्यापु खंवः उत्तर प्रदेशं वःपि वैश्यतयसं लिच्छवितयत् नामकरण
यागु गुंगुगु शताब्दी निसें दुगु खनेदु ।

जयस्थिति मत्तलं नेवाः तयगु ज्याः कथं जाति वः थः गुलि दकलय् ऋष्वः
३२ जातिया ज्यापु धकाः वः थलातः गु खनेदु । उकि हे मयजु कोलिन रोमेरजुं
थः गु चवसुइ नेवाः जाति दुने पिइनिव्व (४२%) ज्यापुत जक दु धकाः
उल्लेख यानादिल ।

बुज्याः याइपि ज्यापुत इमान्दार, सोझा, मेहनती व सहनशीलता दुपि शाह
व राणातयगु शासनया इलय् भचः थुमिन क्वतेनेगु यात । गुगु कारणं याना
न्हियान्हिथं स्यना वन । २०२१ य वया 'मुलुकी ऐन' दय्का 'मोहियानी हक
सुरक्षा' जूसांनिसें बुज्या सना जीवन हनिपि ज्यापुतय् आर्थिक अवस्थानं
बांलाना वल ।

भाजु गोपालसि नेपालीजुं थः गु सफू 'नेवारस' (Newars)
धयागुलि 'ज्यापु' निगः आखः यात यथे अर्थयाना तः गु खनेदु । ज्यापुया 'ज्या'
आखः खः लं ज्या (यायगु) व 'पु' धयागु आखः खः लं छगू प्रकारया 'तौलि वा'
धकाः अर्थ याना तल । उकि न्हापां 'तौलि वा' पिइगु ज्या यागुलि ज्यापु
धाः गु खः ।

गुह्य गुह्यस्या धातूकथं ज्या यक्वः याय्फुगुलि 'ज्याफु' धाः गु खः ।
लिपा 'ज्याफु' या 'फु' ज्यला 'पु' जुयालि 'ज्यापु' जुगु खः धाईपिनं दु ।

*बाबुराम आचार्य, अनुवादक स्वयम्भूलाल श्रेष्ठ "नेवाः नेवाः भाय् व
संस्कृति" पिकाक साहित्यया मूलुखा, - पी ल्याः १२ ।

ज्यापु खास याना बुद्धमार्गी जूसानं गुह्य गुह्य ज्यापु हिन्दुमार्गी समाजयनं खनेमदुगु मखु । थज्यापि ज्यापुत मुख्यया । ज्यापु जाति स्यःस्यः जाति वनेन स्वयाच्चपि खनेदु । गुह्य गुह्य ज्यापुत छेली ब्रम्हुयात पूजा याका तले गुभाजुयात नापनाप कर्मकाण्ड याकिपि नं दु । थज्यापि ज्यापुत छखल जैशी दे।लय् च्वपि डंगोन खलः नं खः । बुद्धमार्गी ज्यापु हिन्दुमार्गी ज्यापु जुया वनेगु प्रवृत्ति याना 'शुद्र' जाति धकाः गुगु धयातःगु खः वनं निकू दला 'सत शुद्र' व 'अमत शुद्र' धकाः जुल । हिन्दू धर्म हनिपि ज्यापुत 'सत शुद्र' जुन अले बुद्धमार्गी परंरानिसें न्ह्याना वपि ज्यापु जाति 'अमत शुद्र' धकाः जुल । 'सत शुद्र' व 'अमत शुद्र' जातितय् दभुइ छुं पंगल मदक् हे वैवाहिक कथं नं काल बिल जुउ ।

हिन्दू ज्यापुत विस्तार विस्तारं हिन्दू जुयावः । थज्यागु हे खँयात कया भाजु गोपालसि नेपालीजुं थथे धयातःगु खनेदु 'जब ज्यापु जाति धनी जुल धाःसा थःगु जातियात श्रेष्ठ धकाः छचलि नापं न पं गरिवह्य श्रेष्ठ म्हाय-मचा विवाह याना दबा पाखें मचा दत धाःसा वया परिवार लिपावना पूर्णरूपं हे श्रेष्ठ जुइ । माथेमा जाति थज्यापाखे हे विकास जुगु जात खः ।* शुर्पा स्यःस्यः वर्गया उपजाति खः ।

माथेमा जातिथेंतु यदि गुभाजु, बरेतय्सं 'चूडकर्म' याय् न्ह्यः विवाह याना मचा दत धाःसा अज्यापि गुभाजु बरेनिसें वया पाखेंया खलः फुकसित 'ज्यापु' जाति धाय्गु सामाजिक परंपरा दु । तर थौकन्ह्य् थज्यापि गुभाजु बरेतय्सं जाति हिला यंकुगु खनेमदु ।

प्रजापति (कुह्याः) जाति न्हापा ज्यापु जाति स्वयां कवय् खुसः व तेपे जातिया वर्गय् तयात पि जाति खः । येँयापि अप्वः धयाथें ज्यापुतय्सं कुह्याः जाति नाप दक्त्रः विधि व्यवहार कालबिल यासानिसें कुह्याःयात नं ज्यापु जाति दुनेहे तय्गु याः ।

*Gopal Shing Nepali, 'The Newars' United Asia Publications, 12. Rampart Row, Bombay :PP 167

३. ज्यापु जातियात थी थी उपजाति ब्वथला

‘लः चले जूगु’ जातिया वर्गय् दुने लाःपि ज्यापु जातिया मू ज्या बुज्या याना देशया प्यखें विकासया क्षेत्रय् बः बिइगु खः । थुपि बुज्याय् जक सीमित मजुसे देशया हरेक क्षेत्रय् दुने चवना ज्या सनेगु याना बयाच्चंगु दु । थौकन्हय् ज्यापु जाति उच्च शिक्षा प्राप्त याना श्री ५ या सर-कार, त्रि. वि. वि. सेवा, संघ संस्थान आदि थाय् थासय् डाक्टर, इन्जिनियर, अधिकृत, शिक्षक आदिया रूपय् खनेदु ।

‘ज्यापु’ यात कृषक वा किसान नं धाः । थ्व ज्यापु धा कृषक वा किसान खंग्वःलं ‘ज्यापु’ जाति दक्खिसितं कय्च्याः । थ्वहे ज्यापु जातियात थी थी ब्वथला ज्यापु जातिया उपजातिया विकास जूगु खनेदु । थ्व उपजाति ज्याः कथ ब्वथला तःगु खः ।

ज्यापुयात कोलिन रोसेरजुं च्यागू उपजाती ब्वथला तःगु दु ।

१. महर्जन	२. डंगोल	३. सुवाल	४. दुवाल
५. सापु	६. काबुजा	७. मुसः	८. लवत आदी ।

भाजु गोपालसि नेपालीं ज्यापु जातियात उपजाति ब्वथलेगु थथेयाना तःगु खनेदु ।

१. सुवा	४. खाला →	क. मेपु
२. कुह्याः	५. फही	ख. सापु
३. डंगोल		

खाला उपजातियात निधिकथं ब्वथला ‘मेपु’ व ‘सापु’ धका. किरात-कालया ‘डहेपा’ यात न्ह्यः ब्वय्गु याना हल ।

भाजु हडसनजुं न्ह्यः ब्वयातःगु हडसनया धलः अध्ययन थाय्बलय् ‘ज्यापु’ जातियात निथी कथं उपजातिइ ब्वथले छि ।

१. करुणामयनाप स्वापु दुगु ज्या याइपि ज्यापु उपजाति ।
२. करुणामयनाप स्वापु मदुगु ज्याः (प्रत्यक्ष रूपं) ज्या याइपि ज्यापु उपजाति ।

ज्यापु उपजाति

ज्यापु उपजाति

१. किसान	
२. बोनी	१३. मू
३. दगू	१४. भोकु कुह्याः
४. का.भुजा	१५. कुह्याः
५. कुह्याः	१६. भल्हेज
६. मुशक	१७. नली
७. चिउ	१८. भुंगवर
८. भवाःले	१९. ब.कु (ब.कु)
९. गो	२०. स्वः
१०. बोसी	
११. कोइनास्त्र	
१२. जिवानली	

येया ज्यापु समाजयात अद्ययन याना स्वयबल्य चलन चल्ति (खैल्लाबल्ला) कथं छगू कथं उपजाति ब्वथलेगु याना तःसां ज्यापुतय नां नापं गनं जाति चव्यमाःसा छगू कथं खनेदु । चलन चल्ती ज्यापु उपजातियात चव्यगुलि बः मविउगु खनेदु । उकिं ज्यापु जातियात न्हापां निगू उपजाति कथं ब्वथले छि ।

३. १. चव्यगुलि छयलातःगु उपजाति नां

३. २. चलन चल्ति छयला दयाच्वंगु उपजातिया नां

*यन ज्यापु उपजातिया ज्या स्वयगु खःसा K. P. Chattopadhyay या "An Essay on the History of Newar Culture"—Educational Enterprises (P.) Ltd. Kings way. (Kantipath) Kath. 1980. PP. AP. D. 93 to 96. कुह्याःयात करुणामयनाप स्वापु तयाः निगू कथं ब्वथलातःगु खनेदु । कुह्याः गुह्यां करुणामयनाप स्वापु मदुपि खनेदु ।

३. १. चयगुलि छयलातःगु उपजातिया नां-

स्कूल, क्याम्पस, अफिस प्रमाणपत्र आदि थाय् थासय् दर्ता जुया च्वनिगु नामय् छयलिगु उपजाति थथे खः ।

क) डंगोल ख) महर्जन ग) सि
ग) सुवाल घ) प्रजापति ङ) पाछै आदि ।

थुकी दुने हे दक्कः धयार्थे ज्यापुतय्गु उपजाति दुथ्याःगु खनेदु । थुकी दुनेहे चलन चलि कथं छयलेगु उपजाति लानाच्चंगु दु ।

३. २. चलन चलि ज्यापु समाजय् छयलेगु याना वयाच्चंगु ज्यापु उपजाति-

ये च्वपि क्व ज्यापु जातियात भौगोलिक दृष्टि ब्वथलेगु यानातःगु दु । गनं थय थासय् च्वपि छः छःपिनिगु नामं छःपालाया रूपय् ब्वथलातःगु दु । गनं ना कथं ब्वथलातःगु दु । गनं जन्तु लहीगु कथं, गनं गुठी कथं, गनं ज्या पाइगु ज्याः कथं ब्वथलातःगु दु । गुगुलियाना स्पष्ट कथं थाय् वाय् ज्या सीदुगु खनेदु ।

३. २. १. भौगोलिक कथं ब्वथला-

मल्लक नय् 'ये' यात छगू राज्यया रूपय् कय वयाच्चंगु खः । थुबलय् हे देयात स्वक्क थ । धाय्गु यानातःगु दु ।

क) थेंने ख) क्वने ग) दथुत्वा

श्व मल्लकालया भौगोलिक विभाजन यानातःगु समाजय् चलन चलि त्यना हे चन तिनि, छयला हे वयाच्चन तिनि । श्व विभाजनय् ज्यापुतय् कथं त्यंगलं च्वय् थेंने, मरू क्वय् क्वने अले त्यंगः व मरूया दथुइ दथुत्वाः धकाः धाय्गु यानातःगु खनेदु । तर न्हायाया धापू कथं जूना न्या त्वहँ (असं) नं चय् थेंने, मरूया तग्वः त्वहँनं (थौकन्हय् मदु)° क्वय् क्वने, त ग्वः त्वहँ व न्या त्वहँया दथुइच्चंगु थाय् दथुत्वाः खः । लाय्कु कुमारी गन गन थासय् साली अन अन शहर मेगु दक्कः गांपा रूपय् कयातःगु थौतकनं ज्यापु

°तःग्वः त्वहँ धकाः धाय्गु यानातःगु मरूहिति 'कँगः अजिमा' वनेगु लेंपुलय् छगः तःग्वःगु त्वहँयात धाय्गु चलन दु । उगु इकथं स्वना वन धासा धवाकां पिने लाः वं ।

समाज्य् खनेदु । थुगु भौगोलिक कथनं ज्यापु जातियात ब्वथलातःगु खनेदु ।

क) थॅने ज्यापु ख) ववने ज्यापु ग) दथुत्वा ज्यापु

थज्यापि ज्यापुत छगू थासं मेगु थासय् ज्वंवन धाःसां नं न्हापायागु बाय् कथं हे धाय्गु यानातःगु खनेदु । थॅने ववने व दथु धाय्बलय् बिस्तृत जूना थाय् थाय् कथं नं ज्यापु धाय्गु याः । गुगुलियाना थॅने, ववने व दथु त्वालपन गुगु थाय्थाहा ज्यापु धकाः सी दु । उकि स्वंगु धाय्थातनं हानं थो थो कथं 'ज्यापु' तय्त ब्वथलेगु यानातःगु खनेदु ।

३. २. १. क. थॅने ज्यापुतय्त थये ब्वथले छि

१. त्वंगःमि ज्यापु
२. किलागःमि ज्यापु
३. ज्याथामि ज्यापु (गामा ज्यापु)
४. थॅवहीमि ज्यापु
५. छुस्या बाहा मुस्या बाहा ज्यापु प्रादी
६. जमःमि ज्यापु

३. २. १. ख, ववने ज्यापुतय्त थये ब्वथले छि

१. भलननि ज्यापु*
२. त ननि ज्यापु
३. मुसु बहाः ज्यापु
४. बलंपु ज्यापु
५. वकं छे ज्यापु प्रादी

३. २. १. ग, दथुत्वाः ज्यापुयातनं थॅने ववनेयापि ज्यापुतय्त थॅने ब्वथले छि

१. बंगलमि ज्यापु
२. न्यत्तमि ज्यापु
३. मरु किलानि प्रादी

*ज्यापुतय्त मुख्य वस्ति नमि बाः । ज्यापुत पन्थः दुगु थासय् नमि धकाः बवाञ्जनी ।

थंने ववने स्वयां दथुत्वा चिधंगु थाय् खः । उकिं थुकि दुने आपा क्षेत्र
लाः मवः । मेगु न्यात्वहूतं क्षीमा निर्धारण याः वंसा असंया छुं भाग तकन
दथुत्वाः काय्गु याः गुगुलि यानाः न्यत तवनं दथुत्वाल्गु ला वं तर चलन चरित
थथे मया गु खनेदु ।

३. २. २. छः पाला कथं ज्यापु ब्यथला

‘छः’ प्रति आस्था मदुपि जातिला हहे जुइ । ‘छः’ प्रति आस्था तयाः
छ या सुसाः कुसाः याना छःयात रक्षा याय्गुलि३ पालाया रूप्य् खनेदुपि जाति
मध्यय छलः जाति ज्यपु नं खः । थुमिगु हे सहयतां परंपरानिसं
छ.छ.पिनिगु जात्रा मुचारु रूपं न्ह्याना वयाच्चंगु दु । अझ थुमिस
याना नं युग युगतकनं न्ह्याना वना च्वनि तिनि । छःया नां ववकया पाला
छचला ज्यपु धकाः धाय्का च्वंपि थथे खः ।

क) भिद्यः - पाला ज्यापु

ख) पचली भैरव - पाला ज्यापु

ग) मरू गणेशः - पाला ज्यापु

घ) आनुद्यः - पाला ज्यापु

ङ) लुतिमरू अजिमा - पाला ज्यापु

च) न्यतमरू अजिमा - पाला ज्यापु

छ) तानां - किसि खलः ज्यापु आदि ।

छःपाला ज्यापुत छः दुगु थाय्था नाप नापं त्वाःत्वाल्य् चने
यानातःगु खनेदु । थःगु पुर्खौली थाय् त्वाःता छगु थसं मेथाय् च्वं वन धा ला
छःपाला कथं हे ज्यापु धाय्गु चलन दु । छःपाला ज्यापुत छथि छः थाय्
पालंरा च्वने माःपि दु । गुहा गुहा छःपाला खलः खःसां छः पाला
म्वाःपि ज्यापुत नं दु । छःपाला च्वनेम्वाःपि छःपाला खलः ज्यापुत गुहार
छःपाला अंश इनेथें इने मछिना जुसा गुहास्यां छःपाला च्वने मन मव
त्वनुपि खनेदु ।

३. २. ३. धासा वा तरकारी कथं ज्यापु उपजातिया नां

छगू विषयल्य् आपालं ज्ञान दत धाःसा वं वयात सिउगु

‘जीवज’ धाय्गु चलन दु । ज्यापुत नं बुज्याय् जक सना थगु जीविका
 याना चाहिं जूगुलि बुज्याय् छगुलि विशेषता प्राप्त याइगु
 याना वन । थथे हे विशेषता प्राप्त जूगु पाखें हे गृह्य गृह्य ज्यापु खलया
 याना थुइकेगु याना वन । विशिष्टता कथं उपजातिया नां जूगु थथे खनेदु ।

- ५) बकुला-निखलः (चसान व यतखा)- बकुला तरकारी कथं
- ६) कं छेँ- तरकारी कथं- पचली वनेगु लैय्- खाख्ये नय्मज्जुपि
- ७) फकं-फकं तरकारी कथं पचनी भैरव चपाला
- ८) पाछेँ-पाछेँ तरकारी पिना व्यापार याइपि- न्यतयापि तर न्यतमरू
 अजिमा नारा सापु मदुपि

३. २. ४. जीव जन्तुत लहिलियाना ज्यापु उपजातिया नां जूपि

जीव जन्तुत छेँ लहिना धाय्या लागि लया लागि थार् थास्य् जः
 याना ‘पु’ धकाः धाइ । छु छु जीव जन्तुत लहिगु वा जःय्गु खः वहे जीव
 याना ‘पु’ अखः तना नामकरण जूगु उपजाति थथे खः ।

नां	ज्या	वस्ति
१) सापु-	सा लहिपि जइपि-	किलागः
२) मेपु-	मे लहिपि जइपि-	"
३) फेपु-	फे लहिपि जइपि-	"
४) ह्येपु-	ह्ये लहिपि जइपि-	लगमं वचय् पचली वनेगु लैय् ।

थन मुख्य वस्तियत वया च्दयागु खः । सा, मे, ह्ये व फे
 याना लहिकू तर स पु मेपु फेपु व ह्येपु ज्यापु धकाः धाल धाय् व च्वय्
 याना कथं हे ध्वाय् वइ ।

३. २. ५. गुथि कथं नां जूगु ज्यापु उपजाति

‘नेवार बिग्रियो भोजले, परवतिया बिग्रियो भोजले’ धैगु उखान
 याना लयातःगु खः । नेवातय् भ्वय् जुइगु छगु गुथि याना नं खः । गुगु
 याना लागि जूसा गुगु गुथि म्बा मदुगु मनोरञ्जन कथंनं हनाख्गु दु ।

गुथि ह्यःपि अथः याना ज्यापु जातिनं छलः खः । गुथि कथं हे ज्यापुया
उपजाति जुया ब्वलना वःगु नं दु ।

क) मू ज्यापु - मूस्वां गुथि

ख) गो ज्यापु - गो गुथि

करुणामययात मूस्वां छाया लागि मूस्वां गुथि धकाः याना तथाः
शुकी दुने दुध्यापि गुथियारतम्सं जक मूस्वां पिइ दु मेपि ज्यापुतय्सं मूस्वां
पिइ मदु याना तःगु दु ।

गुभाजु, बरे उराय् व ज्यापुत हे सितः धाःसा मसानय् हःगु 'लाश'
या उइगुया लागि गो गुथि' धकाः स्थापना याना असहाययित्त सहारा
बिइगु सेवा कथं गुथि हनाच्चेपि ज्यापु खलःयात गो धाय्गु चलन दु ।

३. २. ६. ज्या कथंया उपजाति

गुह्य गुह्यं ज्यापुत ज्या सनेगु याना व हे ज्या ववकाया उपजातिया
रूप्य खने दुपि नं दु ।

उपजाति -

ज्या

क) दगू - बु दाइपि ज्यापुत - मुख्य याना ववने खनेदु

ख) काः बुजा - काः पुइपि

ग) नाल वन्दी ज्यापु - सलया तुति नाल ताइपि

घ) सुवाल - ब्वय्लय् सुवाः च्वनिपि

ङ) पुलुपुलु ज्यापु - सिधं यंकिबलय् ति ज्याका ज्वना वनीपि

च) अवाः - अशः तथा व्यवसाय याइपि

छ) फू बरे ज्यापु - पञ्चदानबलय् फू बरे काःवनिपि ज्यापु*

यौकन्हय् मल्लकालबलय् बुया दापु काय्माल धाःसा ग्याहास्यानं
काय् मज्जु । उबले 'दगू' तय्सं बुज्या दापु काय्गु याना वयाच्चेगु दु ।
यौकन्हय् तकनं गुह्य गुह्यस्वां बुया दापु काय्माल धाःसा युमितहे सतेगु याः
सर युमित श्री ५ या सरकारं मानेमयाः । काः छगू किसिमया बाजा खः,
गुगु बाजा तःतर्षगु पूजाया नापनापं सि बलय् पुइकेगु याः । थ्व बाजा पुल

*नारायण चःबाय् बरे कुनातःपि ज्यापुत ।

धाय्वं स्वर्गं च्वंपि द्यःपिसं स्वः वइ धयागु धापु दु । नालन्दी ज्यापु सापुं
दु । हरिहरसिया पाले दिल्ली नेपाः तलेजु भवानी हवने जंगल्य लूहा मे
द्यःपत भाग बिया ज्यापु मध्ये छहा सिवला दय्के विल । अन्ननिसें “व भोग
थुहा सुवाल ज्यापु जुल”* थुकथं ज्यापु जाति दुने सुवाल उपजाति ज्यापुया
जुल ।

३. २. ७. अन्त्यस्थि क्रिया दुध्याईपि उपजाति ज्यापु

क) का.बुजा ख) पुनुपुलु ग) गो

३. २. ८. कुमाः ज्यापु

न्हापा ज्यापु जाति स्वयां वत्रयागु जाती लाःपि कुमाः ज्यापुन
न.पं आपालं बिधि व्यवह र याना हःसां निसें ज्यापु जाति दुने दुध्याना व.पि
खः ।

क) घउ म्यग. कुमाः - घउ म्यगः जक दय्किपि कुमाः

ख) व्यासी कुमाः - व्यासी जक वना कुमाः ज्या याईपि

ग) हाकु कुमाः - हाकु भारा दय्किपि कुमाः

घ) ह्याउँ कुमाः - ह्याउँ भारा दय्किपि कुमाः

कुमाः जातिपिसं चाया थलबल दय्का व्यवसाय याय्गु याना
च्वंपि खः । अथे जूसां फुक कुमाः जातिपिसं भारा छिइगु याना वयाच्वंगु
खनेमदु । घउ म्यगः कुमाःपिसं घउ म्यगः जक दय्केगु याना घउ व्यवसाय
याइपिन्त गवाहली यानाच्वंगु खनेदु । व्यासी कुमाःतय्सं थन (थ.गु छे)
भारा दय्केगु मया । हाकु भारा छीपि कुमाःतय्सं ह्याउँ भारा छीमखु तर
ह्याउँ भारा छिईपि कुमाःतय्सं हाकु ह्याउँ अर्थात भारा घःचालय् दय्का हानं
भारायात छुना ह्याउँकेगु याः । थौन्हय् हाकु भाराछीपि व ह्याउँ भारा
छीपि दकाः ये पाःगु खनेमदु । फुक कुमाः ज्याः याइपिसं भारा दय्का नं
छिइगु याः । तर स्वपय् वन घाःसा थथे खने मडुनी ।

*पुष्पप्रसाद जुहं डेल “तलेजु भवानीको मन्दिर” “मधुपर्क” वर्ष ४ अंक २

भाषात मसान्व २०२४ बैश,

३. २. ६. ज्यापु पाखें पुढील्लो उपजाति जूगु

थज्याःगु उपजाति गनं कुनां कथं विकास जुया व गु दुसा गनं व्यवसाय कथं विकास जुया वःगुनं दु । न्हागां छ्हा व्यक्तिया नां नापं छुइगु जुल अनं वहे नां नाप वःगु उपजातिया रूप्य वया काय्, म्हाय्, भौ आदि खलः - यात हे छचलेगु यात । मय्जु मोतिमाया भ्यावसा डगोलजुया धापु कथं “न्य मि ज्यापु जितनारांनं आपा ‘भ्याबर थ्वं’ जक यय्का आपा सिंसि धाय्का जुइगुलि ‘जितनारां भ्यावरा’ धकाः नां जुल । लिपा वना वया काय् म्हाय् छ्हा छुइमि फुक्कसित हे भ्यावर खनः धाय्गु यात ।” भ्यावरा खलः न्यतय् पत्रवल्या रूप्य विकास जुयाच्वंगु खनेदु । थुगु कथं हे कुनां कथं उपजातिया रूप्य विकास जुया च्वमि खनेदुगु थये खः :-

क) भ्यावरा ज्यापु

४ खलः थाय् न्यत

ख) रुयाः ज्यापु

८ खलः

थुमित हानं निगू खलःलय् विभाजन जुल ।

१) रुयाः खलः जक

२) दुरू रुयाः खलः-दुरूया व्यवसाय् याःगुलि नानकरण जूगु, अस्

ग) स्या.वजि ज्यापु, त्यंगः

घ) माकः ज्यापु - ववःने दकलय् ववय् वस्तियाना च्वमि

ङ) घउचा ज्यापु - किलागः

च) धवंगरा ज्यापु (ध्वमि) मरू

४. लिखें

नेवा. संस्कृति पूर्णमि ज्यापु जातित मेहनती, लगनशील व कार्य-दक्षता दुमि खः । मुख्य पेगाया रूप्य बुँ ज्या याना च्वमि ज्यापु जाति, थाय् थाय्कथं थुमिगु उपजातित पाः । ज्यापु देशया दक्ख धयाथे थासय् दु । मुख्ययाना थुकि बन्ति येँ, यल, खःप हे जकां जूगु खनेदु । थथे जूसां येँया ज्यापुया उपजाति यतय् खनेमदु अथेतुं स्वपय्न् खनेमदु । यल, खःपय्, येँ स्वथासं थीथी कथंहे ज्यापुतय् उपजातित विकास जूगु खनेदु । गुगु गुगु उपजाति फुक्क भनं वहेकुं

०धवंगरा ज्यापु अक्कः यानाः फोहरिमि ज्यापुतय् ज्याय् वास्ता मदुमि ज्यापुतय् भाय्गु चलन दु ।

गंगा गुग्गु गुग्गु ज्यापु उपजाति बहे मजू । थये जूगुया मुख्य कारण उपजाति
 गंगागु द्यूकीगु जाति खः वा छगू जाति मेगुली विकास जुया बड्गु खः । थय्
 थाय् कथं अनुकुल ज्या विकास जू । नानापां उपजाति न्हना नं वंगु नं
 मादु । मगरा, खस, मजु आदि उपजाति न्हू कथं बलना वंगु जाति
 गः । द्यूके धनाः द्यूकुगु जाति मखु । गनं गनं जान ज्याकथं बलना
 गल, गनं गुथि कथं बलना बल । अले फुपिसं मफुपिन्त ववत्यला चाय्या
 जाति ववय्या जा धकाः छगू जातिइ दुनेनं थजति ववजाति धकाः जुल ।
 नपाव् धाय्गु खःसा जाति धयागु छुं हे मखु परंवरानिसे न्ह्याना वंगु
 गगर व संस्कृति यात स्थिर रूपं स्वाका तय्गुया छगू बल्लागु खम्बाः जर
 गः ।

येँ छगू थज्यागु थाय् खः गन भिन्न थासँ लजगाःया लागि
 नया वस्ति याना च्वनी । उकिं थन थाय् खः । उकिं थन थय्
 थाय्गु जाति नं त्वाठः बुकः कथं वस्ति याना वया च्वपिनं दु । दसुया
 लागि तानसेनया अर्थशास्त्री 'पृथ्वीराज लिगल' छहा नं खः 'लिगल' ज्यापु
 जातिग छगू उपजाति वः । तर 'लिगल' उपजाति येँ गनं खनेमदु ।

लिधँसा

येँया ज्यापु बारे ल्याः विइगुलि ग्राहली याना दिनि व्यक्ति

- १) वंगेलमि ज्यापु - नारांदाजु - आजुद्यःपालाया थाकुलि
- २) न्यतमि ज्यापु - मोतिमाया - म्वावरा खलः
- ३) वेतिमाया - मरू किसानी - मरू गणेशःपाला खलः व मेभेपि
 सफू ज्यापुत
- ४) Chattopadhyaya, K. P. 'An Essay on the History of
 Newar' cultur Education Interprises (P) Ltd.
 Kingsway (Kantipath) Kath. 1980
- ५) Colin Rosser; Caste and Kin in Nepal, India and
 Ceylon, Edited by Christoph Von. Furer Haim-
 endorf. 1978.

६) Nepali, Gopal Singh; 'The Newars'; 12 Ram-part Row. Bombay; United Asia Publications; First Edition Jun 1965.

७) आचार्य, बाबुराम; 'नेवा: नेवा: भाय व संस्कृति' अनुवादक श्रेष्ठ स्वयम्भूलाल; पिकाक: साहित्यया मूलुखा ।

८) श्रेष्ठ स्वयम्भूलाल; 'क्षिजि' पिकाक: चवसापासा

पत्रिका

९) मल्ल कमल प्रसाद; 'नेपाल खग्वःया व्युत्पत्ति' छपुलु परिशिष्टांक 'नेपाल भाषा पत्रिका' त्रिभुवन राजत जयन्ती दै २६ आलागाः ल्याः १ पारु ११०० पौ १ निसै ११

१०) प्रधान अयोध्या प्रसाद, 'नेवा: जाति मखु छगू राष्ट्र ख' परिशिष्टांक 'नेपाल भाषा पत्रिका, तपपो' १०९२ आला, पौ २७ निसै ३० ।

११) लुईटेल पुष्प प्रसाद 'तलेजु भवानीको मन्दिर' मधुपर्क वर्ष ४ अंक १ आषाढ मसान्त २०२८ पौ ल्याः ८३ निसै ८६ ।

१२) बज्राचार्य, चुन्दा 'नसात्वंसा रितिथिती क्षीगु जातिय विभाजन' गव्व स्वां, ल्याः १ अंक १ पौ २० निसै ३२ ताहाचल क्याक्पस ।

कलाः, स्वां अथवा कै

महाकवि मिल्टन कां जूसां तबि वया कलाः तसकं बांनः । दुर्भाग्य कलाः तसकं कला स्वभावया जगुलि चांन्हि मिल्टनलिसे स्वा जक लगाना खनीगु । मिल्टनया छद्म पासा दु, सदां वया कला या रूपया प्रशंसा याइल । छद्म बं धाल- मिल्टन छं सके मफु, नल छं खनीगु छिमि कलाः गुलाबया स्वां बे बांलाः ।

मिल्टन लिखः बिग- सः जि व स्वांया बीरद्वला लके मफु तर वया कला अनुभव चांन्हि मानाखन ।

महाकवि- विमला बजाबाज

मनूया मनूत्व मामाजूह्य कवि गिरिजाप्रसाद जोशी

-माधवलाल क्षमाचार्य-

मनू सर्वश्रेष्ठ जीव खः - सकसिनं धाः । तर वया ज्या निकृष्ट जू-
गकसिनं चाः । वं जक कुतः याःगु जूसा श्व विश्व सुख व शान्तिया छे
गगुइगु ला ? वं याय्मफइगु खे नं खइला ? अथे जूसां देव-दानवया द्वन्द थन
प्रादिनिसें छाय जुयावइच्चन ? मनू मनूया समाजय् नं श्व देव, श्व दानवया
आरोप-प्रत्यारोप गनं वल, संघर्ष-प्रतिसंघर्ष गनं वल ? इपि छाय् छपा, छधी
गजुल ? अमिसं दानवत्व थः इतरयाके छाय् मखन ? थः थःयाके जक छाय्
अनाच्चन ?

श्व प्रश्न खः मानव-मनयात, मानव-मष्टिस्कयात आदिनिसें क्वाना-
य्यगु, मानव जाति न्ह्यपु ग्वाराग्वारा दाय्काः समाधान याय्त्त स्वयाच्चंगु ।
नर छुं लगय् मजू, आःतक छुं समाधान मजू । गुलि साधना जुज, गुलि
पयत्त जुल, गुलि प्रयास जुल, फुक्कं 'न्यालालाला ब्यां' जक जुयाच्चन ।

आः, थौंकल्लय् थुकियागु दोष छःयात बीगु त्वःतल, छःयागु आराधना
गानाः छःयागु अनुकःपां दानवत्व निर्मूल याय्गुली, देवत्वया संबर्द्धन जुइ
पइगुली छं सार मखनावल ।

श्व हे सिलसिलाय् कविवर व्यथितजुं थथे धया नं दिल-

... देगः कुन्य छःया पत्यसा

मनू खनाः सिंहासनेसं

गुह्यस्यागु वरद ह्लातं रचना

छायापु खना जि धरणिस

तर खः ला, जू ला ? थ्व खँय् विश्वस्त जुइगु थाय् दत ला ? मनूया समाज, मनूया विश्व, थौं थुकथं मनूयात देवभूमि याय्गु लेंय् लाय्धुंकूगु खः ला ? न्ह्याय्धुंकूगु खःला ?

थ्व खँ आः नं प्रश्न चिह्न हे तिनि । थौंयागु समाजया स्थिति, विश्व-या स्थिति आः नं धयां ने च्वन तिनि- मनू छः जुइफइगु खः ला ? जु हे जूसा गुलितक जुयाच्चनीगु ? मनू छः जुइवं संसारयागु समस्या समाधान जुइगु खः ला ?

थ्व थुज्वःगु प्रश्न खः गुगुलि जीवन-जगत्या लेंय् कथं कयाः व्यथित जुयाः संवेदनशील जूगु कवि-हृदययात उद्বেलित यानाच्चनी । थथे हे विशेष उद्वेलित जूह्य छह्य कवि गिरिजाप्रसाद नं खनेदु गुह्यसिगु कवि-हृदयलय् थथे फुक्क जूगु मनू छः मजुयाःमखु, मनू मजुयाः खः, मनूनं मनू जुया जुइगु मस्वयाः खः धकाः थ्वःगु स्पष्टं ताय्दइच्चंगु दु । थ्व खँ वय्कःयागु कवय ल्ह्यायागु ध्व.तसें नं स्पष्ट याः -

थन 'मनू' गजबगु हे खलः जुयाच्चन खनी !

सुं सु गथे छिपः यात, लःयात यात गय् लखं,

मि मिपात गथे यात, फय्यात यात गय् फसं,

मनुखं ला मनूतय्त अथे याय्गु मसः थन-,

मनूतय्सं मनूतय्त सास्ती याय् सल गय् थन,

मेपिनिथाय् छक्कः स्वेला कंयात कय् मसः कथं !

अर्थात् मनू थन मसः, मसयाः हे थन थुकथं जुयाच्चंगु, मनू मनू जूगुसा थथे मजुइगु । उकिया अःखः, मनूया थाय् मनू मालेगु हे संगुली ससि त्यय् बे जुयाच्चंगु दु । वय्कलं धया नं च्वंगु दु -

मंगलं वा बुधलोकं अथवा सुं गनं वया,

“थन पृथ्वी मनू धाःपि गब ? छकः स्वय्” धकाः जिथाय्

वःसा कयनेगु जि स्वैत ? हूँ अः थःचितिपित नं

हि त्वना विश्व व शांति थें सञ्चा प्रेमितीयत नं

बाय्का तःपि क्यनेगु सा ? “मि गो ? गय् च्वं” घकाः जिथाय्
न्यं वःसा, धाय् फु जि थत्थे ‘मनू’ न्यंसा, छु धाय्गु सा ?

थुकि वय्कःया दूढ विश्वास- थौयागु स्थिति- परिस्थिति थौं थें
जूगुया मूल कारण मनूया स्वभाव स्वाभाविक मजुल, मनूया प्रकृति प्राकृतिक
मजुल, वं थःगु थःत्व त्वःतल, गुण त्वःताजुल, न्ह्यःने न्ह्याय्माःह्य, लिखतं
लिज्जाना जुल, च्वय् थाहां वनेमाःह्य, क्वय्क्वाहां वनाजुल धइगु स्पष्ट याः ।
थये जूगु फुक्कं प्रकृति सराः मबियाः घकाः धयाछ्वःसा गथे जुइ ? हृदय
उद्वेलित जूगु अवस्थाय् वयकलं धया नं छ्वत-

प्रकृति, छं गुलि याःगु खः, फुक्कं थिक्क हे जुल !
लः थां वना, मि क्वां वंसा, जिमिसं जा गथे बुके !
तर जिपि मनू रूप कैच्चनार्पि सक सितं
“मनूया ज्या जक याय् सय्मा” घकाः छाया मधेगु छं ?
छं सराः उलि ब्यूगुसा, जिमिगु थ्व समाज थौं
ज्वीगु खः विश्वया छेया सुख व शांतिया धुकू !

वास्तव्य थ्वहे विश्वास, थ्वहे दूढ धारणां वय्कः कवि जुल । प्रकृति-
या पलाःख्वेत्य हे पलाःमतःह्य मनूया पालिख्वाय् हे लुइके थाकूगु, पलाःपति
खेखं, स्वस्वं हे वय्कः ‘पलाःख्वाय्’ या कवि जुल ।

श्रुतं मनूनं प्रकृतिया पलाःख्वेत्य पलाः मतयाः मनूया गतिपति
मदुगुया छगू दसु वय्कलं ‘मन्त्र’ खण्डकाव्य दय्का नं क्यनादिल गुकी थाय्-
यासय् शुज्वःगु भाव नं पिज्वया वयाच्चगु जुल-

मनू व हे खः

मिह्य व हे खः

आपत विपतय् थ्यनिह्य सु खः

माःह्य व हे खः

मन व हे खः

सास्ति व कष्टय् वनिह्य सु खः

× × ×

मांहा मनू खः

बोहा मनू खः

मनुखं हे बुइकूहा व खः

धइव्यु मनू व

जुइव्यु मनू व

बल्चां हे लुइकूहा व खः

+ + +

मनू च्वनी थाय्

मनू ह्वनी थाय्

मनू धुँ दय्का तःगु सुनां

धइ थें ही चाः

गुबलें तं चाः

मनू दवत्यय्का तःगु सुनां

+ + +

मनू गुँ खः थन

मनू धुँ वः थन

मनू च्वलय् जुइमाःगु थ्व थाय्

गन छाने दइ थें

गन च्वने दइ थें

स्वस्वं त्वलय् जुइमाःगु थ्व थाय्

वास्तवय् थुगु विश्वासं हे, थुगु दृढ धारणां हे वय्कः नेपाल भाषाया छह्य सशक्त कविया रूपय् पिदंगु दु गुगुयात बांलाक तिबः वय्कः - यागु ववातुगु अभिव्यञ्जना, सरलगु अभिव्यक्ति व सरलगु शैलि बियाच्चंगु दु । थुगु हे रूपय् वय्कःया कवि - हृदय 'मन्त्र' व 'पालि-स्वाय्' निर्गुलि काव्यय् प्रस्फुटित जुयाच्चंगु दु । ○